

"בשביל החיים"

סיפור חייהם של

יהודה ותמרה נולמן

כתיבה: סמדר ויצמן
smadar@my-story.co.il
<http://my-story.co.il>
טלפון: 04-9880488
טלפון נייד : 050-6596019

נדפס בישראל, תשע"ו - 2015

כול הנכתב הוא על פי תמר ויהודה נולמן, על דעתם ובאחריותה בלבד.

כול הזכויות שמורות לתמר וליהודה נולמן ©
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, להקליט, לאחסן במאגר מידע
לשדר או לקלוט בכול דרך או בכול אמצעי אלקטרוני, כול חלק שהוא
מהחומר שבספר זה.

שימוש מסחרי מכול סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת בכתב.

תוכן

חלק א - סיפורו של יהודה נולמן

5	משפחה וילדות	1 פרק
18	מלחמת העולם השנייה 1939 - 1945	2 פרק
33	חוזרים לפולין	3 פרק
41	בדרך לארץ ישראל	4 פרק
46	מדינת ישראל - חיים במולדת	5 פרק
52	חייל בצבא הגנה לישראל	6 פרק
55	תמרה - היכרות שסופה נישואים	7 פרק

חלק ב - סיפורה של תמרה נולמן לבית דיקשטיין

60	ילדות במלחמה - מלחמת העולם השנייה	8 פרק
66	סיום המלחמה - חזרה לפולין	9 פרק
73	עוזבים את פולין	10 פרק
75	עולים חדשים במדינת ישראל	11 פרק
80	יהודה ואני - נישואים וחיים משותפים בארץ	12 פרק

חלק ג - משפחה - תמרה ויהודה נולמן

82	שבדיה	13 פרק
91	ילדינו	14 פרק
94	חזרה למולדת - לישראל	15 פרק
96	אחיות ואחים	נספח

100	תמר ויהודה היקרים	
-----	-------------------	--

חזק א'

סיפורו של יהודה נולמן

1

משפחה וילדות

"אני יוצא. לסגור את החלונות והתריסים", הודיע מנדל, סבי מצד אבא, שעסק בסחר גרוטאות. "מיד אשוב", הוסיף. היה זה באחד מימי יום שישי, בתחילת המאה העשרים, במקום שנקרא - פישצ'אץ Pischacz.

עברו רגעים ארוכים וסבא איננו. קראו בשמו. החלו לחפשו בכול העיר. סבא נעלם. "מוזר", מלמלה סבתא, חנה "אולי משהו תקף אותו כשיצא החוצה, אולי חטפו אותו. אבל למה שמישהו יחטוף אותו?"

התעלומה נפתרה רק לאחר כחצי שנה.

יום אחד הגיע מכתב.

למנה היקרה שלום!

אני חי וקיים בניו יורק. מצטער שראיתי לכולם בהלחץ, כי אינכם יודעים היכן אני. הפלגתי באניה לאמריקה. מנה את יוצאת שיש לי חובות, מצבנו הכספי לא טוב ואנחנו חייבים בעוני. נאלצתי לנסוע כדי שאוכל להרוויח, למחור הביתה, לשלם את חובותיי, ולק יסאר לנו עוד לאחייה.

אני ער בהרוקלין, השכונה בה חייך רוב היהודים האמריקאים בניו יורק. הכרתי כאן אנשים ואני חי בתוך הקהילה. עבודתי היא בארתג' כחם, אאנו אמלקים לבתיק את הפחם לבישול ומיאוק. הכול מצלי בסדר. אל דאעה.

אקווה לשוב לראותך בקרוב.

דרישת שלום לכולם והרבה נשיקות לילדים.

אתלעלע!

סבא חשש לפרסם את דבר נסיעתו, פן הנושים ימנעו ממנו את הנסיעה, מחשש שלא יקבלו בחזרה את הכסף שחב להם. גם במשפחה היו עלולים לעכב אותו ולבקשו שלא יסתכן וייסע. מי יודע מה יקרה לו ואם בכלל יוכל להרוויח. לכן נעלם מבלי אומר ואף אחד

לא ידע את תכניתו.

זמן ממושך שהה בניו יורק, וכשחזר התברר שחלה בשחפת. עבודתו בפחם גרמה לו כנראה להיפגע בריאותו. מנדל חזר לכפרו ובכיסו סכומי כסף שהרוויח וחסך. הוא הספיק להחזיר את החובות ואפילו להביא ילד נוסף לעולם - בן ציון. כשנה לאחר שובו נפטר מהמחלה שקיננה בריאותו והביאה למותו.

לסבתא חנה ולסבא מנדל נולדו הבנות תחילה: פייגה, ברכה (ברוכה), הינדה וקיילה. אחריהן שני הבנים: משה (אבי) ובן ציון.

אבא, משה, נולד ב-15.1.1907 בכפר הקטן פישצ'אץ, (Piszczac) במזרח פולין, בו התגוררה המשפחה. החל מגיל ארבע למד ב"חידר". לאחר מכן, בהיותו בן שש, נשלח ללמוד סנדלרות אצל סנדלר ושימש אצלו כשוליה. הוא למד היטב את המקצוע, תיקן נעליים ולמד גם להכין נעליים חדשות. אבא היה בעל מקצוע מיומן ואדם ישר ומהימן.

פייגה ומקס בניו-יורק אחרי המלחמה

כדרך יהודים רבים באותה תקופה, החליטו אחותו הגדולה פייגה ובעלה מקס בלומנגולד להגר לאמריקה. עד הגיעו לגיל שש הספיק אבא משה להכירה, אבל הקשר נקטע כשהחליטו היא ובעלה להגר. לאבי נותרו ממנה זיכרונות מעורפלים ולא רבים. לאחר מלחמת העולם השנייה חזר הקשר והתהדק, עד כדי כך שהיו התכתבויות תכופות וחילופי תמונות.

לפייגה נולדו בנים בניו יורק. אחד מהם שירת במשטרת ניו יורק. המשפחה התגוררה בברוקלין.

אחות אבי, הינדה (דודתי), נישאה ועברה עם בעלה לגור בברסט-ליטובסק על גבול רוסיה. בעלה שרולק'ה היה בעל כמה עגלות ועסק בהובלת נוסעים ומטענים. להינדה נולדה בת אחת ויחידה בשם מינדל. אל הדודה היינו נוסעים בחופשות הקיץ, ורבות בילינו שם.

בן ציון החייט בעבודתו

לברכה, אחות נוספת של אבי, היו 5 ילדים והיא הייתה נשואה לברל, שהתפרנס מריצוף רחובות. המשפחה התגוררה בקיטלנה (Kitelna) ליד ברסט-ליטובסק, לא רחוק מאחותה קיילה, שבעלה היה חייט. שתי האחיות התגוררו בקרבת מקום. האח בן ציון היגר לארגנטינה ב-1937, שם עסק בחייטות. היה עליו למצוא עבודה ולהכין מגורים לקראת בואן של אשתו ובתו רייזל אליו. איתרע מזלם, המלחמה

בן ציון וברטה ביום נישואיהם

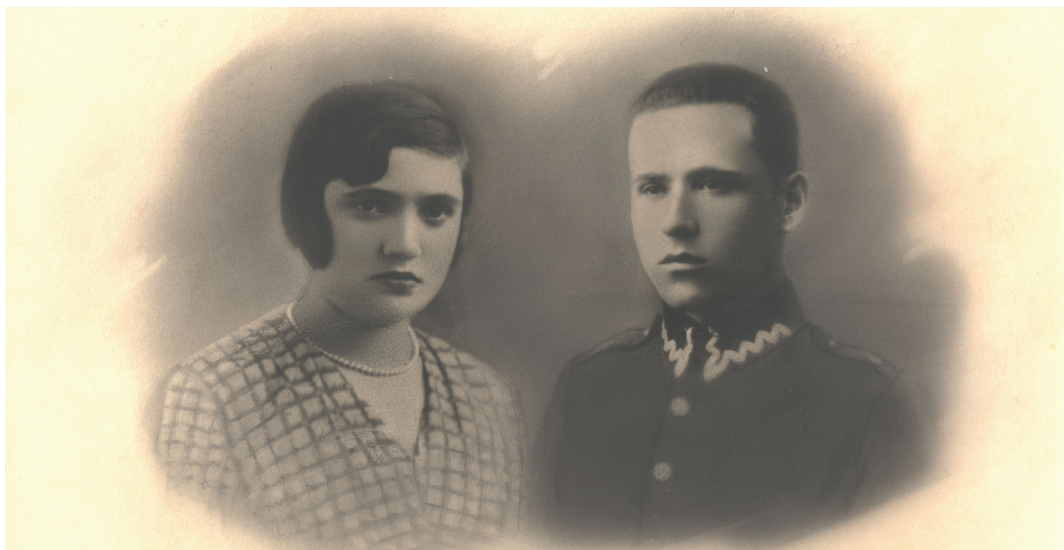
פרצה, הן לא הספיקו להגיע ונספו בשואה. לאחר המלחמה משנודע לו על הירצחן נישא בשנית בארגנטינה לברטה ונולדו להם שני ילדים: מנואל וג'ואנה סילביה.

אבא, שמוליק (אחי הבכור) ואני ליווינו את הדוד בן ציון לתחנת הרכבת, שם נפרדנו ממנו. בידו האחת הוא אחז במזוודה ובשנייה הוציא מכיסו ספרי תפילה קטנים (סידור) ונתן לי ולשמוליק, "קחו, מתנת פרידה. אם חלילה לא נתראה יותר, תישאר לכם מזכרת ממני". נשק לנו, העניק לנו חיבוק חזק. עלה לרכבת ועוד הספקנו לראות את ידו המתנופפת אלינו לשלום מהחלון.

כול אחיותיו של אבא חיו חיים טובים, ומבחינה כלכלית לא חסר להן דבר.

לאחר המלחמה התחדש הקשר של אבא עם בן ציון ועם פייגה.

אבא שהיה עלם צעיר התגייס לצבא הפולני (בין המלחמות, במסגרת גיוס כללי), הוא שירת בחיל ההנדסה. אחרי השחרור נסע לווארשה, כי הגיע למסקנה שאין לו מה לחפש בעיירה הקטנה בו גרה משפחתו. אם הוא רוצה להתפתח, ושתהיה לו גם פרנסה, עליו להגיע לעיר הגדולה וארשה (וארשווה בפולנית). שם, בין היתר, חיפש כמובן כלה, ככול אדם צעיר, ומצא עלמה צעירה, בת למשפחה ורשאית - לאה זילברשטיין, ילידת 5.5.1904. הזוג נישא ב-17.7.1931.

ההורים הצעירים לאה ומשה

לידת הבנים הראשונים

אחי שמואל (שמוליק) - שנקרא על-שם אבי אמי - היה הבכור לבית משה ולאה נולמן. הוא נולד ב- 2 ביולי 1932. בדיוק 11 חודשים אחריו יצאתי גם אני לאוויר העולם, להפתעתה של סבתא חיה-אסתר (לבית בורנשטיין), שהייתה בטוחה שאי אפשר להרות כאשר מניקים. באחד מימי יוני, ב-2 בחודש, בשנת 1933 נולדתי בבית החולים - בשעה טובה. נקראתי על שם יהודה. יהודי טוב, שעזר לסבתא חיה-אסתר בזמנים קשים - ימי מלחמת העולם הראשונה, שגרמה לסבל, עוני ומגפות, שסבא שמואל-משה, אשר עסק בסחר גרוטאות, נפטר באחת מהן, וסבתא נותרה אלמנה מטופלת בחמישה ילדים.

תמונת רחוב קושצ'לנה

סנדלריה - כך היה כתוב על גבי השלט שניצב בחלון הראווה, בסנדלריה של אבא, ברחוב קושצ'לנה 14 (Koscielna). אבא היה יושב שם חגור בסינר, כפוף על נעליים, שעות רבות ועובד בחנות, שחלון הראווה שלה פנה אל הרחוב. לעיתים קרובות היינו שמוליק ואני יושבים ליד אבא וצופים בו בעת עבודתו, ואפילו "עזרנו" לו.

מלאכת הכנת נעליים חדשות הייתה

מאוד אהובה על אבא. כלי עבודתו היו מסודרים סביבו - חלקם תלויים על הקיר. הוא היה תופר את העור; על גבי האימום יוצר את גזרת הנעל; מחבר בתחתית הסוליה חתיכת ברזל, כעין חצי פרסה למניעת החלקה; דופק עם פטיש מסמרונים קטנים, אותם היה אוזז בין שפתיו, המהודקות היטב, כדי שלא יפלו או חלילה יחליקו לתוך הפה. אבי היה לוקח מסמרון, מסמרון בזהירות, ובעזרת פטיש קטן דופק על ראשו וכך הלאה עד שחתיכת הברזל התהדקה אל הסוליה.

הוא לא בחל בשום עבודה. באותם ימים הרבו לתקן נעליים, כי נעליים חדשות היו יקרות ביותר. העוזר שלו היה מתקן סוליות, חורים, וכול חלק אחר בנעל כנדרש. לבסוף מורח בשעווה, לאחר שהתחממה, את שולי הנעל מעל הסוליה. הוא היה יושב כפוף, מצמיד את הנעל אל גופו, לסינר אותו היה חוגר, כדי לא ללכלך את בגדיו.

אבא עסק בעיקר בהכנת נעליים חדשות. כאמור תחום זה היה אהוב עליו מאוד. בזה היה מקום ליצירתיות רבה. כול נעל הייתה יצירה מיוחדת בפני עצמה. על הנעל היה להיראות יפה, והעיקר עליה להיות נוחה ומתאימה לרגל. הנעל הייתה צריכה להיות איכותית מאוד כדי להחזיק מעמד זמן רב. הוא היה מכין "ליין" לפני תחילת כול עונה חדשה, והולך לחנויות בגדים ונעליים ומוכר אותן לחנויות אלה. מלבד זאת - כמוכן, גם ללקוחות פרטיים.

שטח החנות היה רק חלק מכול מרחב החדר. בחלק האחורי התגוררה המשפחה. היה שם

מטבח קטן בו שולחן אוכל, כלי מטבח ותנור גז, שהיה באותם הימים חידוש גדול וקידם את עקרות הבית למודרניות. אבא שהרוויח לא רע, יכול היה להרשות לעצמו לרכוש מכשיר חדיש זה. אילולא פרצה המלחמה יתכן והוריי היו זוכים גם לקנות דירה משלהם. למשפחה היה חדר אחד גדול בו עמדה ספה. זו הפכה להיות מיטת השינה של אחי ושלי בלילה. במיטת תינוק ישן אחי הצעיר שרוליק (ישראל, איז'ו). להורים הייתה מיטה משלהם. היה גם ארון לא גדול שהכיל את כול הבגדים והמצעים. מקלחת ושירותים היו מחוץ לבית, בחצר. היה זה בית "מרחץ" מאבן ובו 3-4 מקלחות למשפחות שחלקו עמנו את החצר. לא הייתה אמבטיה, אבל בברזי הטוש זרמו מים. זה היה חידוש עולמי. בדרך כלל מקלחת הייתה אירוע מיוחד, כי היינו מתקלחים לקראת שבת, פעם בשבוע בימי שישי או ערב חג. אימא הייתה מקפידה שנרחץ את גופינו כראוי, נחפוף את שערותינו, ולאחר מכן נלבש את בגדי השבת. לעיתים עת השלג בחוץ נערם וקור הרוח הקרה בחורף חדר לעצמות, העדיפה אימא להעמיד את גיגית הפח (פיילה) בחדר היחיד, לחמם מים על הגז ומשם לגיגית בה היינו רוחצים את עצמנו. בלילות לא יצאנו מהבית לשירותים בחוץ. בבית היה סיר לילה ובבוקר אבא או אימא היו מרוקנים אותו.

אח עשוי ברזל בצורת קמין, שהופעל באמצעות גז, עמד בחדר וארובתו הגבוהה יצאה מעבר לתקרה והוא חימם אותנו בימי הקור בחורף. אימא, לאה, הייתה עקרת בית למופת. היא בשלה מאכלים טעימים מאוד. אהבנו את האוכל שהכינה.

הדירות והבתים בהם גרנו היו תמיד מצוחצחים ונקיים. אנחנו, הבנים, היינו לבושים בבגדים נקיים ומסודרים. כלי המטבח והבגדים והמצעים בארונות, תמיד היו מסודרים אחד על גבי השני בסדר מופתי. היה חשוב לאימא שנלמד ונרכוש השכלה, "כדי שיהיו לכם מקצועות טובים ופרנסה בשפע כשתהיו גדולים", כדבריה. אכן אימא פולניה אמתית שידעה קרוא וכתוב אך ביידיש בלבד. היו לה ידי זהב בתחום התפירה. עוד בצעירותה למדה לתפור והייתה מרוויחה "דמי כיס" מהתפירה. בעת שהייתה עומדת ומבשלת - ברוב הפעמים - נתנה קולה בשיר. הייתה בה שמחת חיים וגם קולה היה צלול ונעים. תחושה טובה ונעימה הייתה מתפשטת בי כאשר שמעתי אותה מפזמת שירים ביידיש.

ערב שבת ושבת

אימא הייתה מכסה את שולחן העבודה של אבא במפה גדולה ואת שולחן האוכל היו מעבירים למרכז החדר. אבא היה מכסה את חלון הסנדלריה והדלת עם לוחות עץ (במקום תריסים) בימי שישי. לפני כניסת השבת היה אבא ממחר לסגור את חנותו. עד לכניסת השבת מיהרו לסיים את ההכנות לשבת. לקראת ערב הייתה אימא מברכת על הנרות, שדלקו בפמוטים, בשתי להבות שהיו רוקדות ומסמלות את המעבר מחול לקודש. אימא הייתה מברכת עליהם, כשהיא מכסה על עיניה בידיה, ומתפללת לשלום המשפחה, ומבקשת מהמתים להגן על החיים, ולהיות מליצי יושר שלהם שם בשמיים. רק שפתיה היו

נעות והיא שקועה בתפילה.

שמוליק ואני אהבנו ללוות את אבינו לבית הכנסת, שהיה לא רחוק מביתנו, באחד הבתים ברח' פרנצ'יסקנסקה (כ- 10-15 דקות הליכה), שתמיד מלא היה וגדוש במתפללים. מכול עבר היו מברכים אנשי הקהילה איש את רעהו בברכת "גיט שאבעס" (שבת שלום). בית הכנסת היה מואר, וכול מתפלל אחז בידו את ספר התפילה, שזו נערכה כמובן בנוסח האשכנזי, לפי מנהגם של יהודי מזרח אירופה. משפחותיהם של אבא ושל אימא שמרו על מצוות הדת, כפי שנהגו רוב רובם של היהודים. יהדותם לא הייתה קיצונית.

על השולחן הייתה מפה לבנה ועליה הפמוטים. כאשר חזרנו עם אבא מהתפילה היינו מתיישבים מסביב ומקשיבים לקידוש של אבא. לאחר הקידוש החלה הארוחה. אז היו עולים על השולחן מיטב בישוליה של אימא, לפי מנהג יהודי פולין. באופן קבוע עלה תמיד מרק עוף עם איטריות (יוייך מיט לוקשן) אותו אכלנו בנחת, כדי שנהנה מכול כף שבאה אל פינו. לעיתים הייתה אימא מכינה רגל קרושה, מאכל שהיה עשוי מרגלי עוף. למאכל זה היה מראה כג'לי. חתיכה שהיו חותכים ומניחים בצלחת הייתה רועדת ונעה וזעה כאילו עברה איזו טראומה, כתוצאה מהפרדתה מהגוש הגדול. אימא ידעה להכין זאת, וזה היה ממש טעים. לא נעדר מהשולחן, והיה דרך קבע - הגאפילטע פיש ולצידו ציר הדג. ראש הדג היה חצוי ועל כול חצי ראש הונחה קציצה. בדרך כלל היה זה החלק הטעים ביותר. לנו הילדים הייתה אימא מבשלת קציצות דגים בסיר. עוד הייתה טורחת להכין צימס, שלעיתים קרובות זו הייתה תוספת בארוחה (גזר פרוס ומבושל), שטעמו המתוק נעם לחכנו. וגם קישקע ממולא לפעמים (מעיים ממולאים). המילוי היה מעורב בשומן שנלקח מבשר העוף או אווז וטוגן היטב (גריבלעך), ולקינח קומפוט (ליפתן).

בימי חול היינו אוכלים דג מלוח בשמן, ובתוספת תפוחי אדמה מבושלים בקליפתם. טעמם היה משובח ביותר. אימא גם ידעה לאפות עוגות לקאך ועוגות שמרים.

בשבת בצהריים היה הטשולנט עולה על שולחננו, לאחר שהיה מונח בסיר בתנור, החל מיום שישי והתבשל כול הלילה ולמחרת עד לצהריים. התבשלו בו ביצים, שעועית, גריסים וגם בשר בקר. בהמשך הלילה היינו שומעים את הרחש שהיה עולה מהסיר, המונח בתנור. בשבתות אכלנו לעיתים אצל סבתא.

את מצרכי המזון הכשרים הייתה אימא קונה בשוק בו היו דוכנים וחנויות. השוק היה מקורה וחלק גדול מהמסחר בו היה בידי יהודים. לפחות פעם בשבוע, בשבת, אכלנו בשר או עוף. לארוחת בוקר וערב היו ביצים, שמנת, חלב, גבינות ולחם כמובן. מדודה הינדה היה מגיע אלינו משלוח ביצים מדי פעם - במיוחד לפסח - באמצעות הדואר.

יום כביסה

את הכביסה הייתה אימא מניחה בדוד מים גדול שעמד על הגז. המים היו משמיעים רחש, ומבעבעים יחד עם פתיתי הסבון שהיו נזרקים פנימה, ועולים על גדותיהם. לאחר

מכן במלקחי עץ הייתה אימא שולה בגד אחר בגד, פריט אחר פריט ומעבירה לפיילה (גיגית) שם הייתה כורעת ובעזרת לוח גלילי, ששוליו היו עשויים מעץ והגליל מפח, הייתה מעבירה ומשפשפת את הכבסים. אימא הייתה טורחת בעבודה פיזית מייגעת, ולאחר מכן היו הכבסים מושרים במים פושרים כדי להסיר את הסבון ואז הגיעה עת תלייתם לייבוש על חבל הכביסה.

חגים

את החגים חגגנו לפי כול המנהגים הידועים אצל היהודים. בחגי תשרי, והראשון בהם ראש השנה, היה בית הכנסת מלא מתפללים, שהיו מברכים איש את רעהו בברכת שנה טובה. בבית הייתה ארוחה לכבוד החג עם מאכלים רב גוניים וטעימים.

ביום כיפור כול המבוגרים צמו.

בסוכות היינו מתארחים בסוכתה של סבתא, חיה-אסתר, שהתגוררה במרחק מה מאתנו, ברח' ניסקה. במקום מגוריה, היו סוכות רבות ומגוונות בחצרות הבניינים. היא התגוררה

באזור בו התגוררו משפחות

יהודיות רבות.

זמן מה לפני הפסח הייתה אימא מתחילה בניקיון הבית. עד לליל הסדר הכול היה מצוחצח ונקי מחמץ.

בארוחת הסדר היו מצות על השולחן ויין לארבע הכוסות וכמובן צלחת של פסח ובה מרור, כרפס וכול השאר.

אנחנו הילדים היינו שואלים את הקושיות ואבא היה קורא

אימא לאה בפסח בנצרת-עילית אחרי המלחמה

בהגדה. לעיתים חגגנו לבדנו, רק המשפחה המצומצמת. אך היו שנים שחגגנו אצל הסבתא עם הדודים שהתגוררו אצלה.

פסיפס של זיכרונות ילדות מלפני המלחמה

בגיל 4-5 למדתי ביחד עם שמוליק בחיידר שהיה בקרבת בית הכנסת, לא רחוק ממגורי המשפחה, ברחוב פרנצ'סקסנקה. בבקרים הלכנו ללמוד וגם לשחק בחצר עם יתר התלמידים, דבר שלא יכולנו לעשות בבית. שם לא היה מקום למשחקים, וגם צעצועים לא היו.

טנדר עמוס באספלט עצר בחצר (מחוץ לחיידר). אנו, הילדים, תהינו מה אפשר לעשות

שמוליק ואני עם אבא, 1934

בוזה? מצאנו לעצמנו משחק, לקחת מהזפת, לגלגל כדורים ולזרוק זה על זה. הנה הגיע הזמן להיכנס ללמוד. מה לעשות עם הזפת? האחרים הניחו אותו סתם כך, אך אני ושמוליק החלטנו לשמור קצת לאחר-כך. כול אחד מאתנו שם גוש זפת על הראש מתחת לכיפה.

הרבי קרא לנו. תמה ההפסקה, ומתחת לכיפה שעל ראשנו מרוח זפת. הרבי החל ללמד ואנו מגרדים את ראשנו. "מה יש לכם? מה הגירוד הזה לכם?" לא הבין הרבי וחש אלינו להתבונן בראשנו. חשכו עיניו, אבל לא יכול היה להעניש אותנו כי אבא אסר עליו במפורש להכות אותנו. ומה יכול לעשות? איזה עונש אחר? הוא חשש מאבא והזעיק אותו לחיידר. לקח אותנו אבא לספר שגזר את שערות ראשנו והשאיר רק את השיער הקדמי. תארו לכם כיצד נראינו עם קרחת מלאה ושיער פוני מלפנים. אהבנו להשתובב בחצר החיידר.

אכן, היינו שובבים לא קטנים.

היה זה יום שבת. היינו בני חמש ושש, כאשר יצאנו לבדנו לטייל בפארק ברח' זקרוצמסקה Zakrotsimska. התרחקנו מעט והנה לפנינו אדם המעמיס על עגלתו לבני בניה ממחסן מפורק. "אנחנו מוכנים לעזור לך", התנדבנו מיד לעבודה ולעזרה מבלי לחשוב כלל שבגדי השבת הלבנים, החדשים והנקיים שלנו עלולים להפוך להיות אפורים ואולי שחורים - מאובקים ומוכתמים. אבל מי חושב על כך כאשר יש הזדמנות לפרוק את המרץ הבלתי נדלה שלנו.

"ילדים נחמדים, אשמח שתעזרו לי", וכך נסענו עם האיש גם מחוץ לעיר, במשך כמה שעות. לא נתנו ליבנו לזמן שעבר עלינו במהירות.

ההורים התחילו לחפש - האיש חזר אתנו לפארק להמשך עבודה.

"מה אתם עושים שם? לאן נעלמתם? אנחנו מחפשים אתכם כבר שעות". כך אבא שהגיע אלינו בריצה מהרגע שהבחין בנו מרחוק.

"אדוני, איך לקחת את הילדים האלה, לא חשבת שאולי ההורים מחפשים אותם? ועוד מחוץ לעיר?" נזף אבינו באדון הזה.

אימא מהרה לחבק אותנו "חמודים שלי כל כך דאגתי. יצא ליבי מרוב פחד".

שמוליק ואני עם ההורים, 1935

שמוליק ואני עם אימא,
1936

בפעם אחרת החלטנו, שמוליק ואני, ללכת לבקר את סבתא חיה-אסתר. אהבנו אותה וגם היא העניקה לנו הרבה חום ואהבה. היכרנו היטב את הדרך, אך לא התאים לילדים בגילנו ללכת בה לבד. לעיתים היינו נשארים אצלה כאשר אימא הייתה זקוקה לעזרה. היא טיפלה בנו. היו מקרים בהם היינו לנים אצלה. סבא נפטר כאמור במגפה בשנות ה-20. אתה התגוררו בניה ברוך-אהרון ולייזר. לברוך-אהרון הייתה מכונת סריגה, בה סרג סוודרים (הוא הגיע לארץ והתחתן עם אישה שהיה לה כבר ילד אחד - שלמה, ונולד להם עוד בן - משה).

ובכן הכרנו את הדרך, אך היינו צעירים מכדי ללכת לבד מרחק של מספר רחובות בעיר. ללא רשותה של אימא התחלנו לצעוד לכיוון בית סבתא. נקשנו בדלת. "מה אתם עושים כאן, איפה

אבא? איפה אימא? הגעתם לבד? אימא יודעת?" הזדעקה סבתא. היא מהרה לשלוח את ברוך-אהרון לטלפן להורים. טלפונים היו אז בחנויות. ברוך-אהרון ירד מהקומה הרביעית, בבית הדירות שבו גרו, וטלפן למעין קיוסק מעבר לכביש של ביתנו. בעל הקיוסק היה רץ לקרוא לאנשים אליהם הייתה שיחת הטלפון מיועדת. בינתיים חקרה אותנו הסבתא והמטירה עלינו שאלות. "מה עלה על דעתכם? אינכם יודעים שזה מסוכן?" ועוד שאלות כאלה ואחרות שהעידו על חוסר שביעות רצונה, ושהרעיון שלנו וביצועו היו למורת רוחה. אני זוכר את הלווייתו של הנשיא פילסודסקי Jozef Pilsudski במאי 1935 - שליטה הנערץ של פולין. הלוויה עברה בסביבת רחוב ניסקה שם כאמור גרה סבתא. המוני אנשים התאספו לחלוק לו כבוד אחרון. גם אבא ואני יצאנו לרחוב. מסע הלוויה התקדם, הארון היה מונח על תותח וצלילי מנגינה של המלחין שופן נשמעו לאות כבוד. היו אנשים שמחו דמעות בסתר וגם בגלוי. ישבתי על כתפיו של אבא וראיתי את התהלכה.

ישבתי ושחקתי עם הציוד של אבא, והנה מונח לפני קליפס שהיה משמש לתפיסה חזקה של חלקי נעלים שהדביק, והופ! הקליפס תפס את לשוני בחוזקה. כאב לי כהוגן. לא ידעתי איך לשחררו וקולות זעקה משונים עלו מגרוני ומפי. לשוני לא יכלה לעזור לי היא הייתה כאמור תפוסה. אבא שהיה אותה עת לידי בסנדלריה חש אלי ואחז באפי. לרגע נעצרה נשמתי, פתחתי את פי והוא שחרר את הלשון מהקליפס שצבט אותה. "מה זה עלה על דעתך", נזף בי אבי, "שב בשקט ותתבונן בעבודתי. אילו רעיונות משונים עולים לך במוח? אתה חושב רק על מעשי קונדס", הביט בי במבט כועס. אבל ידעתי שזה יעבור לו תוך זמן קצר ביותר. אבא מאוד אהב אותנו.

פעם אחת, הלכנו שמוליק ואני עם אימא לקניות במכולת שליד השוק, שהיו בו ריחות ומראות מגוונים של ירקות ופירות בשלל צבעים, דגים, עופות ובשר ועוד. גם שעועית (בעבאלעך) בצבעים שונים הייתה שם בשקים שעמדו על הרצפה - שחורה, לבנה ואדומה.

הגרגרים מצאו חן בעינינו. לקחנו כמה חופנים מתוך השקים והכנסנו לכיסנו. חשבנו שיהיה זה נחמד לשחק בזה בבית. כשהגענו הביתה ואימא ראתה את השלל שהוצאנו מהכיס, השתנו פניה לכדי כעס. "מאין זה, ולמה לקחתם?" הביטה בנו במבט רוגז. "באמת לא הייתה לנו כוונה רעה, סתם רצינו לקחת כדי לשחק. חשבנו שמותר", הסברנו שנינו.

"אז למה לא שאלתם?" הזעיפה אימא עוד יותר את פניה וטון הדיבור שלה נעשה רם וחד. "באמת לא גנבנו אימא רק לקחנו, רצינו קצת לשחק". כאן תפסה אותנו אימא בידינו בחוזקה, והוליכה אותנו לחנות וביקשה מאתנו מיד להחזיר את השלל שבכיסנו וגם להתנצל על מעשינו. שמוליק ואני היינו צמד שובבים.

"עוד פעם אתה עם המשחקים שלך?" שוב, אבא נזף בי. הפעם לקחתי את השעווה החמה שאבא הכין כדי למרוח על הנעליים. מכיוון שלא היו משחקים, אז מצאתי לי משחק יצירתי עם השעווה. אבא לא נתן דעתו עלי, ולפתע הציף כאב עז ותחושת שריפה את ידי. אכן, השעווה נשפכה ואני קיבלתי כוויה. אבא חש אלי בצעקות געוואלד. "ניסיתי לחקות אותך", הסברתי. הייתי מתבונן בו בעת שהיה בודק את חום השעווה בידו כדי לדעת אם היא חמה מספיק, כדי להדביק את חלקי הנעל. סבור הייתי שאני יודע, אך לא כך היה ושפכתי את הנוזל הרוחת על ידי.

"מה אכלתם היום?" התעניינה סבתא חיה-אסתר לדעת כאשר אחי ואני התארחנו אצלה, והיא שימשה לנו שמרטפית בעת החופשות, כדי שאימא תוכל להתפנות לענייניה, בעיקר לניקיון הבית ולבישול. תקופה קצרה הצטרף גם שרוליק התינוק לשמרטפייה. אתם יודעים, כול אימא וסבתא פולניה (וכול אימא יהודייה) לא מרפה מילדיה עד שהם מסיימים את כול האוכל מהצלחת. היא חרדה שמא אם הילד לא יאכל כראוי, הוא לא יגדל כהלכה. באותם ימים, בניגוד לימינו, דווקא ילד מלא היה סימן לבריאות ויופי. "שום דבר לא אכלנו היום", הייתה תשובתי לשאלתה של הסבתא.

היא התבוננה באימא במבט מאיים כאומר "את מרעיבה את הילדים שלך"? "לא אכלתם ארוחת בוקר ילדים"? פנתה אימא אלינו בשאלה רטורית (שהתשובה עליה ברורה) ספק תמהה ספק גערה בחביבות על שאיננו זוכרים מה אכלנו לארוחת בוקר. "לא אכלתם לחמנייה עם חמאה וגבינה?"

"אה, כן", עניתי.

"לא אכלתם ביצה?"

"אה, כן".

"לא שתיתם חלב? נו תגידו", אימא חייכה והיה ברור לנו שהיא מתבדחת. לא הייתה כול נימה של כעס בקולה.

"אה, כן, שתינו", פתאום 'נזכרתי'. אני הייתי אכלן, אהבתי לאכול. לא יתכן שלא זכרתי את ארוחת הבוקר. וודאי זכרתי. רציתי קצת להצחיק את הנוכחים.

"אה, יפה", רטנה אימא. אבל שוב בחביבות, "סבתא יכולה באמת לחשוב שאני לא נותנת לכם אוכל". חייכנו כולנו ואני קיבלתי ממנה צביטה קלה בלחי כביטוי לאהבה.

בחופשות היינו נוסעים לדודה הינדה ולדודה קיילה בברסט-ליטובסק, וגם ביקרנו את דודה ברוכה שגרה בכפר סמוך, ומשם נסענו לבקר את סבתא חנה, אמו של אבא, שהתגוררה בכפר פורז'ץ Porzezen. אהבנו לבלות שם בחופשות הקיץ, לנסוע בעגלה שהייתה רתומה לסוסים ואנחנו יושבים בה מציצים אל הנוף הירוק, אל השדות, היערות והאגמים. וולודק העגלון, שעבד עבור שרולקה, היה דופק בסוסים ולוקח אותנו אל מקומות קסומים.

דודה ברוכה ודוד ברל עם ילדיהם

הכפר פורז'ץ, היה במרחק לא רב מברסט-ליטובסק. בחופשות נהנינו מהאווירה כפרית. אהבנו את המשק החקלאי (אצל דודה הינדה), שם התרנגולות התרוצצו בחצר והיו מטילות את ביציהן; את אפרוחיהן שדידו אחריהן; את השדות שהשתרעו מעבר לבית; גינת הירק בה גידלו גזר, כרוב, תפוחי אדמה ועוד.

באחת הפעמים אני הייתי בתוך הבית ואילו שמוליק שיחק בערימת החול שהייתה בחוץ, וכנראה שהונחה שם לצורך בנייה או שיפוץ כלשהו. כעבור זמן מה נעלם וכולם התחילו לחפשו כשהם קוראים בשמו - ש מ ו ל י ק, אך אין קול ואין עונה. חיפשנו כולנו בכול מקום. וולודק רתם את הסוס ויצא לחפשו במרחקים. והנה השובב יושב בעגלתו של גוי, שעבר ולקח אותו כנראה לפי בקשתו מבלי לבקש רשות מההורים. הוא נוסע ונהנה ואנחנו

דודה צ'יסה ובעלה דוד עם ילדיהם: ספֿרֿ
רינצה הבכורה בעגלה, וכנראה האחות
התאומה של גדליה אשר נפטר בהיותו
בן מספר חודשים

מודאגים. וולודק החזיר את שמוליק שזכה "למנה" הגונה מההורים, ולנזיפות שילמד לקח ולא יעז עוד למעשי משובה כאלה.

בווארשה, בסביבתנו, היו כנסיות. גרנו בסביבה נוצרית. לעיתים היינו הולכים שמוליק ואני עם ילדי השכנים לכנסייה. היו פעמים שאבא היה מגיע לאסוף אותנו משם.

בחורף היה השלג נערם והיו שנהנו להשתעשע ולנסוע במזחלת. אנו היינו גולשים בהנאה רבה ובקריאות שמחה על... חתיכת קרטון. הירידה הכי טובה במגלשת הקרטון הייתה מרחוב קושצ'לנה לכיוון רחוב ריבצקה, שם בילינו עם כול הילדים.

אהבנו לשחק בשלג. בעת ההפוגה היינו פורצים החוצה,

משליכים כדורי שלג איש על רעהו ומתפלשים בין הפתיתים הרכים.

היינו לבושים היטב - מעילים עבים לגופנו, צעיף מסביב לצווארינו, כובע צמר על ראשינו וגם כפפות צמר לכפות ידינו. כמעט ולא חשנו בקור שהיה עז, אבל נעים. נשמנו את האוויר הנקי וריאותינו התמלאו עונג.

וארשה

העיר וארשה של אותם הימים הייתה עיר גדולה והומה בבני אדם רבים. הייתה בה קהילה יהודית גדולה מאוד.

סוסים רתומים לעגלות נסעו ברחובות העיר, והיו הם אמצעי תחבורה להעברת משאות ונוסעים. קול רעש הגלגלים נשמע רוב הזמן, וגם קריאות זירוז העגלונים שהיו דופקים בסוסים למהר ולדהור. קולות הנפת השוט באוויר, קריאות "דיו דיו" וקול פרסות סוסים על גבי הכבישים המרוצפים באבנים, היו מתגלגלים באוויר ונשמעים בחלל העיר.

ישן וחדש חברו להם יחדיו. גם רכבות חשמליות שנקראו טרמביי העבירו נוסעים, כשהן נוסעות על הפסים הקבועים בתוך המרצפות. החל להתפתח ענף שירות מוניות, שלקחו נוסעים למחוז חפצם. מחוץ לביתנו הייתה תחנת מוניות. הכרנו את כול הנהגים.

בתים גבוהים רבי חלונות עמדו צמודים זה לזה לאורך הרחובות. גגותיהם אדומים ומשופעים ומעליהם התנוססו ארובות תנורי החימום, אשר עשן היתמר מהם בחורפים הקרים והארוכים. בנייני ציבור כמו בניין התיאטרון ובניין הפרלמנט (הסיים) וארמון המלך, זאמק, הוסיפו גם הם לעיר וביטאו את היותה של וארשה עיר בירה חשובה.

מיקומה הגיאוגרפי של עיר הבירה אינו ליד ים, אבל נהר הויסלה זרם בה.

הייתה תחושה של מים זורמים בסביבתנו.
כול ערב בשעות הערביות עבר אדם והדליק את פנסי הרחוב שפעלו על גז.

2

מלחמת העולם השנייה

1939 - 1945

באחת ההפצצות מהרנו אל מחסה בחצר אחד הבתים. גרנו זמנית אצל סבתא, כדי להיעזר בה, בזמן שאבא היה מגויס לצבא הפולני. הלכתי עם אימא לבית שלנו להביא משהו ולבדוק שהכול בסדר בבית. פתאום התחילה הפצצה אווירית של הגרמנים ואנו חפשנו מקום מקלט. נכנסנו לשער בין שני בניינים (שער לחצר). בצד השער היה פתח כניסה לבניין ושם כולם הסתתרו, מצטופפים ונצמדים איש לרעהו, במקום קטן ומלא אנשים. לפתע נשמע רעש איום. חלקי בניין ורסיסים התעופפו אל המקום בו היינו. פצצה נפלה והתפוצצה בחצר. אימא הרימה את ידיה באופן אינסטנקטיבי וכיסתה מהר את עיניה. ידה נשמטה מידי. קשה לתאר את הפאניקה, הבהלה, החרדה והבלבול ששררו במקום.

התוהו ובוהו שלט במקום. איש לא ידע מה קורה, לאן צריך לרוץ ומתי. אנדרלמוסיה שלמה. אנשים החלו לברוח מהמקום החוצה. נפלתי על הארץ ואנשים דרכו עלי ואחרים נפלו מעלי. אימא הבחינה שאינני עמה. היא חזרה לחפש אותי, כשהיא נתקלת בזרם האנשים הנס בדיוק לכיוון ההפוך. בקושי הצליחה לפלס את דרכה. לבסוף מצאה אותי מתחת לערמת אנשים. אני חשתי בנוזל חם הנוזל על רגלי. דם זרם במקום הקרוב מאוד לברך. נפגעתי מרסיס. מבוהל וחרד נצמדתי לאימא שמשכה אותי ורק כשהגענו למקום מבטחים חבשו את רגלי. עד היום יש לי צלקת במקום. אימא גם היא נפגעה משברי זכוכית שגרמו לה לחתכים בכפות הרגליים.

סבתא חיה-אסתר ובנה ברוך-אהרון ודודה צ'סה, בעלה ושני ילדיהם הצטופפו יחד אתנו בחנות בה התגוררנו, לאחר שביתם נהרס בהפצצות הגרמנים על העיר. הסבתא התגוררה בקומה הרביעית. הקומות השנייה והשלישית קרסו תחתיהן. דודה צ'סה (אחות של לאה) הייתה נשואה לדוד (שם משפחתו גגמן או גגמאיסטר), בתם נקראה שפרינצה'לה (ילדת 1936 ?) ונולדו להם תאומים באביב/קיץ 1939- הבן גדליה ובת (?). הבן נפטר באותה שנה. הצבא הגרמני נכנס לווארשה. החיילים צעדו את מצעד הניצחון ברחובות הראשיים. ראשם מורם והם צועדים בסך בצורה מרשימה כאיש אחד. ניכר היה שהם באופוריה. שמוליק ואני ישבנו על המדרכה, רואים את החיילים הגרמנים צועדים ברח' זאקרוז'מסקה

Zakroszimska ליד הפארק. שנינו הבטנו בחיילים. במקום חנייתם היה מטבח שדה. לעיתים קרובות יצאו החיילים וחלקו שוקולד. כך ספרו לנו הילדים, אך אנחנו לא זכינו לכך. לא ארכו ימים רבים ואנו היהודים התחלנו להרגיש את נחת זרועם. הם לקחו חלק מהגברים לעבודות שונות. לניקיון העיר, ובעיקר לפני הריסות בניינים בכול רחבי העיר. אף אחיה של אמא, ברוך-אהרון וגיסה חיים הבעל של חנה, הועסקו בעבודות הכפייה. היחס ליהודים היה מחפיר. לא אחת ביזו והשפילו יהודים, עובדי אורח, שנתפסו ברחובות.

באחד בספטמבר 1939 פלש הצבא הגרמני לפולין. תוך זמן קצר הייתה פולין כבושה. וארשה הופצצה על ידי חיל האוויר הגרמני. חלקים רבים בעיר היו הרוסים לגמרי. מלחמת העולם השנייה החלה.

אבא גויס לצבא הפולני. במלחמת העולם השנייה לחמה פולין בשתי חזיתות, כנגד הגרמנים וכנגד הרוסים שפלשו לשטחה במזרח המדינה.

הרכבת האטה ליד הגשר המפוצץ, שמעל לנהר בוג. אבא נפל על האדמה הרכה. הקפיצה מהרכבת הצליחה לו. בהיותו ברכבת חישב במהירות את סיכוי לקפוץ ולברוח. אכן היה בר מזל. הרכבת הובילה חיילים פולנים שנשלחו על ידי הצבא הרוסי לסיביר. הפולנים נשבו וכעת היו בדרכם למחנות השבויים, לעבודת הכפייה בברית המועצות.

אבא היה מגויס מתחילת המלחמה ושירת בחיל ההנדסה הפולני. היו בעלי ממון שהצליחו בעזרת כספם להשתמט מהשירות, אבל אבי לא היה ביניהם. לא היה לעיל ידו לשלם והוא נאלץ להתגייס.

לאחר בריחתו מהרכבת ניצב לפניו עובד רכבת פולני רכוב על סוס, בידו היה דגל. תפקידו היה לאותת לרכבות. לא היו באותה תקופה מחסומים או איתותים אלקטרוניים. העובד סימן לאבא לעמוד במקום מוסתר מעיני נוסעי הרכבת, ולאחר מכן רמז לאבא להגיע אליו, ללא אומר ודברים. אבי חייל במדי הצבא הפולני, היה בעל מראה ארי ולא עורר כלל את חשדו של עובד הרכבת שהוא יהודי.

עובד הרכבת העלה את אבא על סוסו ולקח אותו לביתו. שם טיפל בפצעים שברגליו, שהציקו לו והקשו עליו את ההליכה, וכיבד אותו בארוחה ובמשקה. לאחר מנוחה של כמה ימים, אבא הרגיש חזק למדי להמשיך בדרכו. הוא הודה בכול ליבו לפולני, שדאג לתת לו בגדים, כך שיכול היה להוריד את המדים, אותם צרר ולקח עמו, והחל בדרכו לכיוון ברסט-ליטובסק.

כאשר הוא נכנס לבית הדודה הינדה, כמעט התעלפו בני הבית מרוב תדהמה. הם לא ידעו כלל היכן אבא וזמן רב שלא ראו אותו. לאחר שנפלו על צווארו, עברה התדהמה הראשונה ואבא סיפר את קורותיו.

לאחר ששהה בבית הדודים כעשרה ימים עד שבועיים, והרגיש מאושש דיו, הוא המשיך בדרכו. היה עליו לחצות את הגבול בין פולין שנכבשה על ידי הרוסים לפולין הכבושה על ידי הגרמנים. הוא הצליח לחצות את הגבול, ובעיר סמוכה לקח רכבת לוורשה. כשהגיע

לוורשה המקום נראה כמו לאחר חורבן. הפצצות הגרמנים על העיר הרסו מבנים שקרסו לפעמים על יושביהם. לעיתים היה ליושבים בהם מזל והם הצליחו להימלט, או שהצליחו להיכנס למקלט. שברי זכוכיות וערימות של הריסות בתים נערמו ברחובות, שהיו שקטים ודוממים. הייתה שעת חשכה ואיש לא נראה ברחובות, אפילו לא כלבים וחתולים. העזובה בלטה גם באפלה. העיר הייתה בעוצר, אסור היה לנוע ברחובות. כול מפר פקודה היה צפוי ליירות מיד על ידי חייל גרמני.

אבא היה אובד עצות, איך יגיע לביתו? הוא החליט לקחת מונית. השעה עשר בלילה לערך, כשאבא היה במונית בדרכו הביתה. לפתע נעצרה המונית בחריקת בלמים. שלושה חיילים גרמנים אותתו לנהג לעצור וביקשו ממנו שיקח אותם למחוז חפצם. "אבל יש לי נוסע", טען הנהג.

"אני צריך להגיע, לא אוכל לצאת מהמונית עכשיו", הוסיף אבא על דבריו. הוא דיבר יידיש הם חשבו שהוא דובר גרמנית.

"טוב, לא נוריד אותך, ניסע ביחד. אתה תיסע לאן שאתה צריך ואחר כך ימשיך הנהג אֶתנו". איזה גרמנים אדיבים. התחשבו בו.

הייתה רק בעיה אחת לא גדולה, לא היה מקום לכולם. מה עושים? מיד מצאו עצה. אבא, שכנראה היה צנום באותה עת, ישב על ברכיו של אחד מהם. ברור שאין סכנה שאיזה שוטר יתפוס את בעל המונית. כך נסעו שלושה גרמנים, כשאבא יושב על ברכי אחד מהם ברחובות וארשה עד שהגיע לפינת רחוב מגורנו.

הגרמנים, האדיבים והמנומסים, סרבו בכול תוקף שאבא ישלם את הנסיעה. כג'נטלמנים אמתיים אמרו שאין צורך, הם משלמים.

מעניין מה הייתה תגובתם אילו ידעו שאבא יהודי. אבא עצמו הבין בדיעבד שהוא יצא שלם, ולמרבה הפלא - בנס, מגוב אריות.

"פתחי מהר, אני מאחורי הדלת", נשמעה נקישה וקולו השקט של אבא קורא לאימא כדי לא להבהיל אותנו. את הפגישה הזאת קשה לתאר במילים. ההתרגשות והשמחה נמשכו זמן רב.

בורחים מוורשה

"חייבים ללכת מפה אני מריח סכנה, מי יודע מה הגרמנים האלה מתכננים לעשות לנו". אבא לא ידע כשאמר זאת עד כמה צדק. ההחלטה שלו לברוח מוורשה כנראה הצילה את המשפחה.

זמן קצר לאחר שחזר נסענו מווארשה במשאית קטנה (פיק-אפ), עם עוד משפחה שלא הכרנו. הגענו לעיירה קטנה ליד גבול פולין-רוסיה. היה זה במהלכו של יום ראשון והשוק המקומי המה מקונים. אבא מצא גוי שהיה מוכן לעזור לנו להגיע לגבול, וסביר להניח שתמורת תשלום.

ברוך אהרון

אלינו הצטרפו ברוך-אהרון אח אמי, חיים פלדמן - בעלה של הדודה חנה, אחות אמי (חנה נשארה בוורשה עם אמה - סבתא חיה-אסתר, צ'שה, בעלה והילדים). דוד לייזר עם משפחתו הצטרפו מאוחר יותר.

דודה חנה וחיים פלמן היו חשוכי ילדים. הם מכרו לבני נשים בדוכן ליד פארק ברחוב ז'לאסנה בראמה Zelasna Brama. אבא נהג לישון אצלם לעיתים. וכאשר עשה זאת, הוא ישן ביניהם. היה להם ארון גדול עם מראה על הדלת, ואבא אהב לשחק מול המראה. הם גרו ברחוב טיאטראלנה Teatralna.

דוד לייזר (אח של לאה) היה נשוי לברוניה (ברנדל). היה להם בן אחד בשם משה. הוא עבד כתופר במפעל כלשהו. הם גרו ברחוב וונצ'לנה Wenzelna.

עם כמה מצרורותינו, שהיו מונחים בעגלה, יצאנו לדרך. נסענו קדימה בתקווה להגיע לתחנה הראשונה - ברסט-ליטובסק. לא הבטנו עוד לאחור. אנחנו הילדים הבנו שאנו בורחים ממשהו נורא. מה צפוי לנו? מה יעלה בגורלנו? האם נצליח לחמוק מפולין? אלוהים יודע. לכול השאלות האלה לא היו לאף אחד מאיתנו תשובות. לאורך הדרך היו משמרות של גרמנים. כול כמה קילומטרים פגשנו אותם, כשהם עורכים בדיקות לעוברי אורח. בהמשך היטלטלנו בעגלה רתומה לסוסים שצעדו לאט. לאחר שהתעייפו, התנהלו להם באיטיות רבה יותר. כך היה לאורך הקילומטרים האחרונים מוארשה עד לגבול. העמדנו פנים שאימא ואנחנו הילדים היינו 'המשפחה' של הגוי. אבא היה 'סתם' פולני שהלך באותו כיוון. כאמור, לאבא הייתה חזות של גוי פולני ואיש לא חשד בו שהוא אולי יהודי המנסה להימלט עם משפחתו. אימא הייתה כהת עור והיה עליה 'לישון' על רצפת העגלה, כאשר עברנו ליד משמרות הגרמנים, כדי שלא תיראה לעין זרה ועויינת. לגבי חיים, לא היה ברור באופן חד משמעי שאינו פולני, אך הוא עבר את נקודות הביקורת בהצלחה. ברוך-אהרון גם הוא לא היה בעל מראה פולני ומראה פניו היה עלול להסגיר אותנו. מדי פעם כשפגשנו בגרמנים 'תפסה' אותנו הצטננות או אלרגיה, כרצונכם, והיה עליו להתעטש. וכך הרבה להתעטש ואי אפשר היה לראות בבירור את מראה פניו. האיכר הגוי לקח אותנו לכפרו והכניס אותנו עם העגלה והסוסים לאורווה שלו, סגר את הדלת ופתח בצד השני, הצביע ואמר, "שם הגבול. צריך ללכת לאורך התעלה שבשולי הכביש, עד למקום מסויים שאפשר לחצות אותה". היינו קרובים לגבול. רק בחסות החשכה יכולנו להתגנב מעבר לו. באורווה בה הסתתרנו עברו השעות באיטיות רבה. שכבנו בדממה. אסור היה לדבר, הלב פעם בחזקה, היו לנו 'פרפרים' בבטן. את שרוליק התינוק כיבדו לפני כן בסוכר עם מעט וודקה. לא נשמע כדבר הזה שתינוק ישתה וודקה, אבל כשהחיים בסכנה, לא יתכן ששרוליק ישמיע קול וכולנו ניתפס. אחינו הקטן התנמנם לו בזרועותיה של אימא. שמואל ואני הלכנו לצידה. אנחנו הגדולים

הבנו שעלינו להימנע מכול דיבור או תזוזה מיותרים. ידענו שחיינו של כול אחד מאתנו תלויים כחוט השערה, בכול תנועה לא נכונה או מילה מיותרת. החושך סביב היה כבד ואנו הלכנו. יכולנו לשמוע את פעימות הלב של עצמנו. הפחד היה תלוי באוויר. תחושת עצבנות ליוותה אותנו. התקדמנו בזהירות ובאיטיות. לפתע אבא שהלך בראש נעצר וסימן לנו בידו לעמוד. משהו זז, נשמעו רחשים. המחשבות עברו בראשו בזהירות הבזק, גרמנים? חיה? "תחכו פה אני אגש לבדוק", סימן אבא ללא מילים.

הוא התקרב והבחין בשני קצינים פולנים שנראה היה שקפאו על מקומם מאימה. "מי אתם, לאן אתם הולכים?" שאלו אלה את זה. לאחר שהבחינו בהולכים לכיוונים שונים. "אנחנו לווארשה", גילו הקצינים.

"אנחנו לברסט ליטובסק", יידע אותם אבא.

לאחר שסר הפחד התנהלה שיחה חביבה וחמה. אבא אפילו הגדיל לעשות כשביקש מהם לגשת לקרובים שנותרו בוורשה למסור להם ד"ש. הוא מסר להם את הכתובת, וזאת הייתה טעות. הקצינים הללו אכן הגיעו למשפחה בווארשה, והחלו לדרוש מהם כסף ולהציק להם, בעיקר כשידעו שהם יהודים. דודה חנה ספרה לנו זאת כשהגיעה לברסט-ליטובסק כדי לבקר את בעלה חיים. היא הצליחה לצאת מווארשה לברסט-ליטובסק כי היהודים עדיין לא רוכזו בגטו. חנה חזרה ונשארה בווארשה כדי לתמוך באמה הזקנה.

עברנו את הגבול. המשכנו בדרכנו ומרחוק כבר קרץ לנו אור ורמז לנו להיכנס לכפר הקרוב. הלכנו בעקבותיו והגענו לבית. כלב החל לנבוח ואבא דפק בחלון. הנה ראש נשלח החוצה מעבר לחלון. היה זה ראש הכפר. "אנחנו זקוקים למים".

כעבור זמן מה יד נשלחה מתוך החלון והושיטה לנו את מבוקשנו. כתמורה, הושטנו ידינו ו"שילמנו" בכמה קוביות סוכר. הוא הורה לנו בתנועת יד את הכיוון אליו עלינו ללכת. חשוב היה להתרחק כמה שיותר מהגבול ומהצבא הרוסי (שלא ישלחו אותנו חזרה). מצאנו עצמנו בשארית הלילה בצריף, בו הצטופפו אנשים שהסתתרו לאחר שגם הם ברחו מפולין. למחרת הגענו ברכבת לברסט-ליטובסק. ניצלנו.

גומל (הומל, שם העיר בעברית)

סוף סוף הגענו לביתה של הדודה הינדה. היא הייתה נשואה בפעם השנייה, ולה בת גדולה בשם מינדל מנישואיה הראשונים. שם בעלה השני שרולקה, ולו היו שלושה ילדים מנישואיו הראשונים: לייקה, חיימקה וינטה.

לאחר 6-8 שבועות נפרדנו מהינדה בברסט-ליטובסק. עזבנו את היישוב כי חזית הקרבות בין ברית המועצות לבין גרמניה התקרבה למקום. אולם, לפי בקשתה לקחנו עמנו את בתה הבכורה מינדל. הינדה עצמה לא יכלה לעזוב, אך דאגה למלט את בתה אתנו למקום מבטחים.

ב-1939, בזמן שגרנו אצל הינדה יצא חוק חדש - שאפשר קבלת אזרחות רוסית, ומי שקיבל

אזרחות היה יכול לגור היכן שרצה. אלה שלא ביקשו ורצו לחכות ולחזור לפולין, אותם הרוסים העבירו לסיביר. זאת נודע לנו מאוחר יותר. כך קרה לדודינו ברוך-אהרון וחיים שבאו אתנו. הוריי ביקשו וקיבלו אזרחות. דוד לייזר ואשתו ברנדל (ברוניה) - הגיעו לברסט-ליטובסק אחרינו. הם בקשו וקיבלו אזרחות, אך לא היו 'משפחת חייל'. ולכן, בהמשך, לא יכלו להמשיך יחד אתנו. כול הזמן באו בעקבותינו, אבל התעכבו, כי כרטיסי נסיעה נמכרו בעדיפות לאזרחים 'בני משפחת חייל'.

שמנו פעמינו לגומל. בסמוך למקום - ליד דובריאנקה (פודוביאנקה) - התגוררנו בקולחוז, כעין כפר שיתופי בברית המועצות בתקופת השלטון הקומוניסטי. היה זה קולחוז יהודי, שם חגגנו את החגים יחד עם התושבים בבתיהם. במקום לא היה בית כנסת, התפילות נעשו בבתיים. היה שם בית קברות יהודי.

בקולחוז אבא עבד במפעל ליצור נעליים. פה ושם גם קיבל עבודות בבית באופן פרטי. רשמית היה איסור על כך, כי הדוקטוריה הקומוניסטית לא אפשרה עבודה פרטית, קפיטליסטית (הרכושנית), המנוגדת לקומוניזם. אבא הצליח לקבל את העבודות ועבד בלילות, בשבתות ובחגים אם היה צורך בכך. שמוליק הלך לבית הספר ואני לגן הילדים. ישראל היה עדין תינוק ונשאר בבית עם אימא. התחלנו כבר לקשקש מעט ברוסית. ההורים לא ידעו את השפה ואנחנו, ובעיקר שמוליק, שימשנו להם לא אחת מתורגמנים.

יום אחד נשמעו דפיקות על החלון. מי זה מקיש שם? התפללנו. ובכן הינדה דודתנו הגיעה לבקר והחליטה לקחת את בתה, שהתגעגעה אליה ובקשה לחזור הביתה לברסט-ליטובסק. הייתה זו טעות איומה. הבת נהרגה בהפצצות של הגרמנים על העיר, כשהיטלר פלש לרוסיה בשנת 1941.

הגטו בברסט-ליטובסק

לאחר הכיבוש, הגרמנים הקימו גטו בברסט-ליטובסק וכלאו בו את היהודים. כול תושבי המקום כולל קרובי משפחתנו היו שם. בהם: סבתא חנה - אימא של אבא, משפחת מנקר, דודה הינדה ובתה, בעלה שרולק'ה ושלושת ילדיו, הדודה קיילה עם בעלה ושני ילדיהם. כמו כן, גם דודה ברוכה ובני המשפחה, שגרו בקיטלנה הקרובה.

בהתחלה היה אוכל (לא רב), החיים הקהילתיים והיהודיים התנהלו בצורה סבירה. איש לא שיער ולא חשד שיש לנאצים תכניות רצח והשמדה. בשלב הזה עדיין לא החלו הנאצים בהשמדה המונית במחנות ריכוז.

בני המשפחה רצו להיות יחדיו בזמנים קשים אלה כדי לעזור זה לזה, ואף אלה מהמשפחה שגרו במרחק מה מהעיר עברו מרצונם לגטו בברסט-ליטובסק.

וולודק הפולני, שעבד אצל הדוד שרולקה, עזר לכולם להעביר את חפציהם. הוא גם קיבל אישור כניסה ויציאה מהגטו, וכך זכתה המשפחה לקבל דברי מזון מהעבר השני - מהצד הפולני.

בשלב מאוחר יותר, החל משנת 1942 החלו הנאצים בהשמדת היהודים - "הפיתרון הסופי".

"הינדה, צריך לברוח מכאן נודע לי שיש לנאצים תכנית להעביר את כולנו להשמדה ולחסל את הגטו". שרוליק בעלה של דודתי החל לתכנן את ההימלטות מהמקום שהפך למלכודת מוות.

"לא אוכל לבוא איתך. לא אשאיר כאן את ינטה הפצועה ואברח (בתו הבכורה של שרולקה, כלומר בתה החורגת של הינדה). היא חייבת להיות מאושפזת. אתה יודע שהיא נפגעה מהפצצת הגרמנים. אתה חושב שאפקיר אותה ואברח? מלבד זאת גם אני חולה, לאן אלך? מי יטפל בי?" הינדה בטלה את אפשרות הבריחה והייתה נחושה להישאר.

"אם כך לפחות אציל את הילדים - לאה וחיימקה". שרוליק מצא אפשרות למלט אותם. "היכן תסתתרו, איך תצאו מהגטו? יש שמירה כול כך כבדה". להינדה היה ספק מאוד גדול אם יוכל להוציא לפועל את תכניתו.

"אני חייב לנסות. אינני יכול לשבת ולא לעשות שום דבר. לפחות אציל את הילדים". לא היה זמן רב מדי לפרידה. "אני מקווה שעוד נראה", אמר שרוליק להינדה והלך עם הילדים למקום המסתור באחד מכפרי הסביבה, אצל איכר טוב לב שהסכים להסתירם. תקוותו להיפגש שוב עם משפחתו לא התקיימה, כול מי שנותר בגטו נרצח בלילה שלאחר מכן.

כאמור בני הדודים ואביהם ניצלו. עד היום נשמרים הקשרים אתם. שרולקה והילדים צלמו לאחר המלחמה סרט וידאו שבו הם מראיינים את האישה שהצילה אותם. רק שתי משפחות ניצלו מברסט-ליטובסק. אחת - שרולקה והילדים. השנייה - אינני זוכר.

להזכירכם שאתנו נסעו ברוך אהרון, דודי - אחי אימא, וחיים - בעלה של חנה אחותה. חנה, כאמור, הגיעה לברסט-ליטובסק להיפגש עם חיים, בעלה, אבל החליטה, לרוע מזלה, לחזור לווארשה, כי אחותה ואמה היו שם. לא ידוע אם בכלל הגיעה חזרה או שאירע לה דבר מה בדרך. אף אחד לא שמע ממנה יותר. שם בווארשה הייתה אמה ואחות נוספת. היא כנראה נספתה יחד איתן. איש לא יכול היה לשער מראש מה מצפה לו. חיים וברוך-אהרון לא ביקשו אזרחות רוסית, בניגוד לנו, ונשארו בברסט-ליטובסק. הם נשלחו לסיביר על ידי הרוסים עוד לפני שהגרמנים כבשו את המקום.

אבא מגויס לצבא הסובייטי והמשפחה בנדודים

אחרי כשנה וחצי בקולחוז, התייפחו הנשים ולא הבנו מדוע. גם ילדיהם הצטרפו אליהן. הדמעות ירדו כמים בקרב ההמון המתייפח. הסתבר שהמשפחות נפרדו מהגברים שגוייסו לצבא הרוסי. גרמניה הנאצית תקפה את ברית-המועצות, והרוסים גייסו את כול הגברים - גם אלו שבקולחוז שגרנו בו, כולל אבא.

היטלר פלש לרוסיה, ואיש לא ידע אם הבעל, האבא או הבן יחזרו בחיים. הייתה זאת כמו פרידה סופית. אנחנו ליווינו את אבא למקום הגיוס. נסענו כולנו בעגלה ולא הבנו את פשר הבכיה הזאת. אך כשהגיע תורנו להיפרד, התחילו גם עינינו להזיל דמעות. הצטרפנו גם

אנו לבכי הציבורי.

חשבנו שנוכל להמשיך הלאה עם אבא. לא הבנו מדוע הוא הולך ואנו נשארים. בינתיים הגרמנים לא הגיעו למקום בו היינו. משפחות המגויסים קיבלו הטבות והנחות שונות. בין היתר תלושי מזון וגם כרטיסי נסיעה ברכבת.

לא לאורך זמן יכולנו להישאר במקומנו. החזית הלכה והתקרבה לגומל. הגרמנים התקדמו וכבשו שטחים והיה עלינו לקום ולנסוע פנימה לתוך רוסיה, אך הפעם עם אימא בלבד.

נסענו. למען האמת היינו פליטים הבורחים כול הזמן ממקום למקום. לייזר דודי ואשתו גם הם הגיעו לדוברנקה אחרינו, ואחר-כך המשיכו לנוס בעקבותינו. לכול מקום שהגענו אליו, המתנו להם. ואכן הם הגיעו כעבור זמן. אנחנו קבלנו כרטיסי 'הטבות' בזכות שירותו של אבא בצבא. הם היו צריכים לנסוע באופן 'פרטי' - לכן אנחנו התקדמנו יותר מהר.

הגענו לצ'ובקיסטאן מקום שתושביו הם צ'בקים. שם גרנו כשנה וחצי בקולחוז. גם לייזר ומשפחתו הגיעו. גרנו אצל משפחה מקומית. הפליטים גרו בבתים של אלמנות, ותושבים אחרים שהיה מקום פנוי בביתם. התחלנו ללמוד בבית הספר. יכולנו להתקיים הודות לכסף ולעזרה שאימא קיבלה, בזכות שירותו של אבא בצבא.

"אתה ואתה בואו בבקשה". המנהל בבית הספר הורה עלינו באצבע והוביל אותנו החוצה. לא הבנו את פשר הדבר. בוודאי עברו לנו מחשבות בראש. מה עשינו? מה הוא רוצה מאתנו? בחוץ היה יום אביבי נאה, עדיין קר אבל לא כמו בחורף. השלגים החלו להפשיר, פריחה ולבלוב מסביב. גם בני האדם החלו להפשיר.

ומי עמדו בחוץ מחייכים אלינו? לא תאמינו, ברוך-אהרון וחיים. הם עמדו שם במעילים קצרים, שמחים לראותנו, מיד עטפו אותנו בשמחה רבה ובחיבוקים אין קץ.

הם הגיעו לביתנו ואימא ספרה להם שאנו בבית הספר ואף כיוונה אותם כיצד להגיע לשם. ברוך-אהרון סבל משבר שקיבל עקב העבודה הקשה במחנה. בקיצור השניים שוחררו למזלם והגיעו אלינו. הרוסים שחררו את כול הפולנים כדי שיוכלו להצטרף לצבא הפולני של אנדרס אם ירצו. ברוך-אהרון וחיים לא רצו בכך והם חפשו אותנו. אין לי מושג איך מצאו.

הקרבות התקרבו והיה עלינו לעזוב. המשכנו בנדודינו לקולחוז, שמאוחר יותר הפך חלק מאוזבקיסטאן. תושבי האזורים אליהם הגענו, כשנכנסנו לתוך ברית המועצות, לא אהבו את הרוסים בלשון המעטה, ואפילו חיכו לגרמנים שיושיעו אותם מידיהם. הם הבינו רוסית, אך לא רצו לדבר בשפה זו.

עזבנו - אימא, שלושה ילדים ושני דודים - בחורף, כדי לנסוע לאוזבקיסטאן. החורף קר מאוד באזורים הללו. הטמפרטורות יורדות הרבה מתחת לאפס. השלג נערם לגובה רב מאוד והיה עלינו לנוע במזחלת כדי להגיע למחוז חפצנו, לתחנת רכבת, במטרה להמשיך הלאה לאוזבקיסטאן. אנחנו הילדים ישבנו על חבילות קש שהיו מכוסות בברזנט. המבוגרים צעדו ברגל לידנו. הם טבעו בשלג שלפעמים ירד וסימא את העיניים. הקור צרב כול חלק בגוף. אימא לא יכלה ללכת. היא לא חשה את אצבעות רגליה.

כאביה היו בלתי נסבלים והיא התייסרה מאוד. כמה מהאצבעותיה קפאו ונמק החל מתפשט בהן. הן היו כחולות ולאחר מכן שחורות לגמרי. בבואנו לאוזבקיסטאן נאלץ הרופא לחרות אותן.

נעלנו נעלי לבד, והרטיבות חדרה דרכן. התהלכנו בחורף חובשים כובעים חמים, ועוטים צעיפים שנכרכו מסביב לצווארנו ומעילים, ככול שיכלה אימא לקנות לנו. באחת התחנות עצרה הרכבת וכולנו ירדנו לצריף כדי לחלץ קצת את העצמות. כאשר הגיעה הזמן, וקריאה לעלות לרכבת, עליתי מיד אך שמוליק חיכה לרגע האחרון. כאשר סוף סוף עלה נשמעה לפתע זעקה שפרצה מפיו, "האצבע, האצבע". חשנו אליו מהר. אצבע האמה שוחררה מדלת הרכבת שסגרה עליה, אך הוא התפתל מכאבים והיה חייב לקבל עזרה רפואית. "אני ארד עם הילד". ברוך-אהרון התנדב להישאר אתו. "אתם תמשיכו וניפגש בטשקנט". נפגשנו שם עם שרוליק והדוד. מסתבר שהיה צורך לקטוע לו את האמה באופן חלקי.

הגענו לאוזבקיסטאן, לעיר הבירה, טשקנט (עיר האבן). היו שם פליטים רבים. יהודים, ולא יהודים - פולנים ורוסים. משפחות, משפחות הסתובבו במקום, פליטים המחפשים מקום מקלט ומפלט. לייזר ומשפחתו שהיו אמורים לעקוב אחרינו ולהגיע גם הם לטשקנט פשוט נעלמו ואינם, לא הגיעו ולא נודעו עקבותיהם. שום פירור של מידע לא קיבלנו אודותם. מדוע לא הגיעו ומה עלה בגורלם? עד עצם היום הזה אין לנו כול ידיעה. עקבותיהם אבדו. סביר להניח שהרכבת שלהם לא עצרה בטשקנט והם המשיכו ... אולי הגיעו לגבול איראן או אפגניסטאן ושם תפסו אותם בגבול. אולי ניסו לצאת מרוסיה ולא התירו להם, ומשם נלקחו למאסר במחנות בסיביר. מי יודע?

אחרי שהצבא האדום, הרוסי, הצליח להדוף את הגרמנים בקרב סטלינגרד המפורסם, החלו הרוסים לסלק את הגרמנים מברית המועצות, והמציאות החלה להשתנות. אימא החלה לתהות היכן אבא. מכתבים לא הגיעו, ולאחר בדיקה שהעלתה חרס בקשר לגורלו הייתה רק תשובה אחת - הוא לא בין המתים. גם זאת הייתה נחמה. באותה עת אבא היה עדיין בשירות הצבאי אי שם. לבסוף החליטה אימא שלא להמשיך לחקור אודותיו פן יבולע לנו. במקרה וחלילה נהרג עוד עלולים לקחת מאתנו את הזכויות בטענה שאם כבר איננו, אז אין חייל במשפחה ואפשר היה לבטל לנו את ההטבות, מהן אנחנו 'נהנים' בינתיים. גרנו בקולחוז במחוז שנקרא קויבישוף.

אימא שכבה ונאנחה היא הייתה חולה מאוד. וכשמצבה הורע היא נשלחה על ידי רופאת הקולחוז לאשפוז בבית החולים. האבחנה הייתה טיפוס. נותרנו ללא אימא בבית, אך מזל שהדוד ברוך-אהרון היה אתנו. חיים, שבהתחלה היה עמנו, סבב בין הכפרים וביקש נדבות. הוא לא יכול היה לעבוד בקולחוז, העבודה הייתה קשה לו מאוד. הוא כנראה סבל מפרקינסון, גופו רעד ללא הרף. יום אחד נעלם ולא חזר יותר. חיפשנו, שאלנו, איש לא ידע לומר אם ראה אותו או יודע משהו על נסיבות היעלמותו. חיינו בבית שנתנו לנו כשהגענו לקולחוז. רק ברוך-אהרון השגיח על שלושתנו. סבלנו ממחסור קשה.

זיכרונות שונים מהתקופה

"כדאי לכם ללכת למסעדה הרחוקה מכאן כמה קילומטרים. אוכלים שם חיילים העוברים בדרכם במסגרת הפעילות הצבאית. לפעמים הם אוכלים ומותירים שיירים. תוכלו לאכול את זה. לפעמים אינם מסיימים את ארוחתם ונותר אוכל שיספיק גם לכם". רופאת המקום הורתה לנו, לשמוליק ולי, להגיע לשם. התברר שלא רק לאוזנינו הגיעה השמועה בדבר היכולת לקבל שיירי מזון באותה מסעדה. ילדים נוספים היו שם גדולים מאתנו 'ותיקים' במקום, שלא הניחו לנו לקחת דבר. הם היו חוסמים לנו את הדרך ולוקחים לעצמם את כול מה שנותר. עברו מספר ימים מבלי שהצלחנו להכניס דבר מה לפינו.

"בואו ילדים", הצביע אחד הקצינים, שאכלו במקום, באחת הפעמים, לעברנו ורמז לנו להתקרב אליו, "בואו קחו אוכל".

כך לראשונה יכולנו גם אנו ליהנות מהמזון במקום. הקצין הטוב הבחין בכך שהילדים הגדולים יותר מנעו מאתנו להתקרב לאוכל.

"זוזו ילדים", פנה אליהם הקצין בכעס, ואפשר לנו להתקרב לאוכל ולסיים את כולו. היה זה יום מוצלח! גם בזמנים קשים של עוני, מחסור ומלחמה, עדיין ישנם אנשים שרגשות אנוש לא קהו אצלם.

"אני מבקש לקנות תפוחים", ביקש דודנו ברוך-אהרון מהאוזבקי שהיה לו עץ בחצרו, ופרי נאה למאכל צמח בו. את הפרי שנפל מהעץ אפשר היה לקנות בתשלום נמוך.

שמוליק ואני גהרנו מתחת לעץ ואספנו את הפרי שנחת על האדמה והיה פחות טוב ויפה. אכלנו מן הפרי. תוך כדי האיסוף קפץ עלינו רוגזו של האוזבקי. לא מצא חן בעיניו, שאכלנו כמות גדולה של תפוחים.

"תגיד להם שלא יאכלו", צעק לדוד שהיה אתנו.

דבריו נאמרו באוזבקית, אותה ברוך-אהרון הבין מעט. אנחנו פחות והאוזבקי דרש מדודנו שיתרגם לנו. "תאכלו תאכלו", 'תרגם' לנו ברוך-אהרון את דברי המוכר בדיוק להפך. למזלנו ההוא לא הבין יידיש.

לאחר זמן של כ-3-4 חודשים אימא הבריאה וחזרה הביתה. המחסור נמשך ואימא נאלצה למכור חפצים כדי להביא כסף ולהאכיל אותנו. היא הייתה הולכת לשוק כ-8 ק"מ ממקום מגורנו, כדי למכור חפצים. שם היא מכרה את חליפת החתונה של אבא. אוזבקי אחד ניגש אליה. "גברת הבן שלי מתחתן בקרוב ואני זקוק לחליפה". הוא מדד במבטיו את החליפה של אבא, לאחר מכן אחז בידיו הפך מצד לצד מימין לשמאל ולהפך וגם מקדימה ואחורה. "מה מחירה?" כנראה שהמחיר היה סביר בעיניו.

"אבל לא אוכל לקנות לו מבלי שימדוד. האם תוכלי לבוא איתי לביתי כדי שיוכל למדוד?" וכי איזו ברירה נותרה לאימא? היא שמחה וקיוותה שאכן תצא העסקה לפועל. בבית האוזבקי כיבדו אותה בארוחה דשנה והיא אכלה בכמות המספיקה לשלושה אנשים. הרעב היה בן לווייה קבוע אצלנו, ואם היה מזון כלשהו, ראשית נתנה אימא לנו ופעמים רבות נותרה

רעבה. היא יצאה שבעה וגם עם כסף, התשלום עבור החליפה.
יום אחר היא מכרה את הטלית של אבא לאוזבקית בשוק, שהיה קרוב יותר לביתנו. ההיא חשבה שזאת מפה. בכסף קנתה אימא מזון ומצרכים שונים. שם, בשוק, נודע לאימא שמגיע לה סיוע משום היותנו פוליטים פולנים. הממשלה הגולה מפולין שישבה בלונדון גייסה גם היא תרומות ושלחה לגולים ברוסיה. הגיע אלינו נציג מטעם מרכז הסיוע הפולני והחליטה שגם לנו מגיעים תלושים לאוכל.
כשאימא חזרה הביתה מהאשפוז, בעזרת כספי המכירות והתלושים, המצב בבית השתפר, ואז ברוך-אהרון עזב אותנו ונסע לסמרקנד, כדי למצוא עבודה.
לא למדנו באותה עת והרבינו לשוטט מחוץ לבית, דבר שזימן גם סכנות.
שמוליק שלא חשש מכלום ולא ידע פחד מהו, היה נכנס לגינות ולוקח ירקות ופירות. פעם עלה על עץ, ופתאום שמעתי חבטה חזקה. כתוצאה מהנפילה מהעץ הוא קיבל מכה חזקה בראש. אני מצאתי אותו שוכב על הקרקע ללא ניע. רצתי להזעיק עזרה. מסתבר שקיבל זעזוע מוח חזק מאוד. הוא היה מאושפז כשבועיים בבית החולים הקטן בכפר. שם לפחות קיבל אוכל.
"הנה יש לך מכתבים מבעלך". נערה הושיטה לאימא שני מכתבים. לא יאמן - ממוענים אלינו מאבא.
איך קרה הנס הזה? בידיים רועדות פתחה אותם אימא, התיישבה והחלה לקרוא בעיון.

לאספמה היקרה שלום רב.

אצאתי לך זמן לשבת לכתוב לך כאה אילין. אני בסדר גמור ואינך צריכה לדאוג לי. אני באין יחידת שירותים ותחזוקה. אני לא בשדה הקרב ולא אשתתף בקרבות. עלינו לעבוד בעבודות שירותים שונות כאן תיקון כבישים, גשרים, אסילות ברזל ועוד. אני בעיקר אורגן פחם ברכבות. אדי פאק אני גם אתקן כגון נעליים. בסך הכול התנאים סבירים. לפעמים עלי לנסוע ברכבות האובילות ציוד ואספקה ואז אני נוסע ללא אחסה. אלה לא קרונות נוסעים, ובתנאי אצל אוויר קשיש של גשם ושלל אני ארזיש היטב את הרטיבות והקור. העלצוים אליכם קשיש לך ביותר.

אשתי היקרה וילדיי המאודים, אה קורה אתכם? איך אתם אסתדרים? האם יש לכם אידע אל קרובי אספמה אחריק? אני אקווה שאקבל מופסה ואוכל להגיש לביקור לפחות לאספר יאין. אקווה לשמוע אכך.

בינתיים אני אחבק ואנשק אתכם.

אבא האוהב

כך כתב לנו אבי במכתבים הללו. אימא נרעדה, דמעה נראתה בזווית העין. אבל אליה וקוץ בה, "המכתבים הללו נכתבו לפני זמן רב. הם עברו דרך ארוכה עד שהגיעו לייעדם. עבר זמן רב מאז שאבא שלח אותם. מי יודע מה קרה בינתיים.

"איך נוכל להסתמך על כך שעכשיו הוא בסדר?" נאנחה אימא מחתה את אפה, אבל בכול זאת הייתה זאת דרישת שלום טובה יותר מאשר כלום.

העובדת היהודייה הצעירה שעבדה בניקיון משרד מנהלת הקולחוז הבחינה במכתבים מונחים על הארון. למרבה המזל היא ידעה לקרוא ומיד הבינה שהם מיועדים לנו, והביאה אותם אלינו. במשרד לא ידעו לקרוא רוסית (או לא רצו לדעת משנאת הרוסים) וכך הניחו את המכתבים היכן שהניחו שיחכו לימות המשיח. הנערה מצאה אותם 2 - 3 חודשים לאחר שהגיעו.

אבא לא ידע היכן אנחנו. הוא כתב לקרובים בפנוזה (היחידים שלא עברו ממקום למקום). הם ידעו את כתובתנו ושלחו אלינו את מכתביו.

בשנת 1944. כשנתיים לאחר קרב סטלינגרד, בו ניצח הצבא האדום הרוסי את הגרמנים, והחל להדוף את הגרמנים מברית המועצות, ולאחר מכן מכול מזרח אירופה הכבושה, כבש הצבא הרוסי את קייב. היחידה של אבא הפכה לאחראית על הרכבות בכול אזור קייב. אבא קיבל חדר קטן בקייב, בו עבד כסנדלר של היחידה. הוא גם הכין נעליים חדשות ונתן מתנה ל'מחליטים' (למפקדים הבכירים) וכך התחבב עליהם. כאשר ביקש עזרה להביא את משפחתו קיבל את כול האישורים בלי בעיה.

בדרך לקייב - המשפחה מתאחדת מחדש

התחלנו להתכונן לנסיעה לאבא. שוב עמדה לצדנו הזכות שהיינו משפחה של חייל. יכולנו לקבל אישור נסיעה לשם ברכבת. באותם ימים הרכבות הובילו חיילים ולא כול האזרחים יכלו לנוע ברכבות.

"קיבלתם ויזה לקייב?" התפלאו השכנים.

"לא לדבר על הנסיעה שלנו". אימא אסרה עלינו לדבר על ההכנות לנסיעה פן יבולע לנו ומישהו יחליט לעכב את נסיעתנו או לאסור עליה לחלוטין. התחלנו לארוז את הפאקלעך. בין היתר אימא החלה לאסוף לחם. חלק מהלחם שקיבלנו מתלושי המזון היא שמה בצד, ייבשה פרוסות, וכך אגרה כמות רצינית, כ-16 ק"ג, שתשמש אותנו בדרך. איש לא הבטיח לנו שיהיה לנו מזון בדרך. סוס עם עגלה לקח אותנו לטשקנט. משפחות אנשי צבא עם ילדים התכנסו בחדר מיוחד. שם ישראל קיבל מיטה ואנחנו מזרנים כדי לישון. היו תנאים נוחים. שהינו שם כמה ימים עד שהגיע העת לעלות על הרכבת.

ישבנו בקרון הרכבת בטשקנט והיא החלה לזוז. שלושה ילדים ואימא אחת יוצאים לדרך קשה. פעמים רבות היה עלינו לחכות בתחנות בדרך לרכבות שיגיעו. לעיתים כמה ימים, היה עלינו ללון על רצפת התחנה. לעיתים היה עלינו לקפוץ מהרכבת ולהימלט מאימת מטוסי האויב, שעדיין עשו גיחות הפצצה על מטרות אסטרטגיות כמו תחנות רכבת. למרות שהפסידו את המערכה ונהדפו, עדיין ניסו הגרמנים לפגוע ככול יכולתם בכוחות הצבא הסובייטי. הם לא הניחו לצבא להדוף אותם בקלות. בקרונות הרכבת היו חיילים, ציוד ונשק. עברנו בעיר סרטוב - שם חיכינו באולם הנוסעים. אימא החלה לסדר את אישורי המשך

הנסיעה ואנחנו הילדים שחקנו. "שמוליק ויודלה תשמרו היטב על החפצים, אל תזיזו את עיניכם מהם שחלילה לא ייגנבו". אך אנחנו היינו ילדים, השקועים בעניינינו. בלי לשים לב גם התרחקנו מהמקום והחפצים נותרו דקות ארוכות ללא השגחה. אימא חזרה ומיד הבחינה ששק הלחם שהכינה לדרך נעלם. היא פכרה את אצבעות ידיה, צעקת אוי ויי נפלטה מפיה. הביטה בנו ולא יכלה להוציא מילה יותר. במה היא תאכיל אותנו? ועוד דרך ארוכה לפנינו. היא קנתה אוכל במעט הכסף שהיה לה, שחסכה מפינו ומפיה והכינה צידה לדרך במשך זמן וכעת לא נותר דבר. היא הייתה מוכת הלם. "איך לא שמרתם? מדוע לא שמעתם בקולי?" נזפה בנו לאחר שהתאוששה מעט. אבל הבינה במהרה שכעת געורות לא יועילו. היא פרצה בבכי מר על כול הצער והסבל שעברנו בשנות המלחמה. שמוליק ואני נתנו קולנו גם כן בבכי רם, וכך בכינו שלושתנו, מנסים להתנחם איש בזרועות רעהו. הנסיעה לא הייתה נוחה ומקום לישון לא היה וגם לא אוכל, לא לקבל ולא לקנות. כבר היינו די קרובים לקייב.

הגענו לתחנת רכבת מרכזית קרוב לקייב. המוני אנשים הסתובבו שם. חיילים, פליטים כמונו ועוד. ההמולה הייתה רבה. סירחון עז עמד באוויר הדחוס של התחנה. קשה היה לנשום. בערב נשמעה אזעקה. הרעש היה מחריש אוזניים מיד התחלנו להימלט מהמקום למקום מחסה. היה מאוד מסוכן להישאר בתחנה שהייתה יעד להפצצה. רצנו בחשכה עם צרורותינו לחפש מחסה. השמים הוארו באורות זרקורים ענקיים מהקרקע ששלחו את קרני האור לכול עבר במטרה לגלות את מטוסי האויב. לבסוף צנחנו במקום כלשהו רועדים מפחד ואימה. שמענו את הירי העונה מהקרקע להפצצות המטוסים, מנסה להפיל אותם. לפתע נפלו 3 פצצות לא רחוק מאתנו, מסביבנו. שכבנו צמודים לקרקע, אימא חיבקה אותנו. לאחר מספר דקות השתררה דממה. ההפצצה הסתיימה. בבוקר חזרנו לתחנה, מטונפים ממה שעף עלינו בעת ההפצצה. מסתבר שהייתה רפת באזור ועלינו עף זבל הפרות. פיסות זבל היו תלויות על מעילינו, ומכנסינו, על ראשנו ועל הפנים. לא הייתה לנו כול אפשרות לרחוץ את עצמנו. ריח רע של סירחון נדף מאתנו אבל נשארנו בחיים. כשחזרנו לתחנה נוכחנו לדעת עד כמה בני מזל אנחנו. המקום בו ישבנו אתמול לפני ההפצצה נהרס ונמחק לגמרי. רבים לא הספיקו להימלט ונהרגו. גם בין הנמלטים היו כאלה שלא הספיקו להגיע למחסה, והפצצות השיגו אותם בדרך. גם בקרון בו ישבנו בהמשך הנסיעה היו כמה אנשים חסרים, מבין אלה שנסעו אתנו והיו אמורים להמשיך. מקומם היה ריק, הם נהרגו. דוממים ישבנו, נצמדנו לאימא ואחד אל השני. לא דיברנו, החוויה הטראומית של ליל אמש והזעזוע בעקבותיה שיתקו אותנו.

קייב

"הנה אבא". צעקת שמחה נפלטה מפינו. הגענו לקייב, ולאחר חיפושים הגענו ליחידתו של אבא. הקפנו אותו בחדווה וצהלה. כול אחד מאתנו קיבל חיבוק עז. את אימא אבא חיבק ונדמה לי שראיתי דמעות בעיניה. סוף סוף לאחר שלוש שנים בלי בעל ושלושה שבועות

קשים של מסע הגענו לרגע המרגש לו ציפינו כול כך. שעה ארוכה עמדנו מתחבקים ומתנשקים. הייתה שמחה גדולה. לא ידענו את נפשנו מרוב אושר.

אבא סיפר שכאשר אנו היינו בדרך לאוזבקיסטאן הוא קיבל חופשה והגיע אלינו לצ'ובקיסטאן וכבר לא מצא אותנו. היה זה בחורף, הוא הגיע בנסיעה ברכבת, לא בתוך קרון סגור, אלא תוך כדי עבודה כגורף פחם. עבודה זאת הצריכה נסיעה מחוץ לקרון בקור, בגשם ובשלג. אבא סבל מאוד מהקור ומהרטיבות שחדרו לעצמותיו. וכשהגיע נכונה לו אכזבה. בעצב רב חזר ליחידה שלו. לא הייתה אז כול דרך להודיע על בואו. גם לא הייתה אפשרות לשלוח מברק.

התיישבנו בקיב. המלחמה עדיין לא הסתיימה ואבא עדיין היה מגויס. גרנו בדירה עם מטבח ושירותים משותפים לדיירים אחרים. לעיתים עדיין היו הפצצות של הגרמנים והיה עלינו להימלט למקום מסתור.

התעוררה בעיה אדמיניסטרטיבית. משהו במסמכים של אימא לא אפשר לה לגור בעיר.

בקולחוז

למרות המאמצים העניין לא הסתדר והיה עלינו לעבור לגור מחוץ לעיר, בקולחוז בשם 'ביסטרך', לפי המלצות שקבלנו. היה זה במרחק של כ-7 ק"מ מהעיר ז'יטומיר. קיבלנו שם צריף בן חדר אחד למגורים. שם הייתה גם מחצבה בשירות הצבא. הוציאו בה חול לצורכי שיפוץ מסילות רכבת שניזוקו, כבישים ועוד. על אבא הוטל לתת שירות לעובדי המחצבה. הוא תיקן ותפר נעליים.

זוג נעליים יפות וחדשות התנוססו על רגליו של האחראי במקום, מעשה ידיו של אבא. היו כאלה שלא חסכו דברי ביקורת כלפיו על שהוא מרשה לעצמו לנעול כאלה נעליים בעוד לאחרים בקושי יש זוג ישן. "אני לא אחראי לכך בכלל, הוא הכין לי, אני לא ביקשתי. הסנדלר לא קיבל סחורה בתמורה. הוא הכין מחומרים שלו שהיו ברשותו, יכול לעשות מה שרצה. אז מה אתם רוצים שלא אקח?" בהסבר מיתמם זה פטר עצמו, הוא הטיל את 'האשמה' על אבי.

אבא היה נוסע לקיב לקבל סחורה - חומרי גלם, כדי לתקן את הנעליים של היחידה. היה עליו ללכת כ-4-3 קילומטרים. בדרכו היה חוצה יער עבות. כדי שלא יחצה אותו לבד בחושך כאשר חזר בערב, התייצבנו שמוליק ואני בתחנת הרכבת וחיכינו לו כדי ללוותו בדרך חזרה. הייתה סכנה של שוד וגנבה. גם בדרך אל הרכבת היינו מצטרפים אליו.

בקולחוז חזרנו ללמוד. חדר בדירה שימש כחדר כיתה. הוכנסו אליו שולחנות וכך למדנו. כתשעה חודשים לאחר מכן נולד חיים. החורף עבר ובאביב ב-14.3.1945 היה לנו תינוק חדש בבית. השמחה הייתה רבה, הוא ביטא את הקשר המחודש של המשפחה שאפילו התרחבה. אמנם אימא הייתה אפילו יותר שמחה אילו הייתה זאת בת שכול כך רצתה. אבל חיים היה תינוק חמוד ומקסים ואיש חלילה לא התלונן. אילו נולדה בת היה שמה חיה, על שם 'חיות' (במלעיל) - קרובות משפחה שונות בשם זה. מכיוון שנולד בן הוא נקרא חיים. השם גם

העיד על רצון החיים וההישרדות לאחר תלאות המלחמה.

המלחמה הסתיימה

בחודש מאי אביבי ונאה שהכול מסביב פרח ושמש חמימה ליטפה אותנו בשנת 1945, שמענו את קולו של החבר סטלין, המכריז על סיום המלחמה. שמענו את נאומו דרך הרמקולים בחוץ בקולחוז. הנאום עדיין מהדהד באוזניי.

סוף סוף הסתיימה המלחמה האיומה הזאת. השמחה הייתה שורה בכול. אנשים נהיו חביבים ונחמדים יותר איש לרעהו. ידענו שהסבל והצער הסתיימו. היה זה אחד האביבים היפים שהיו באותן שנים. השלגים הפשירו, השדות התמלאו בגוון ירוק, העצים לבלבו והפריחה הפיצה ריח בושם באוויר. שלל פרחים בגוונים שונים נראו באחו. נשמנו את האביב ואת החופש ואת השחרור מאימת המלחמה.

הצלחתי להשיג כמה שתילי פרחים ושתלתי במגרש הריק שהיה מסביב לביתנו. גבעולים ירוקים עלו מן האדמה. פרחים בכמה גוונים נפתחו צמאים לקבל את קרני השמש וטיפות הגשם. אהבתי לטפח ולטפל בהם. היה נחמד לראות שטח פורח ולא שומם. "מה אתה עושה?" היה זה מנהל המחצבה ששאלני לאחר שעבר וראה אותי מתייגע על הטיפול בגינה.

"אני מגדל פרחים". לא הבנתי את פשר שאלתו, הוא אינו רואה מה אני עושה?
 "אתה יודע לטפל בפרחים, היכן למדת גינון?" המשיך והקשה.
 "כן, אני יודע", עניתי ללא כל היסוס.

הלך בלי לומר מילה. פגש את אבי ושאל אם נרצה חלקת אדמה. אבא ענה בחיוב. אכן מנהל המחצבה דאג להעביר לידינו עוד מגרש, ולתת לנו שתילים וזרעים. כעבור זמן גדלו בגינת הירק שלי תפוחי אדמה, גזר, כרוב, בצל וחלקה של תירס. אבא שהיה בן כפר בעברו ידע את מלאכת גן הירק, וכך היו לנו ירקות בשפע. במרתף הבית אחסנו את הירקות שנשמרו שם היטב. השכנים הכינו כרוב כבוש ולימדו גם את אימא להכין. אבא השיג חבית מעץ ומלאנו אותה בכרוב מעשה ידיה של אימא.

במשחק של הילדים שלנו בקולחוז הכנו הצגת תיאטרון. באחת הפעמים היה עלינו להציג הצגה המתרחשת בגשם. אני הייתי 'אחראי טכני' על הפעלולים. נו כיצד אגרום לכך שפתאום ירד גשם? חשבתי וחשבתי, היה עלי למצוא איזה פתרון יצירתי. ואז צץ לי רעיון, לקחתי קשית וכוס מים, שאבתי לתוך הקשית מים בעזרת הפה ואז התזתי את זה כגשם על הבמה. זכיתי לשבחים, כולם התפעלו 'מהטכניקה המתקדמת' ומהיצרניות שהפגנתי.

3

חוזרים לפולין

בדרך חזרה

אבא אחרי המלחמה

אבא המשיך בעבודתו כסנדלר. באחד הימים הגיע לז'יטומיר, לשוק, כדי למכור נעליים שהכין. היו שם דיבורים על כך שהפליטים הפולנים ברוסיה שרוצים לחזור לארצם מוזמנים לעשות זאת.

"שמעתי שאפשר לחזור לפולין. נראה לי נכון לעשות זאת, מה דעתך?" אבא בישר לאימא את אשר שמע בשוק. "נראה גם לי. בוא נבקש גם אנחנו לחזור". אימא לא היססה. די היה לה בברית המועצות, בכפרים ובקולחוזים, בתנאי החיים הקשים, והייתה מוכנה להתרחק מכול הסבל של שנות המלחמה ולחזור לארץ מולדתה. כמו כן, רצתה מאוד לדעת אם מישהו מבני המשפחה שרד את המלחמה וניצל. לשם כך היה עלינו לחזור לווארשה ולבדוק. בדיעבד התברר שהוריי עשו צעד נכון. עדיף היה להיות בפולין מאשר ברוסיה בתקופת סטלין.

בתחילת חורף 1945 המסמכים של כולנו, המאפשרים לנו לחזור היו מוכנים. שוב עלינו על רכבת, אלא שהפעם נסענו כולנו ביחד, אבא אתנו ואין יותר מלחמה. לא שכול סכנות הדרך הסתיימו, עדיין הייתה סכנת גנבה ושוד, תנאי הנסיעה לא היו קלים, היו אלה רכבות משא. אבל יחסית לתנאים בהם הגענו לקייב, הפעם הנסיעה הייתה נסיעת חמישה כוכבים. הרכבת נסעה לכיוון וורוצלב. וארשה הייתה עדין הרוסה ואי אפשר היה להיכנס אליה. העיר הייתה בתהליך של שיקום.

"בבקשה להראות מסמכים ופספורטים", כך פנו אלינו בגבול רוסיה פולין.

ורוצלאב Wroclaw

לאחר ביקורת בגבול נכנסנו לפולין. מראות הרס וחורבן היו גם בוורוצלאב. המלחמה לא פסחה גם על העיר הזאת. הגענו לשכונה בה התרכזו הפליטים שחזרו. גרמנים שהתיישבו במקום בזמן המלחמה הסתלקו, והבתים עמדו ריקים. קיבלנו דירה ברחוב לבובסקה 27. היו בה שני חדרים והול. השירותים היו מחוץ לדירה, בחדר המדרגות, ומשותפים לכמה דיירים. המבנה היה ישן, כנראה שנבנה בראשית המאה. צנרת המים הייתה הרוסה לגמרי. אבא פתח סנדלריה ברחוב גרבישינצקה. נעליים היו דבר יקר ערך. רוב בני האדם הרבו לתקן את נעליהם ולא לקנות. לעיתים רחוקות רכשו זוג נעליים חדשות.

הוריי, לאה ומשה

אי אפשר היה להשאיר את החנות ללא השגחה. גנבה הייתה יכולה להתרחש בכול יום. אבא נותר ללון בחנות ואף אנחנו עשינו תורנויות. בכול פעם נשאר אחד מאתנו עם אבא, כולל שמוליק שנשאר לפעמים לבדו, כאשר לעיתים הצטרפתי אליו. בסופי שבוע אבא לקח את הנעליים הביתה, בתום יום העבודה.

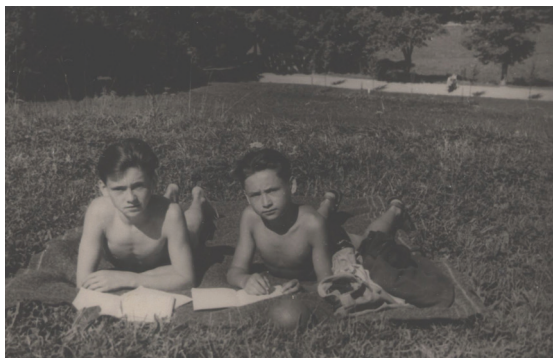
לאחר מכן עברנו לדירה אחרת במקום מרכזי יותר, רחוב קולייובה. בקומה התחתונה הייתה מכולת, בקומה השלישית שכנה הדירה שלנו.

ברחוב ללבלה Lelevela הייתה סנדלריה. היו שם מכונות שהגרמנים השאירו. סנדלר פולני קיבל את המקום. הוא נהג לעבור מדירתו לחנות בקפיצה מהחלון. לרוע מזלו הוא חגג במסיבה במקום אחר והשתכר. כאשר רצה ללכת הביתה שכח היכן הוא וקפץ כהרגלו מהחלון. קפץ ונפל אל מותו מהקומה רביעית. המשפחה מכרה את החנות ואבא קנה אותה. המשכנו ללון בחנות אף כאן, כי אי אפשר היה להשאיר את הנעליים לבדן בלילה.

במקום בו התרכזו החוזרים צמחה קהילה יהודית. הוקם בית ספר וחזרנו לספסל הלימודים בצורה מסודרת. היה שם בית כנסת, מרכז לטיפול רפואי ועוד, לפי צרכי האנשים. גם הג'וינט (ארגון עזרה ליהודים של יהודי ארצות-הברית) סייע.

אנשים החלו לחפש את קרוביהם. בכול מרכז ומשרד לאינפורמציה התעניינו הוריי לגבי בני משפחתם. הסתבר שחלק רב מהם נספה בשואה. יום אחד, כך במפתיע, הגיע הדוד ברוך-אהרון. נודע לו משכן שעזבנו לקייב. גם הוא חזר מאוזבקיסטאן ואתו איזו בחורה שהכיר בזמן הנסיעה. "מדוע לא הודעתם לי שאתם עוזבים לקייב", רטן וטען בכעס כנגד אימא. "לא יכולת להודיע לי שאת עוזבת?" לא נפרדנו ממנו, וכשנודע לו שעזבנו הוא כעס מאוד. "לא הייתה לנו כתובת ולא ידעתי היכן אתה", הסבירה לו אימא. נראה שתשובתה לא הרגיעה אותו.

תנועת נוער

שמוליק ואני בקיץ, שנות ה-50

"בארץ ישראל יהיה לכם טוב. החיים בקיבוץ, הם צורת החיים הטובה ביותר. כשתגיעו לארץ תראו. יש הכול בארץ. תוכלו לאכול הרבה תפוזים". ככה תיארו לנו את ארץ ישראל ב'קיבוץ תל השומר', בו חיינו בוורוצלב. השנה 1947, שמוליק ואני הצטרפנו כחניכים לתנועת 'השומר הצעיר', ועברנו לגור בבניין בן ארבע קומות, בו היו מספר חדרים. זה היה הקיבוץ שלנו. חיינו שם בקומונה. לימדו

והכשירו אותנו לצורת החיים הזאת. היה עלינו להבין מה הם חיי הקיבוץ עוד לפני העלייה לארץ. למדנו את השפה העברית, והמדריכים הסבירו לנו על צורת החיים המיוחדת. תנועות נוער נוספות פעלו בעיר - ציוניות ולא ציוניות, כמו הבונד והנוער הקומוניסטי, אבל אנחנו רצינו להשתייך לתנועה ציונית חילונית והשומר הצעיר התאים לנו ביותר. "בקרוב הקיבוץ נוסע לארץ ישראל ואנו כבר מתכוננים". כך כמה שבועות לפני העלייה לארץ, הסבירו לנו והיו דיבורים רבים על העלייה. היה זה עוד לפני קום המדינה, ואנחנו היינו אמורים להפליג באניית מעפילים (לא ידענו איך, רק שמענו שניסע דרך צ'כוסלובקיה). ומדוע אני אומר 'היינו אמורים'? משום שבסופו של דבר עלייתנו בזמן ההוא לא יצאה לפועל.

"אימא, אבא אנחנו אמורים לנסוע לארץ ישראל בקרוב יחד עם כולם", כך בישרנו להורינו. הביטה אימא בנו, בחנה אותנו מכף רגל ועד הראש, "מה, אתם נוסעים לבד, רק אתם?" "כן, רק הילדים והנוער, נוסעים בלי ההורים ובלי מבוגרים" ענינו ביחד. ההורים החליטו לברר את הדבר עם המדריכים. נסיעה רק של הילדים ושההורים ישארו במקום, לא נראתה לאימא הגיונית בכלל. המדריכים אשרו את דברי הילדים, "הילדים קודם, וההורים יעלו אחר כך בעקבותיהם". ציפינו לבואם כדי לשמוע מה נאמר להם ומה החליטו. "ילדי היקרים, די שנות סבל היו לנו, נדדנו ממקום למקום ואבא לא היה אתנו. אף

משפחתי אחרי המלחמה

אחד מאתנו לא יסע עכשיו לבד לשום מקום, רק ביחד. מספיק היינו מפוזרים. אם אנחנו לא נוסעים, אז גם אתם לא. בשום אופן לא נפצל שוב את המשפחה", כך פסקה אימא והיה ברור שהדבר לא ניתן לוויכוח. לאכזבתנו היה עלינו לוותר על חלום העלייה באותה תקופה. 'הקיבוץ' נסע עם רוב הילדים. הצעירים והבוגרים קיבלו אישורים מההורים (למי שהיו הורים). כך כחצי שנה לאחר שגרנו באותו קיבוץ חזרנו הביתה. הילדים נסעו לצ'כוסלובקיה שם קיבלו את פניהם חברי ההגנה או כפי שנקראו 'המוסד לעלייה ב'.

המשך החיים בוורוצלאב

שמוליק, ישראל ואני חזרנו לספסל הלימודים. עד כה לא למדנו לימודים מסודרים עקב המלחמה. בשנה הראשונה למדנו במבנה של הקהילה היהודית. שתי כיתות גיל למדו בחדר אחד. אחר כך בית הספר קיבל מבנה יפה - בי"ס 'אמיתי' שנקרא י.ל. פרץ, ע"ש הסופר הידוע.

היה בו היה אולם ספורט ולכול שכבת גיל הייתה כיתה לימוד משלה. שובצתי לכיתה ג'. מתחת לזה אי אפשר היה, כבר הייתי גדול. למדתי שם עד כיתה ה' ושמואל עד כיתה ו'. לאחר מכן הוא עבר לבית ספר אורט למגמת חשמל. אני המשכתי ולמדתי את כיתה ו' בבית ספר אחר, פולני. לא היה לי ולהוריי נוח בבית הספר היהודי, מה עוד שהפולני היה יותר קרוב לבית. עברתי בציונים טובים את בחינות הסיום במקצועות כמו היסטוריה, גיאוגרפיה ומתמטיקה. דילגתי על כיתה ז', 'הקפיצו' אותי ישר לכיתה ח', אחרי שהצלחתי במבחני המעבר לכיתה זו.

החל מ-1948/9 השלטון הקומוניסטי בפולין סגר את כול הארגונים היהודים ואסר על פעילותן של המפלגות הציוניות. היחידות שהותר להן לפעול היו הקומוניסטיות והבונד.

וכך מצאנו עצמנו שלושה אחים - כול אחד מאתנו בתנועת נוער אחרת, במדים אחרים. אני הייתי בבונד, שמוליק בתנועת הנוער הקומוניסטית וישראל בצופים.

לרוב האנשים באותה עת לא הייתה מצלמה. את מלאכת הצילום עשה צלם מקצועי. פגשנו אחד כזה פעם ברחוב והוא צילם אותנו ליד קיוסק ברחוב ולודקוויצה Włodkowicza. "בהקדם תקבלו את התמונה", הבטיח. נו, אנחנו עד היום מחכים...

אורט, רשת של בתי ספר יהודים במגמה טכנית, הקימה בית-ספר גם בעירנו. שם למדתי שנתיים. למדתי בכיתות ח'-ט' ואחר-כך נסגר בית הספר. עברתי לטכניקום - תיכון טכני ממשלתי, ושם למדתי שנה נוספת. בסך הכול למדתי חמש שנים וסיימתי בתואר טכנאי חשמל. תיאורטית יכולתי לבנות מכונות חשמל חדשות.

לאחר מכן התחלתי לעבוד והשלמתי את לימודי בשיעורי ערב. עבדתי במחלקה שפיתחה רכיבים לתעשיית החשמל. המדינה הייתה הרוסה והיו צריכים לבנות מחדש תשתיות שונות כמו מערכת חשמל במתח גבוה. בעיקר עסקתי בהכנת שרטוטים, תכנון וחישוב מוצרים למערכות חשמל כאלה.

"הי, מה אתה עושה פה?" פנה אלי אחד מחברי ועדת הבחינות. היה זה בסוף הלימודים, כאשר עמדנו להיבחן בבחינות, כדי לקבל את תעודת הגמר.

"אני באתי לראות".

"אז בוא תיבחן", הציע.

"לא, סליחה", אמרתי במבוכה, "אני רק הגעתי לראות מה קורה. נקבע לי להיבחן מחר". ניסיתי להתחמק מההוא שלא הרפה ממני.

ובכן את התלמידים חילקו לשניים. חלק נבחנו בערב הראשון וחלק בערב הבא. אני הייתי אמור להיבחן בסיבוב השני. אי לכך קפצתי מהעבודה לראות ולשאול את היוצאים מהבחינה מה שואלים ולמה עלי להיות מוכן.

"כנס, כנס לבחינה", זרז אותי ההוא מהוועדה, אם אתה כבר פה אז בוא תיבחן".

"אבל אני לא לבוש בצורה הראויה למבחן", ניסיתי עוד להתנגד. הגעתי בבגדי עבודה. באותם הזמנים הגיעו למבחנים לבושים בצורה המכבדת את המעמד - חולצה מגוהצת ומכופתרת. אבל חסרון זה לא הרתיע את הבוחן שהיה נחוש לבחון אותי.

התנגדותי הלכה ונחלשה מול הלחצים שהופעלו עלי על ידי הבוחן המכובד.

לא נותרה לי ברירה ונכנסתי לחדר הבחינה. למען האמת הייתי די מוכן. כבר הספקתי ללמוד את כול החומר.

שלחתי את היד אל ערמת הפתקים שהייתה מונחת לפני. היססתי כמה שניות. הפתק שיעלה בגורלי הוא שיקבע אם אסיים כראוי, הוא שיקבע את עתידי. לבסוף שלפתי במהירות. זהו, יהיה אשר יהיה. היה עלי לגשת אל שולחן הבוחנים, שעקבו אחריי ובחנו אותי במבטיהם. הם ישבו מאחורי שולחן ארוך בפנים רציניות וחיכו לי. המבחן היה ברמה

של בחינת בגרות היום, פחות או יותר. חושש הצצתי לעבר הפתק שפתחתי כדי לקרוא את השאלות. עיניי מיד קלטו שאלה על פיתגורס. אוי איזה יופי חשבתי את זה אני יודע. התחלתי להרגיש טוב, זה עודד אותי. היו עוד כמה שאלות עליהן היה עלי לענות. הבחינה הזאת הייתה בעל-פה. בחינות בכתב היו שבועיים-שלושה לפני כן. הצלחתי. בשמחה המשכתי למבחן הבא בהיסטוריה. היה עלי לומר שלוש סיסמאות של החבר סטלין בזמן המלחמה. מיד עניתי. חסר היה לי שלא לדעת מה סטלין אמר. בספרות הייתה שאלה על יצירה והסופר שכתב אותה. ציוניי היו טובים, עברתי בהצלחה. "אימא החולצה למחר למבחן מוכנה?" כן היה עלינו להגיע לבושים בבגדים יפים ומגוונים כיאה למעמד.

"מה קרה לך? בני תירגע. אתה מתרגש לקראת מחר, הכול בסדר הבגדים מוכנים". לא ספרתי לאיש שאני כבר אחרי המבחן. היא ידעה שאני נבחן למחרת. "אני חושב שלא אלך", עדיין העמדתי פנים ולא סיפרתי את האמת. "יהודה, מה קרה לך? מה פתאום שלא תלך, השתגעת? זה כבר הסוף אתה צריך את התעודה", אמרו הוריי בקול רם והסתכלו עלי כאילו נפלתי על הראש. מה קרה לבחור? מה נכנס לו לראש? כך הוריי מיהרו 'להוריד' אותי מהרעיון המשונה שנכנס לראשי. "טוב אז בואו תוציאו את הוודקה ונשתה לחיים". כאן החלטתי שהגיעה העת לספר מה קרה. לשמחה לא היה קץ וגם לחיבוקים ולנשיקות.

אהבתי לצאת ולבלות עם בחורים ובחורות, היינו חבורה עליזה של צעירים והבילוי היה בעיקר במועדון יהודי. פוליטיקה לא עניינה אותנו. ביטויים אנטישמיים מצד הגויים לא נשמעו. המפלגה הקומוניסטית אסרה על כך. זאת הייתה העמדה הרשמית, אבל אי אפשר לומר שלא היו גילויי אנטישמיות בכלל. לא עברה השנאה ליהודים מהעולם.

בפתח החנויות השונות היו תמיד תורים. לא ניתן היה להיכנס לחנות ולקנות באופן חופשי. לא היו מצרכים רבים בעיר לאחר המלחמה, וכדי לקנות בשר, ירקות, חמאה ועוד, היה עלינו לחכות בתורים ארוכים ובלתי נגמרים במשך שעות. בעת שהלכת ברחוב וראית תור כלשהו כדאי היה לעמוד בו, מי יודע איזה דבר יקר ערך אפשר לקנות, אולי בשר אולי חמאה או כול דבר אחר.

כן זה היה בתקופת השלטון הקומוניסטי וזאת הייתה רמת החיים שלנו. לעיתים עמדנו בתור שעות רבות משעות הבוקר המוקדמות. דבר זה היה מתיש מאוד וגרם לאיכות חיים ירודה. לא יכולנו להתפנות לדברים אחרים מעבר לדברים הבסיסיים כמו אוכל, ביגוד ועוד. היה מחסור במצרכים.

נבצר מאדם אחד לעמוד בכול התורים האינסופיים הללו, כדי להשיג את מצרכי היסוד.

לכן היינו מחלקים בינינו את העמידה בתורים. אימא הייתה נעמדת בתור אחד אם היה זה ללחם, לבשר או כול תור אחר, ואנחנו עמדנו בתורים למוצרים אחרים. כדי לעקוף את התורים אפשר היה לקנות מוצרים בשוק 'פרטי'. אחד האיכרים היה מגיע עם דברי חלב שנמכרו מיד. אחר הגיע עם ירקות וגם אלה אזלו כהרף עין, וכן הלאה.

הצטרפנו למצעדים של האחד במאי חג הפועלים, או לפחות היינו צופים בזה מהצד. המונים יצאו לרחובות והמהומה הייתה רבה. רעש האנשים היה מתערבב עם רעש קולות הצועדים, קולות תיפוף התופים והפקודות לצועדים בתהלוכה. צבעי האדום נשפכו מהמוני דגלים אדומים, דגלם של האדומים הקומוניסטים, וכמובן תמונתו של סטלין שליט ברית המועצות. פולין הייתה למעשה גרורה של ברית המועצות.

שירות בצבא הפולני

"שמאל ימין, שמאל ימין", כך פקד עלינו המפקד בבסיס הצבאי כשאנו צועדים על מגרש המסדרים. אכן היה לי הכבוד לשרת בצבא הפולני. בשנת 1955 התגייסתי, לא וויתרו לי על השירות. הפכתי לחייל. שרתתי בחיל הקשר בקרוסנו אודג'נסקה. גם שמואל שירת בסביבה, בחיל השריון. הוא סיים את שירותו זמן מה לפני שהתחלתי את שלי. בצבא הפולני היו מגלחים את שיער המתגייסים בצורה כזאת שאפילו אימא שלהם לא הכירה אותם. האימונים לא היו קלים - ריצות, תרגילי סדר וכול מה שהוא מנת חלקם של חיילים בצבאות השונים.

בארוחות הבוקר היינו מורחים מרגרינה על לחם שחור. גם דייסה הייתה מונחת בקערה שעל השולחן. השתייה החמה הייתה כוס תה או קפה. למעשה כעין קפה שנקרא צ'קוריה, שטעמו התפל כמעט ולא הזכיר טעמו של קפה. ארוחת הצהריים כללה חתיכת בשר, מרק קרופניק או כרוב. כשהגשנו את הכרוב לפינו ראינו לפתע כמה יצורים מבושלים. לא תאמינו, היו אלה תולעים. עלי הכרוב לא נשטפו כראוי ובעלי החיים הקטנים 'חגגו', כשהם אוכלים מן העלים, ואחר כך שימשו הם לנו למאכל ביחד עם העלים. עשינו 'תחרות' - ספרנו למי יש יותר. הצלחות והכוסות היו עשויים אלומיניום.

איני זוכר שהקצינים התייחסו בצורה לא ראויה או משפילה. חופשות כמעט שלא היו. לא רק שלא הגענו כול סוף שבוע הביתה, אלא למשל במשך שלוש שנות שירותו של שמוליק, הוא הגיע פעם אחת לביקור בבית, וגם אז איש לא התכוון לתת לו חופשה, אלא שהיה עליו לעשות כמה סידורים עבור הצבא בוורוצלב, ולפתע פשוט הקיש בדלת. אני והוא כבר היינו מחובקים. שמחנו ללא גבול לראות אותו. השרות הצבאי שלי קוצר בערך בחצי. ההורים הגישו בקשה לעלות לארץ ולכן שחררו אותי כדי שאוכל לנסוע איתם.

בצבא למדתי להיות איש קשר וידעתי בין היתר קוד מורס.

פתיחת שערי פולין

גומולקה נשיא פולין החליט שאין לו צורך ביהודים בפולין וסילק אותם בשנים 1956-1957. כך נפתחו שערי פולין ויהודים שעדיין גרו שם עלו ארצה או הגרו למקומות אחרים בעולם. לא מאהבה אלינו שלח אותנו גומולקה, אלא שנאה היא שגרמה לפתיחת שערי פולין. כך מצאנו עצמנו נפרדים מהמולדת שלא תמיד הייתה נעימה לנו ונסענו לישראל.

4

בדרך לארץ ישראל

המשפחה לפני העלייה ארצה

המראות שנשקפו מהרכבת שנסעה לוורשה התחלפו מדי פעם. היו אלה יערות גדולים, אגמים ונהרות, ולעיתים ערים שחלפנו בתוכן. למשפחה היו שני תאים בקרון, לשמוליק ולי היה תא נפרד. הרכבת נסעה לווארשה, כדי שההורים יקבלו לידיהם את מסמכי העליה (כרטיסי נסיעה, ויזות וכו'). ובאותה הזדמנות - לראות שוב במו עיניהם, בפעם האחרונה, את מקום מגוריהם, ואימא - את עיר הולדתה.

במשך זמן ממושך ישבנו שמוליק ואני בתחנת הרכבת. פקחנו עין על המזוודות, כשאנו מסתובבים בחוסר מנוחה. מדי פעם העפנו מבטים מסביב, שמא כבר הגיעו ההורים. כמה זמן אפשר להמתין סתם כך?

ההכנות לנסיעה לארץ ארכו כמה שבועות. נסעתי פעמיים לווארשה לפני-כן כדי לארגן את המסמכים. היה עלינו לארוז את הכול באריזות גדולות מאוד, בארגזים שנקראו לופטים. ארגז אחד שמוליק הצליח לארגן במקום עבודתו, ארגז נוסף הכנו בעצמנו מארון הבגדים, שהיה בבית, והוספנו לארון מסגרת עץ, והוא קיבל צורת ארגז. ארזנו את בגדינו, כלי האוכל, וכמובן אלבומים וספרים. הכול נכנס לתוך הארגזים. את כול חיינו צררנו בצרורות.

לא לקחנו את הרהיטים. חלקם הצלחנו למכור, היתר חילקנו. את מה שלקחנו אתנו הפקדנו במחסן המכס ליד הרכבת בוורוצלב. הכבודה הזאת נשלחה, ואנחנו יצאנו והמזוודות בידינו. הן לא היו קלות. העפנו מבט אחרון חוששים לקראת הבאות, כשצער הפרידה מהמקום מלווה אותנו.

לא שכחנו דבר מה? כול מה שצריך בידינו? רגע אולי נעשה עוד סיבוב אחד בבית ושוב נסתכל?

ביום האחרון בוורוצלב, לפני הנסיעה לוורשה, ואנחנו עדיין בביתנו, שמענו קולות רמים בפולנית מכיוון כניסת הבניין, "נו מתי הם כבר יוצאים. אנחנו רוצים להיכנס", חיכתה כבר משפחה חדשה בכניסת הבניין כדי לקבל את דירתנו. לא התנהגו יפה במיוחד אלה שרצו כבר להיכנס לדירתם החדשה.

"המשפחה עדיין לא עזבה. חכו בסבלנות, תרגעו". כך באו שכנינו לעזרתנו והבהירו לדיירים החדשים, שעליהם להתאזר בסבלנות ולהתנהג בנימוס.

ושוב ברכבת לכיוון גבול פולין צ'כוסלובקיה. לאחר בדיקת הדרכונים ואשרות היציאה על ידי משמר הגבול הפולני, עזבנו את פולין. העבר, הזיכרונות, הגעגועים נותרו כעת רק בליבנו. תם ונשלם הפרק הזה בחיינו. כעת אנו נוסעים לקראת העתיד הבלתי ידוע. מה צפוי לנו? מה יהיה? איך יהיה בארץ ישראל? רגשות שמחה, ציפייה, וחשש הציפו את ליבנו. השאלות נותרו ללא תשובה. עלינו לחכות לימים הבאים.

ישבנו ברכבת מדי פעם דיברנו ומדי פעם שקענו במחשבות.

אגב, הרכבת הייתה מלאה כמעט אך ורק ביהודים שעזבו את פולין.

וינה - תחנה ראשונה (הרכבת לא עצרה בצ'כוסלובקיה). התפעלנו מהעיר על שלל האורות בלילה, נוצצים בעליזות, רומזים וקורצים כאילו אומרים ברוכים הבאים. בבת אחת עברנו עולמות. היה זה הלם ראשוני של מעבר מהעולם אותו עזבנו אחרינו, עולם של מזרח אירופה באותם הימים, עם מחסור וחיים מאוד פשוטים, לעולם של שפע במערב. חנויות רבות ושונות שאיש לא עומד בפתחיהן בתור, מסעדות מלאות סועדים ובתי קפה, בניינים עתיקים, בתי קולנוע, תיאטרון, קונצרטים ועוד.

הגענו לוינה אחר הצהריים. הרכבת עצרה להפסקה עד הערב. לקחו אותנו באוטובוס דרך העיר 'לישר את הרגליים' קצת, וגם לאכול במסעדה. בדרך עברנו את רחובות וינה.

היה זה הלם של תרבות אותו לא נשכח. בפעם הראשונה שאנו עומדים בעיר מערבית. הכול כל כך שונה מפולין הקומוניסטית. עולם אחר, כאילו נפלנו מכוכב אחר. מלאי התפעלות והתרגשות בחנו עינינו את מראותיה של העיר. מעולם לא ראינו עולם כזה, לא ידענו שקיים משהו שונה מהחיים שהכרנו בפולין. הכול בשפע. האם כך חיים גם בארץ ישראל?

חזרנו לרכבת. "כדאי לכם לנסוע לאמריקה, אפשר גם לקנדה, אין לכם מה לחפש בארץ ישראל. חייכם יהיו טובים יותר בארצות שאנחנו מציעים". כך ניסו לשכנע אותנו נציגי ארגונים יהודיים, לא ציוניים, שנהגו ולא נעלה לארץ. אך לנו היה ברור שדרכנו היא לארץ

ישראל בלבד. "מספיק לנדוד, עלינו להגיע למקום שלנו, למדינה של יהודים" כך קבעו ההורים.

היו כמה משפחות שבכול זאת נמשכו להגיע לעולמות עליהם יכלו רק לחלום, והנה מציעים להם לנסוע אליהם בקלות רבה. אכן קשה היה לעמוד בפיתוי.

אותן משפחות שבחרו להגר הופנו למקום אחר.

מווינה המשכנו למילנו. שוב הפסקה לשם התאווררות. ושוב אותו הלם תרבותי, שבקושי הספקנו להתרגל אליו בווינה. יכולנו לקנות סיגריות אמריקאיות ועטים, להרוות את הצמאון במבחר משקאות קלים כמו קולה, אורנג'דה ועוד. וכן גם מוצרי מזון וממתקים. מי ידע ומי שמע על כך בפולין. התוודענו לראשונה אל מוצרי המערב.

בדרך לנמל גנואה אמרו לנו שכנראה האוניה כבר הפליגה ויהיה עלינו לשהות במלון. אך כאשר הגענו הסתבר שהאוניה עדין שם. היו לנו שעות ספורות לבלות בגנואה עד להפלגה. רבים נסעו לעיר לראות ולקנות. מותר היה להוציא מפולין רק מעט כסף. כבר שם החלפנו את הכסף הפולני לדולרים, שנשמרו על ידי אימא.

הסתובבנו בשטח הנמל. היה מישהו שפתח לנו את מעילו והראה לנו שעונים ותכשיטים. לא, לא היה לנו צורך בזה. שמוליק ואני שכנענו את ההורים שכדאי לקנות משהו כמזכרת. הם נתנו לנו כסף והתחלנו להסתובב ולחפש.

עמדנו ליד חנות שטיחים. היו שם מכול המינים והצבעים. איזה יופי של סחורה. מיד בחרנו בשטיח קיר (מסוג זה שהיו תולים ליד המיטה, כמו תמונה). את זה החלטנו להביא אתנו לארץ, שיהיה בביתנו החדש בארץ ישראל. בדקנו אותו היטב לוודא שלא רימו אותנו. בעזרת סימני ידיים ותנועות גוף התמקחנו, מחירו של השטיח היה יקר לנו. הרגשנו סיפוק רב שהצלחנו להוריד את המחיר וקנינו אותו. צבעיו היו אדום, צהוב והדפסים של חיות.

"איפה קניתם, כמה שילמתם, אתם בטוחים שהוא לא עשוי מנייר?"

ככה שאלו אותנו אנשים מקבוצת העולים אתנו.

אבא קיפל בקפדנות את השטיח והכניס למזוודה. יותר אי אפשר היה להכניס כלום אפילו לא סיכה. היא הייתה מלאה עד אפס מקום. האבזם של המזוודה לא השמיע קליק, היא הייתה כה מלאה, עד שבלתי אפשרי היה לסגור אותה. בעזרת חבלים היא נקשרה לבסוף כדי שלא תיפתח.

עלינו לסיפון האנייה הגדולה שחיכתה לנו. עוד בתא הקרון הרכבת, נסע עמנו נציג הסוכנות שלא הפסיק לשבח את הארץ, ולספר לאיזו ארץ נהדרת אנו נוסעים - ממש גן עדן, ארץ זבת חלב ודבש... עוד הוסיף וסיפר על הארץ דברים רבים.

ביום

"עולים לאנייה, הגיע הזמן". הייתה זו האנייה 'צ'רלסטון סטאר' הבריטית, מזמן המלחמה, שנשאה חיילים לשדות הקרב ומהם חזרה לבריטניה. באולם הגדול רחב הידיים היו מפוזרים ערסלים, כול אחד מאתנו התמקם באחד מהם. זאת תהיה מיטת השינה שלנו למשך שבוע

ההפלגה. את 'הפקלאות' הנחנו מתחתינו. האולם היה דחוס מאוד, הרגשנו מחנק, חסר היה אוויר לנשימה. ריח לא טוב עמד באוויר. השירותים היו במסדרון, ובמקלחת לא היה צורך, פשוט לא התקלחנו. גם בפולין לא נהוג היה להתקלח מדי יום. גם לא רצינו לפתוח את המזוודות.

הורם העוגן, האנייה צפרה, התנוודדה מעט, ואנו יצאנו לים הפתוח. בהתחלה הפלגנו בין איטליה וסיציליה. הר הגעש בסיציליה, התרומם מולנו במלוא יופיו. נוף מדהים ומזג אוויר נאה. ראינו את כבל המתח הגבוה שבין איטליה וסיציליה. דולפינים קיבלו את פנינו בשחייה במים ומדי פעם עשו קפיצות וסלטות. יצורים גדולים וחביבים. בסך הכול הנוף ביבשה וקבלת הפנים בים בישרו התחלה טובה, קיוונו שכך יהיה גם בהמשך. אך בעת שיצאנו ללב הים התיכון, היה הוא פחות חביב, ולמעשה - סער מאוד. ים כחול כהה ולעיתים ירוק, אפור קיבל את פנינו. גלים גבוהים מלאי קצף הקיפו את דופן האנייה. התנוודות והטלטלות גרמו לרבים לתחושת בחילה וחולי. אימא סבלה מהרגע הראשון ממחלת-ים. מצבה היה לא קל. היא הקיאה כול מה שאכלה או שתתה, ולכן כבר לא רצתה להכניס דבר לפיה. היא שכבה חלשה וחסרת כוח. כעבור יומיים עלתה לסיפון, והאוויר הצח השפיע עליה לטובה. היא סבלה פחות ולא רצתה לרדת יותר אל בטן האנייה, אל אולם השינה. מלבד אימא גם אנו סבלנו מבחילות. היינו אחרוני העולים לאנייה וקיבלנו את המקומות הגרועים ביותר.

ליד חדר האוכל של האנייה השתרך תור ארוך. נציגי הסוכנות שהיו עמנו פתחו שם משרד. התור התקדם לאט, אבל אנחנו הרי היינו רגילים לתורים, חיכינו בסבלנות. והנה הגיע תורנו להיכנס. נציג הסוכנות אדם בעל זקן ארוך ולבן קיבל את פנינו במאור פנים. הוא נראה כרב. "אל תדאגו הכול יהיה בסדר", פתח ואמר. נו זה משפט שעוד נשמע הרבה פעמים בארץ. "אתם תשתלבו מהר, תמצאו עבודה, מחכים לכם בארץ בשמחה. עם ארבעה בנים חסונים אין לכם מה לדאוג". כאן עצר את שטף דבריו ושאף אוויר, "אני צריך לרשום איפה תגורו בארץ. כדאי לכם לגור בנצרת".

"נצרת? היכן זה? מה יש שם?" התפלאנו. הכרנו את השם רק מהברית החדשה מפי שכנינו הגויים, כמקום הולדתו של ישו. "מה יש שם ישוב יהודי?"
 "כן, כן בונים שם ישוב חדש. כדאי לכם", מיהר שוב לשכנע.
 "מה המקצועות שלכם?"

"אני סנדלר ומעוניין לפתוח סנדלריה", אבא ענה.
 "אנחנו חשמלאים", הכרזנו על עיסוקנו שמוליק ואני.
 "נו טוב, לכם יכולה להיות עבודה בתחום החשמל, אבל סנדלריה?" אמר האיש וגירד את ראשו, "יתכן ויהיה קושי". לאחר דקה של מחשבה הוסיף, "בארץ כולם הולכים יחפים או לכול היותר בסנדלים".

"מה?" לא האמנו למה ששמעו אוזנינו, "אנשים שם לא נועלים נעליים?"
 ביקשנו פסק זמן למחשבה, "לא נוכל לתת לך תשובה במקום, אבל נשתדל לעשות זאת

בהקדם", הבטחנו.

שמוליק ואני היינו חשמלאים. ישראל שהיה בן 20, עבד לפני עזיבתנו ב"אולגינה" - קואופ נעליים יהודי. שם הוא נתן שירות למכונות לתפירת הנעליים. הוא לא אהב במיוחד לימודים כלליים, אלא העדיף מכאניקה. היה לו עניין להבין איך מכונות עובדות. בקואופ - תוך כדי עבודה - למד את מנגנוני המכונות והטיפול בהן. הוא היה ממש טוב בתחום זה. חיים עדיין היה בגיל ביה"ס.

"אנחנו רוצים רק לתל אביב. לשום מקום אחר לא נסכים". "הקרובים בארץ אמרו לנו שנבקש תל אביב, ונתעקש מול נציגי הסוכנות". משפטים אלו ודומים להם שמענו מאחרים, ברוב הימים בעת ההפלגה בים.

"כולם רוצים לתל אביב, יתכן שגם אנחנו צריכים לבקש לשם". לא הכרנו שום מקום בארץ, תל אביב לא אמרה לנו דבר, גם לא חיפה. לא היו לנו קרובים או מכרים בארץ, שיוכלו להמליץ לנו היכן כדאי לבקש את מקום המגורים.

"אם כולם רוצים לתל אביב, אני לא חושב שיתנו לכולם, אם בכלל יתנו למישהו. בואו נסכים לנצרת. אני חושב שזאת עיר תיירותית. אולי נוכל לפתוח שם קיוסק או איזה דוכן, או משהו דומה". הצעתי להוריי ולאחיי.

נציג הסוכנות נראה לנו מאוד מרוצה שהבענו את הסכמתנו להגיע לנצרת. מיד החתים אותנו על טפסים וגם מסר לנו את מספרי תעודת זהות. את התעודות עצמן קבלנו בחיפה. התיידדנו עם בחורים נוספים שגם הם 'חתמו על נצרת'. הרי נצטרך כעת לחיות ביחד, אולי ממש בשכנות. ביניהם היו בוריס מֶגֶל ואחיו שמוליק, כמו כן מיכה בן דודם, מונק אפלבאום ועוד. עד היום אנחנו נמצאים אתם בקשר.

חלק מהבחורים חיזרו באנייה אחר בחורות. היו גם ריקודים והיה שמח. לפעמים האזנו ורקדנו לצליליו של רדיו הקטן מדגם שרוטקה, שהיה שייך לאחד מהם. באחד הימים נעלם הרדיו ואיננו. החיפושים אחריו היו רבים, אבל לא נמצא דבר. בסופו של דבר התברר שהיה במגורי הצוות אצל אחד מהעובדים. הוא השליך אותו לים כשהחלו החיפושים. חבל, אולי הדגים והכרישים נהנו ממנו.

לאחר כמה ימים התחלנו להיות חסרי סבלנות. העיניים חיפשו כבר לראות באופק איזה קצה של ארץ ישראל. כעבור כשבוע, ואולי עשרה ימים, היום המיוחל הגיע. ראשונה עמדה מול עינינו כיפת הזהב של הגן הבהאי בחיפה, לאחר מכן נגלה חלק מהגן היפה להפליא. דווקא המראה הראשון היה של רכוש שלא שייך ליהודים. לאחר מכן נגלה לעינינו הר הכרמל הירוק, שעדיין לא ידענו את שמו ובהמשך עוד חלקים מהעיר ומהנמל. התרגשות נכנסה בנו. זאת הארץ שלנו. הנה אנחנו מגיעים.

5

מדינת ישראל - חיים במולדת

ב- 22 ביולי 1957 הגענו לארץ.

נכנסנו לנמל והאנייה עגנה.

"זאת חיפה?" שאלו אנשים ששמעו על עיר הנמל.

"איזה בתיים?" היו אחרים שהתפעלו מהשכונות שנראו בהדר ובחלק מהכרמל. רק יהודים גרים שם או גם ערבים?"

ניכר היה שיש התרגשות וחוסר רוגע. הבנו שהגענו סוף סוף לקצה הדרך. זה המקום הקבוע שלנו יותר לא יהיה עלינו לנדוד. עיקר המחשבות סבבו על החיים החדשים הצפויים לנו. פולין נראתה לנו רחוקה מאוד, כאילו חלפו שנים מאז שעזבנו אותה. עברנו במכס (אבא היה מכנה זאת נכס). הצגנו את תעודת הזהות שלנו ועוד טופס בו היה כתוב שיש לנו שטיח ואין צורך בתשלום מכס.

פקיד המכס לא היה כול כך משוכנע בכך ועיכב אותנו (כנראה חשד שקנינו את שטיח הקיר למישהו בארץ). "רק הגענו וכבר עושים בעיות", רטנה (כעסה, אבל בשקט) אימא. לבסוף עברנו גם את זה. בחוץ חיכו לנו אוטובוסים לקחת כול אחד ואחד למקום שאליו היה מיועד.

התברר שאין אוטובוסים לתל אביב. רבים מאלה שנרשמו לתל אביב עמדו מאוכזבים ומתוסכלים. היו מחזות לא נעימים שאנשים סרבו לנסוע למקומות השונים אליהם שלחו אותם.

ההורים, חיים ושרוליק (איז'ו) עלו לאוטובוס לנצרת, אבל שמוליק ואני לא הצטרפנו. ביקשו בחורים צעירים לנסיעה במשאית עם הבגאז'. שמוליק, בוריס ואני התנדבנו. "נצרת קרובה, לא ניסע הרבה, נגיע מהר", הבטיח הנהג ואנחנו טיפסנו למעלה לשמור על החפצים. לא ישבנו בקבינה.

נסענו. העיר התחתית בחיפה. בתים עתיקים וישנים, חנויות ולפניהם דוכנים והסוחרים מציגים את מרכולתם (הסחורה) בחוץ. איך הם יכולים למכור ככה, התפללנו. לא הכרנו את שיטת הצגת הסחורה הזאת הנהוגה בארצות ערב ובמזרח. מכוניות ישנות נסעו על

כבישים משובשים ואנחנו הטלטלנו למעלה במשאית כהוגן, מחזיקים היטב שלא נעוף או שלא יעוף עלינו דבר מה מהחפצים.

לפתע עצר נהג המשאית בחריקת בלמים. הוא ירד ממקומו, טרק את הדלת, עמד מולנו לבוש במכנסי חקי קצרים. באותה תקופה כול המדינה לבשה את הבגדים האלה מתוצרת אתא. האיש נעל סנדלים לכפות רגליו וחבש כובע טמבל על ראשו - כובע שסימל את הישראלים. "אני עוד מעט חוזר, זאת רק הפסקה קצרה". הסביר בתנועות גוף וידיים. איזו ברירה הייתה לנו? ואם נתנגד אז מה זה יעזור?

ישבנו בשמש. היה יום חם, מאותם ימים שהחום יכול להמיס הכול, השמש יבשה ושרפה אותנו. מים לא היו לנו וגם לא כיסוי לראש. גם אם היינו צועקים, "בחור איפה אתה? עוד מעט לא תמצא אותנו חיים", מי היה שומע? והרי גם לא ידענו להגיד את המשפט בעברית. סוף סוף הנהג חזר לאחר שהלך לאכול ולשתות. הוא היה שבע ומסודר ואנחנו כמעט מעולפים.

המשכנו בנסיעה ו... נסענו ו... נסענו כמה שעות. מסתבר שנסיעה לנצרת שאורכת היום כשעה מחיפה, ארכה אז שעות רבות. הכבישים המעטים שהיו באותם זמנים, היו משובשים ולא תקינים, מלאי בורות ומהמורות. רובם נסללו בתקופת המנדט הבריטי. כמו כן הייתה בדיקה ביטחונית כלשהי של המשטרה הצבאית בין נהלל לזרזיר. לא הבנו בדיוק מדוע זה היה נחוץ.

כאשר חשבנו שכבר תצא נשמתנו הגענו לפאתי נצרת. התחלנו לראות ערבים ולראשם כאפיות, עדרי גמלים וכבשים שרעו בשדות ובתים עתיקים - ממש מראה אוריינטלי. הבתים נראו לנו עלובים. "מה אלה הבתים שגם אנחנו נקבל?" הבטנו זה בזה. "אולי נקבל בית מאחד הבתים האלה?" הצבעתי לכיוון ראש ההר, שם נראתה בנייה חדשה. "לא, לא יתכן שנקבל שם. אבל אם כן, יהיה לנו נוף נהדר". ובאמת הדירות החדשות היו מיועדות לנו, העולים החדשים.

נצרת עילית

באותה תקופה רק החלו לבנות את נצרת עילית. הרחובות עדיין לא היו מסודרים. במקום שכנו בינתיים רק כ-15 משפחות. הדוור, שהיה מחלק דואר הגיע מעפולה, והוא הכיר את כולם. לא היה צורך בשמות רחובות או מספרים.

המשאית נכנסה לרחוב. כול נוסעי האוטובוס מהנמל עמדו שם בחוץ. "איפה הייתם? אנחנו מחכים כבר המון זמן, מחלקים מפתח לבית ואתם מעכבים אותנו", קידמה אימא את פנינו בצעקות רמות.

"אז למה לא לקחתם, מה אתם צריכים לחכות לנו?"

סוף סוף המפתח לדירה היה בידינו.

נגשנו כולנו לדירה, שהייתה בקומה תחתונה, קומת קרקע, קומה אחת מתחת לגשר הכניסה. כדי להיכנס לדירה, היה עלינו לעבור מהרחוב, בגשר אל הכניסה, ומשם לרדת קומה אחת.

"פה אני לא מוכנה לגור. לא נגור במרתף". אימא לא הייתה מוכנה להיכנס. "יכנסו לנו כול מיני נחשים, עקרבים וגם מעופפים", התעקשה.

"מצטערים, זו הדירה שלכם ואין לנו אחרת". גם נציגי עמידר (כך נקראה החברה שבנתה שיכונים לעולים) היו עקשנים.

"אולי בכול זאת תמצאו לנו דירה אחרת, את זאת אנחנו לא רוצים", התווכח אבא בקול עצור מכעס. הרבה דירות לא היו מוכנות בבניינים, וגם זאת שקבלנו לא הייתה מוכנה לגמרי למגורים.

"נראה מה אפשר לעשות. עכשיו תכנסו ותחכו בסבלנות". מילת הקסם ששמענו אותה לראשונה בארץ, ומהר מאוד הבנו כמה המילה הזאת **סבלנות** חשובה כאן.

סוף דבר, לאחר כמה שעות נכנסנו לדירה בתקווה שיתנו לנו דירה חלופית מיד. לא פרקנו את המזוודות והציוד.

כעבור כמה ימים הבחנו שיש דירות העומדות ריקות בקומות הגבוהות יותר מעל לגשר ולרחוב. התארגנו כיחידת קומנדו לקחנו את כול הציוד שלנו ופלשנו לאחת הדירות הללו. לא היו בה עדיין חלונות ודלתות.

שערו מי הגיעו במהרה? נכון אנשי עמידר שתבעו שנסתלק מהמקום. ההורים הודיעו שמשם הם לא זזים. שיקחו אותנו בכוח, נראה אם יצליחו. הנציגים הללו הסתלקו וכעבור זמן נשמעה נקישה במשקוף הכניסה (עוד לא הייתה דלת) בפתח עמד שוטר שעבד בתחנת המשטרה בעיר התחתית. ושוב התחלנו להסביר שהדירה ריקה אז מדוע שלא ישאירו אותנו כאן. "אני עברתי הרבה דברים קשים בחיים, אז אני לא מפחדת, גם כאן בארץ שלנו של היהודים לא ישברו אותי". הסבירה לו אימא.

ומה יכול היה השוטר לעשות מול טענות כאלו?

הצילה את המצב אישה נהדרת בשם רינה, שהייתה אחראית על סניף עמידר. היא הגיעה אלינו עם חיוך על שפתייה, בחביבות ואדיבות התייחסה אלינו, הבינה לליבנו ולמרבה המזל יכלה לסדר לנו כך שהדירה תהיה שייכת לנו. עד היום אנחנו זוכרים אותה לטובה ומודים לה.

"בסדר, תירגעו תישארו בדירה, אני כבר אסדר את העניין". כן זאת הייתה רינה. באותה תקופה סיפקו לעולים מיטות סטנדרטיות, שנודעו בשמן 'מיטות סוכנות'. גם אנו קיבלנו כאלה וגם שולחן, טבורטים (שרפרפים) ופרימוס (הבסיס היה עגול עשוי מנחושת ונשען על שלוש רגליים, בו היו ממלאים בנפט שהשתחרר החוצה בצורת גז. עליו הניחו את הסירים לבישול. הוא היה משמיע רעש מחריש אוזניים בעת שפעל). קיבלנו גם מנורת נפט לתאורה וכמה ליטרים נפט (עוד לא היה חשמל בבתים), שתי כיכרות לחם, בקבוק שמן ושני פחים גדולים של זיתים. לא ידענו מה זה, בפולין אין זיתים. עצי זית הם עצים ים תיכוניים מובהקים. כשפתחנו פח אחד חשבנו שזה מקולקל, וזרקנו לפח האשפה. בחיים לא אכלנו זיתים, לא ידענו מה זה, לא נגענו בזה. בשני - לאחר שקיבלנו הסבר על טיבם,

העזנו ו...אכלנו. אלה היו מצרכים לימים הראשונים. תוך כמה ימים הרכיבו לנו חלונות ודלתות, ורק דלת הכניסה הייתה חסרה, ואותה קיבלנו מאוחר יותר. מסביב שמענו את קולות הבנייה. בבוקר מוקדם כבר שמענו את צעקותיו של מנהל העבודה המזרז את הבנאים לעבודה.

הגיע הזמן לצאת לעבודה. לא היה צורך בסנדלרים. מעט האנשים שגרו במקום הסתדרו בלעדיהם, מה עוד שרבים מבעלי המקצוע שם היו סנדלרים. אבא נאלץ לעבוד בבניין. בתחום הזה היו נחוצים עובדים. מנהל העבודה מישש את זרועותיו, התבונן באבא מכף רגל ועד הראש ופסק שלצערנו לא יוכל לקבלו לעבודה. הוא כבר מבוגר ולא מספיק חזק. זאת עבודה קשה מתאימה לצעירים וחזקים, שמסוגלים לעבוד בשמש ובחום ולהיות כפופים במשך רוב שעות היום.

בסיומו של יום בגדיו של עובד הבניין היו ספוגי זיעה. הגב, שהיה כפוף במשך רוב שעות היום, כאב. הגוף כולו השתוקק למנוחה. העובד היה מסיים את יום העבודה בתשישות רבה. לבסוף, אבא בכול זאת עבד בבניין.

נפתחו קורסים למקצועות הבנייה של סולל בונה. לא ידענו לבנות. רוב העולים היו סנדלרים, חייטים וכדומה. אבא ושמוליק הצטרפו לקורס. איזו (ישראל) הלך לקורס טפסנות. חיים נשלח לקיבוץ עין חרוד, השתלב במעין אולפן לילדי עולים. אני עבדתי בסקילת אבנים בציפורי. כן, עבדתי גם בעבודת דחק, עבודה שהממשלה יזמה כמו סלילת כבישים, נטיעות של יערות ועוד, כדי לספק עבודה למובטלים.

לפני עבודת הבניין, אבא עבד בנטיעות של עצים ושיחים. בשכונה נפתח סניף של לשכת העבודה ותור של מחפשי עבודה היה משתרך בפתחו. בהתחלה אפילו לא היה שולחן בלשכה, אבל מחפשי העבודה היו רבים. כדי שכול המשפחות יוכלו להתפרנס היו מחלקים את העבודות כך שכול עובד קיבל רק כמה ימי עבודה בשבוע.

בסופו של דבר אבא ושמוליק עבדו ביחד, כאמור, בסולל בונה. ואני התחלתי לעבוד כעוזר טפסן, בבניית מפעל טקסטיל ומפעל ופלות. למדתי לבד להיות טפסן, ע"י התבוננות באחרים. קבלתי את הציוד של ישראל, שהתחיל לעבוד בהרכבת מכונות המפעל יחד עם קבוצת אנשי מקצוע מאיטליה. עבדתי גם בבניית כנסיית "ההכרזה הגדולה" ליד השוק בנצרת. בשלב מאוחר יותר הפכתי לאחראי על מחסן הציוד עבור הקבלן, אצלו קבלתי משכורת כפולה מזו בסולל בונה. בנינו גם במושב תל עדשים - בין היתר רפת ובתים פרטיים. בטבעון בנינו וילות (בזה המשכתי עד שעזבנו לשבדיה).

הוקם שיכון רסקו וקבלן מחיפה שקיבל את עבודות החשמל והאינסטלציה לקח אותנו לעבודה. בסך הכול עבדנו יומיים. התברר שקירות הבתים היו עשויים מבלוקים דקים, וכשהיה עלינו לעשות תעלות, הכול קרס. הקבלן הבין שזאת לא אשמתנו. לאחר ויכוחים וטענות נסענו אליו לחיפה לקבל את הכסף. הוא היה חייב לנו עשר לירות, סכום נאה באותם ימים. אלא שהוא התחמק מאתנו. לא מצאנו אותו בבית. לאכזבתנו, עד היום לא

שילם לנו את החוב.

המשכנו בעבודות הבניין. כול בנאי זקוק לעוזר שיעשה את הטיח, יעלה את החומרים לפיגומים ועוד. אני הפכתי לעוזר כזה. העבודה הייתה קשה. הייתי כבן 26, אבל בעל כוח פיזי. זו הייתה תחילתה של פרנסת המשפחה.

האנשים המבוגרים יותר עבדו לאט ולא הייתה להם תפוקה רבה, דבר שיצר חוסר שביעות רצון אצל מנהלי העבודה. מבטי קנאה היו נשלחים אלינו מכיוון העובדים האחרים שעבדו אתנו. אבא הצליח לעבוד מהר יותר, מה עוד שהיו לו גם שני בנים צעירים וחסונים, שעבדו אִתּו, וכך יכולנו להרוויח טוב. עבדנו כך כשנה וחצי.

בשלב מסוים למרבה הצער אבא חלה בלוקמיה. היו גם פחות עבודות. הדירות עמדו ריקות ואנשים הגיעו במספרים קטנים מהצפוי.

מדי פעם היו מגיעים אוטובוסים ופורקים מתוכם מועמדים לדיור קבע. "איך אתם חיים כאן; האם טוב לכם; הערבים לא פוגעים בכם; אתם לא חוששים לגור איתם?" כך היו שואלים ומתעניינים אצלנו. מתברר שממשלת ישראל רצתה לעודד אנשים לעזוב את המעברות ולגור בדירות בעיירות פיתוח, ולכן ארגן משרד השיכון סיורים למקומות שונים בארץ, כולל נצרת עילית, כדי שהמבקרים יתרשמו בצורה חיובית ויסכימו לעבור.

"כן, טוב לנו כאן. לא מסוכן פה. אנחנו חיים עם הערבים ואין כול בעיה", כך הרגענו את האנשים.

אכן, היו יחסי שכנות יפים עם הערבים בעיר התחתית. היינו יורדים אליהם לקניות בשוק. מצאנו גם חנות מכולת של ערבי שדיבר יידיש ואפילו פולנית. בחנות אחרת בעיר התחתית קנינו חומרי בנייה. המוכר גם הוא היה דובר יידיש. בזמנו הגיעה לארץ יחידת הצבא הפולני במלחמת העולם השנייה בראשה עמד הגנרל אנדרס. גם בנות שרתו ביחידה הזאת כאחיות. היו מהן שהכירו ערבים ונישאו להם, וכך יצאו ערבים ג'ינג'ים ובהירים, ולא דוקא שחרחרים.

הארגזים שלנו הגיעו כחודשיים-שלושה אחרינו. גם לשכנינו הם הגיעו, ומכיוון שדירות השיכון היו קטנות, לא תמיד אפשר היה להכניס הכול הביתה. לכן לאורך הרחוב עמדו ארגזים ריקים, שהערבים היו מעוניינים לקנותם. לעיתים כאשר עברנו בין חנויות בעיר התחתית ראינו את חלקי הארגזים ועליהן הכתובות, כך זיהינו גם את שלנו.

הגושרים

בניית בית הארחה בקיבוץ הגושרים התקדמה. בניין נאה הוקם ועד היום מגיעים אליו אורחים ומטיילים. מה לי ולקיבוץ הגושרים? ובכן ביקשתי ללמוד עברית באולפן והגעתי לקיבוץ הצפוני. ארבע שעות ביום למדתי וארבע אחרות עבדתי.

"האם יש לך מקצוע?"

"כן, אני חשמלאי".

"יופי, בדיוק אנחנו זקוקים לבעל מקצוע כזה". כך אמרו לי בקיבוץ. חשמלאי הקיבוץ היה נכה והיה זקוק לעוזר. עשיתי עבודות פיזיות שונות. באותה עת בנו גם חדר אוכל ואני עזרתי בענייני אינסטלציית החשמל. גרתי בקיבוץ כחצי שנה. התגוררו שם עוד עולים מוורוצלב שהכרתי, והם אלה שעזרו לי להגיע לקיבוץ.

בראשונה הציעו לי להגיע למעין ברוך, אבל האולפן עדיין לא החל שם, וכאמור העדפתי להגיע למקום שיש בו אנשים מוכרים. בגושרים עבד גם קבלן חשמל מחיפה. באותה עת בנו שם מכבסה מודרנית וגם שם סייעתי. החשמלאי הציע לי להגיע לעבוד אצלו בחיפה כשאסיים את האולפן. הוא ניסה למשוך אותי בכול מיני הצעות (גליקים), למשל שאהיה ממונה על העבודות בקיבוצי הצפון כמו מנרה ועוד.

אמרתי "מתאים לי" ונסעתי לחיפה. אותו חשמלאי התגורר ברחוב ארלוזורוב בשכונת הדר והוא הפנה אותי לקיבוץ מנרה בגליל העליון, אליו הגעתי באוטובוס שנסע באיטיות רבה. אמנם הייתה שם עבודה, אך בחור אחר עבד שם בתחום אינסטלציית חשמל, והוא כעס מאוד על כך שאני מקבל את העבודות הקלות. עבדתי שם כמה ימים ולבסוף העניין הסתיים. היה עלי להתגייס לצבא.

לאחר זמן רב - בין 1991-1995 - הגעתי לביקור בקיבוץ הגושרים וחשבתי לארגן פגישה בה ישתתפו כול האנשים שהיה לי איתם קשר בקיבוץ, רציתי שהמפגש יתקיים בבית הארחה, לצערי התכנית לא יצאה לפועל.

6

חייל בצבא הגנה לישראל

"שמאל, ימין, שמאל", נשמעה פקודה על מגרש האימונים מפי המפקד בטירונות. שוב אני חייל והפעם בצבא הישראלי. היה עלי להשלים את חובותיי למדינה, והפעם למדינה שלי. היה זה בתחילת שנת 1959. בבסיס הטירונות הידוע בצריפין (סרפנד), בה"ד 4, מצאתי את עצמי באימונים, שהיו לא קלים, בעיקר לבחור בגילי בן 26. הייתי מבוגר בכמה שנים מבני השמונה עשרה איתם התגייסתי. היה לי מראה צעיר ולא הבחינו בכך שאני מבוגר מהיתר. גם הייתי בכושר כמו כולם.

"בוא ניסע לתל אביב, נעשה שם סיבוב", הציע אחד החיילים. היה זה יום ספורט. לא השתתפתי בתחרויות השונות וגם לא התעניינתי במיוחד במה שקורה במשחקים השונים. משועממים ישבנו כמה חיילים, עד שהגיעה ההצעה שמלאה אותנו בהתלהבות. חשבתי כמה שניות "אבל צריך אישור, אנחנו לא יכולים סתם כך לברוח".

"אל תדאג", הרגיע אותי החייל שהציע, "אסדר לנו אישור". לא בדקתי יותר מדי מניין האישור, איך ישיג אותו ומה יהיה כתוב בו. בדיעבד התברר שהיה זה אישור מזויף. היו לו טפסים ריקים שהוא בעצמו מילא. הלכנו לעבר שער הכניסה. בג'יפ של המשטרה הצבאית - לא פחות ולא יותר - שעצר לנו לטרמפ, יצאנו מהבסיס.

היה יום נאה וחמים, השמים היו בהירים ואנו טיילנו להנאתנו כשאנו מתבוננים בחנויות, נהנים מההמולה עד שהתעייפנו וחזרנו. הבנתי שאישור היציאה היה מזויף, ועל כן השחלנו עצמנו בחור שבגדר ושוב היינו במחנה.

"אוי, איפה הייתם?" חיפשו אתכם", כך קיבלו את פנינו חברינו ליחידה.

"ישבנו בין השיחים ונרדמנו, למה לא הערתם אותנו?"

יכולנו לבלף (לשקר) לחברים, אבל לא יכולנו למכור 'לוקשים' למפקד ששלח אותנו למחרת למשפט. הכניסו אותנו אחד אחד לקצין ששפט אותנו. כאמור כבר מראש הכנו את הסיבה להיעדרות בכך שנרדמנו בין השיחים.

"איפה היית ביום הספורט, מדוע נעדרת?" פנה אלי הקצין.

"נרדמנו בין השיחים", דבקתי בסיפור שהמצאנו.

"חייל, ישבת פעם בבית סוהר?"

"לא".

אחר כך נזכרתי בדברי אבי, שחייל שלא ישב בבית הסוהר איננו חייל אמת.

"ארבעה ימי מעצר", פסק הקצין.

למען האמת לא ישבתי במעצר, רק ישנתי שם. ביום עבדתי בעבודות בסיס שונות ביניהן גם במטבח. הבחור השני נכנס אחרי למשפט אך לא קיבל שום עונש כי כבר ישב פעם בכלא צבאי.

אחד מארבעת הימים היה יום חם, ואני נגשתי למטבח. באותו יום נסענו במשאית למחסן להביא אבטיחים. בדרך חזרה הבחנתי במחלקה שלי, בחברי, שרצו עם הציוד ואנחנו במשאית נהנים מאבטיחים. ישבתי והתבוננתי בהם רצים, מזיעים ונושמים בקושי, ואני... עם אבטיח עסיסי ביד. כול טעימה ממנו הייתה נעימה וטעימה שבעתיים. באמת, העונש לא היה נורא בכלל.

הציבו אותי בחיל קשר בבסיס ניצנים ליד אשקלון. ריצות ותרגילים היו גם שם. באחת הריצות, הבטיחו שהרץ שיהיה המהיר ביותר ויגיע ראשון יקבל יום חופשה. נו נחשו מי היה זה? כן, אני. באותו יום שהגעתי לביתי היה יום חתונתו של אחד ממכריי. הייתי עייף מדי ולא השתתפתי בחתונה. ישנתי היטב ואכלתי את האוכל הטעים של אימא. הגיע הזמן לחזור לבסיס. באוטובוס של אגד הגעתי עד אשקלון ומכאן היה עלי להמשיך לניצנים. אך מעשה שטן שכחתי לשאול איך מגיעים ואפילו את שם המחנה לא זכרתי. אך אל דאגה מצאתי עצה.

"אני צריך להגיע למחנה שלפני אשקלון ליד חוף הים", כך אמרתי במודיעין התחנה המרכזית באשקלון.

"אה, חייל אתה צריך לניצנים", הגיעה התשובה.

באותם ימים נסעו שעות רבות בדרכים והיה עלי לעבור כמעט חצי מדינה מנצרת לניצנים, לכן לא הקפידו איתי עם שעת החזרה.

בהתחלה הייתי ש. ג. (שומר גדודי) בשער, לאחר מכן שמעתי על תנאי הטבחים ואלה נראו מאוד מתאימים לי. לא חיפשתי קריירה. באותה עת הייתה לי חברה שאָתה אתחנן לבסוף. רציתי להיות יותר בבית. העובדים במטבח יכלו לצאת בכול פעם לכמה ימי חופשה רצופים. לא ידעתי לבשל, אבל זה לא היה כלל חיסרון, יכולתי להיות בתפקיד הזה גם מבלי לדעת. ראשית הייתי עוזר טבח. התקדמתי והפכתי אפילו לאחראי חדר אוכל קצינים.

בין היתר פתחו באותה עת בית נופש לחיילים באשקלון, במקום שהיה בעברו בית משטרה של הבריטים, ועבר הסבה לבית הבראה לחיילים. הגיע זמן להחליף את המשמרת במטבח, אך במקום לשלוח אותנו הביתה, הרס"ר שלח אותנו (היינו 3-4 חיילים) לבית הבראה באשקלון לחופשה של 4 ימים. עלינו לאוטובוס והגענו למקום לכמה ימים. היה שם חדר אוכל גדול

וארוחות ברמה של בית מלון ממש. אחר הצהריים חופשי אחד (תמיד היו פעילויות בבית הבראה) החלטנו לצאת לטייל באשקלון. אך ירדנו מהאוטובוס, ועוד לא הספקנו לשים את הכומתות על ראשינו, והנה לפנינו שוטרים צבאיים מהמשטרה הצבאית. "הי חיילים, הכובעים אינם על הראש", וכך 'תפסו' אותנו על 'הופעה מרושלת'. לקחו אותנו למעצר. בילינו בבית המעצר את הלילה ולמחרת שפטו אותנו. העונש היה לחזור לשבת בבית כלא בבסיס. כשהגענו למקום ראה אותנו הרס"ר (ששלח אותנו לבית הבראה), "הי חיילים לא הייתם צריכים להיות עכשיו באשקלון בחופשה?" ספרנו לו את אשר עבר עלינו, והוא מיד לקח אותנו בג'יפ חזרה לבית הבראה לסיים את החופשה.

אחרי שנה וחצי של שירות צבאי השתחררתי.

7

תמרה -

היכרות שסופה נישואים

"הי יהודה אתה מעוניין לנסוע איתי לקיבוץ תל יוסף, אני נוסע לבקר בחורות שאני מכיר. הן לומדות באולפן". כך הציע לי מילך (אלימלך), חברי. בוריס, גיתה ועוד כמה חבר'ה שלנו מנצרת עלית התגוררו בקיבוץ ולמדו באולפן. רצינו לבקר אותם.

מיילך הכיר מישהו ששרת בבסיס צבאי של פיקוד הצפון (הבסיס היה בנצרת תחתית). לבחור קראו אשר, והוא ויכול היה להשיג לנו ג'יפ. הרי לא היו באותה תקופה מכוניות פרטיות לכול אחד.

הצטרפתי למיילך. שמעתי שיש בחורות, זה תמיד מעניין ונחמד להכיר ולבלות. גיתה גרבוז'בסקי ותמרה דיקשטיין היו חברות וחלקו את אותו חדר עם בחורה נוספת. השיחה הייתה נעימה, היה לנו טוב עם הבנות ולא הבנו שצריך גם לקום וללכת. השעה הייתה כבר מאוחרת. תמרה הנאה והחביבה משכה את תשומת ליבי עוד לפני כן. כאשר חזרה מעבודות היום, רצתה להחליף מבגדי עבודה לבגדים 'רגילים', אך הבנים לא יצאו מהחדר, והיא נכנסה לארון כדי להחליף.

לא שמרנו על קשר ולא קבענו להיפגש.

"תמרה מה את עושה פה?" פנה בוריס לבחורה שהכרתי בקיבוץ. היא הזדמנה לנצרת התחתית עם אמה, דודתה ואחותה אווה, והנה יד הגורל הפגישה אותנו. גם אנחנו טיילנו שם ממש באותו זמן.

עמדנו כמה דקות ושוחחנו. הדודה התעניינה לדעת היכן יש בסביבה שירותים. הפנינו אותה, ובינתיים לא בזבזנו זמן ו'בדקנו' את הגברות שנותרו איתנו. התפתחה שיחה ערה וחביבה.

"אנחנו צריכות להגיע לבן הדוד של אימא שאף הוא גר בנצרת עילית".

נפרדנו.

בערב שבת היינו מגיעים למועדון השכונתי ורוקדים לצלילי פטיפון. חיפשנו עוד בחורות, רצינו לראות פנים חדשות. עברנו דרך בן הדוד של תמרה להזמין גם אותה. היא כפי שנודע

לי אחר כך מפיה של גיטה, חיפשה בחור שיהיה לטעמה וקודם כול גבוה. לצערי לא יכולתי למלא את רצונה - הטבע לא נתן לי גובה - אבל אהבה, חום התייחסות רצינית ודואגת, זה יכולתי להעניק לבחורה שתמצא חן בעיניי. אחר כך נודע לי שדודתה של תמרה כבר העירה את אוזנה שכדאי לשים לב לבחור הסימפטי והחביב, למרות שאיננו גבוה. "סוף סוף את צריכה לחיות עם אדם טוב. מה תעשי אם יהיה גבוה ורע?" יכול להיות שהיה זה משפט, שהשפיע ושכנע את תמרה לשים לב אלי. קל יותר להיפגש בחיפה (יותר מכוניות עצרו לטרמפיסטים לשם). שם הבילויים היו מהנים יותר. יכולנו לראות סרטים בבתי הקולנוע, ואף פעם לא ויתרנו על אכילת פלאפל ... מאכל אותו למדנו לאכול בארץ. בינתיים לאחר השחרור מהצבא חזרתי לעבוד בסולל בונה.

באותם ימים לא היה נהוג שזוג נפגש לבד לפני החתונה, ולפעמים הוצמד לנו שומר ראש. היה זה שרוליק שקיבל את התפקיד. עדיין לא היה נהוג שהזוג חי ביחד לפני החתונה. לא הייתה אהבה חופשית כבימינו. באחת הפעמים הבודדות שהיינו לבד ניסיתי לנשק את תמרה והיא סטרה לי על פניי. איזה חצוף, איך אני מעז לנשק לפני החתונה. בכלל האינפורמציה שהייתה על חיי המין הייתה מצומצמת מאוד. איזו אימא דיברה עם בתה על העניינים האלה בגיל ההתבגרות? פעם אחרת נסעו הוריי לבקר את אחי הקטן חיים, שהיה בקיבוץ עין חרוד. הכיש אותו נחש. בלילה שלפני אותו הבוקר, תמר לנה אצלנו ואני עברתי לישון בסלון. ההורים לא היו בבית. "יהודה מה אתה עושה במיטה שלי?" שאלה תמר כשפקחה את עיניה.

מסיבת האירוסין

האירוסין היו קצת אחרי פסח אצלנו בבית. האורחים היו בני משפחה קרובה, כמה חברים, מוטקה אלון - ראש העיר הראשון של נצרת-עילית ואדם טל - ראש ההסתדרות בישוב.

התחלנו לתכנן את העתיד והחתונה. האולם המפואר ביותר באותם ימים היה צריף המועדון. ההזמנות הגיעו לכול השכונה. משפחתנו הייתה קטנה והיו לנו מעט קרובים, ולמעשה כול שכנינו היו גם מכרינו

וחברינו. הלכנו לאסוף שולחנות וספסלים מכול דיירי השכונה. מאחורי כול כיסא ומתחת לכול שולחן כתבתי את שם המשפחה, וחלילה שמשפחה אחת לא תקבל אחר כך בחזרה את השולחן שלה, אלא של משפחה אחרת. לכן גם 'נאלצנו' להזמין את כולם. למען האמת אם היה קורה דבר מצער כזה - של החלפת רהיטים בין המשפחות - זה לא היה נורא, כי

הרהיטים היו מאותו מקור ודומים זה לזה. כול הדירות נראו דומות מבחוץ ומבפנים. אפיתי עוגות פשוטות בעצמי - כפי שלמדתי בצבא - יום לפני החתונה. עוגת חתונה מפוארת הזמנו בנצרת תחתית. קנינו גזוז לשתייה בתוספת כריכים (סנדביצ'ים), וגם דג מלוח ונקניקיות הכנו. זה היה בערך כול הכיבוד.

אבל הייתה שמחה אמיתית.

חתן וכלה - מזל טוב

אחרי שהעברנו את כול השולחנות והכיבוד למועדון, הלכתי הביתה להתארגן. שם שמואל ובלה אשתו כבר התלבשו יפה והלכו למקום לארגן אותו סופית, ולפגוש את האורחים שהתחילו להגיע. גם האחרים התארגנו והלכו. ואני - החתן - נותרתי בבית לעת עתה להיות שמרטף לאיציק, בנם הבכור.

במועדון כבר החלו לשאול היכן החתן, וגילו שאני בייביסיטר. באו להחליף אותי ויכולתי ללכת להתחתן.

אני החתן, לבוש הייתי בחליפה עשויה בד אנגלי כחול - אותה תפר לי החייט בעיר התחתית - עם עניבה תואמת. ותמר בשמלתה הלבנה, הייתה כלה יפהפייה. הבגדים שמורים אצלנו עד היום.

באותו הערב איש לא היה בבית,

בשכונתנו. כולם חגגו אתנו בשירה וריקודים. הגנבים יכלו לרוקן את הבתים, אך למען האמת לא היה כול כך מה לגנוב וגם לא נהגו אז לגנוב. שומרים ערביים היו באתרי בנייה כדי לשמור על הציוד והחומרים.

כול אנשי נצרת עילית של אותם הימים היו בחתונה, כולל ראש העיר, מוטקה אלון (שהיה גם באירוסין), עם רעייתו, וראש לשכת העבודה וינקלר שהגיע לברך אותנו. אנשים שונים מארצות שונות, שהגיעו לארץ לאחר חוויות, לפעמים לא קלות ואפילו קשות. התאחדנו כאן לחברה אחת. זאת הייתה מדינת ישראל. עכשיו כבר חלקנו חוויות משותפות בארצנו בעיר הפיתוח נצרת-עילית. פטיפון השמיע את מוסיקת הרקע ומוסיקה לריקודים, והיו גם כמה נגנים בשר ודם אמתיים.

החתונה התקיימה ב-6 בספטמבר 1960.

"רינה, מה קורה בעניין הדירה, מתי נקבל אותה?" התעניינתי מדי פעם אצל רינה מעמידר.

לא יתכן שנתחתן ולא תהייה לנו דירה. היכן נגור?
 "אל תדאג יהיה בסדר", הייתה מרגיעה אותי רינה הנהדרת, במשפט ששמענו כול כך הרבה פעמים בארץ.
 "הנה המפתח", צעקה רינה באמצע הרחוב. לא להאמין למראה העיניים. רינה הגיעה ובידיה... המפתח. באותו יום של החתונה ממש, בצהריים.
 מיד הלכנו לדירה כדי לנקותה. אז דירה כבר יש ברוך השם. עכשיו צריך לנקות. לקחנו בידינו את הדלי, המטאטא והסחבה (סמרטוט רצפה) והלכנו ברגל דרך כול השיכון. היו בדירה שני חדרים קטנים ומטבחון. היא לא הייתה חדשה לגמרי, כבר גרו בה דיירים קודם לכן. באחד החדרים היה סדק בקיר ובו היו פשפשים. התחלנו לנקות, ואחרי כשעה הגיע ישראל כדי 'להחליף' אותנו, אבל בעצם שלחו אותו ל'השגיח' עלינו כדי שלא נהיה לבד, וזה כמה שעות לפני החתונה.
 באותו ערב, אחרי החתונה לקחתי שולחן אחד ושני שרפרפים לדירה. המיטה שלי וסדינים, שלקחתי מדירת הוריי, כבר היו בדירתנו החדשה.

חלק ב'

סיפורה של תארה נולמן
לבית דיקשטיין

8

ילדות במלחמה - מלחמת העולם השנייה

נולדתי בשנת 1941 בחודש אפריל בתשעה לחודש, במוגילוב ברוסיה הלבנה. אתנו התגוררה אשתו של דוד פטר, אווה, שבאה אלינו אחרי שפטר נשלח לסיביר. בהיותי בת שלושה-ארבעה חודשים פלשה גרמניה לבלרוס (רוסיה הלבנה), ומלחמת העולם השנייה ברוסיה החלה. אמי, סבינה (סימה) לבית רייזמן ואבי ידל, יהודה דיקשטיין - שתי המשפחות מוצאן מוורשה - ברחו לברית המועצות עם פלישת היטלר לפולין בשנת 1939.

אימא, סבינה, כילדה

לסבי, אברהם (אדם) רייזמן וסבתי חווה (אווה), מצד אימא, נולדו 5 ילדים. הבן הבכור במשפחת אמי נפטר כך שאימא, שבאה אחרי, למעשה, הייתה הבכורה. אלה שמות 4 הילדים: סבינה (אמי), חנה, איז'ו וז'נק. איז'ו (יצחק) היה בחור מוכשר מאוד בציור ועוד לפני המלחמה הרבה לצייר ציורים שהדהימו את הצופים בהם. הסבים אדם ואווה היו אנשים מסורתיים מודרניים לא קיצוניים בדתם.

דודתה של אימא מירלה רייזמן עברה להתגורר בפאריס עוד לפני המלחמה. דוד אמי לייזר רייזמן נישא והתאלמן בזמן המלחמה. הוא ניצל הודות לכך שסבב בין המקומות השונים בצרפת, כשהוא נע ונד כקבצן אילם. הוא נישא בשנית לאיווטה גרומפ, שהייתה חברתה הטובה של אשתו המנוחה ובעת שהכירו כבר היו לה ארבעה בנים.

סבתא פרידה (פרידלה), שהתגוררה אתם, (אימא של סבתה חווה) הייתה אלמנה. הסבא לא חזר משירותו בצבא במלחמת העולם הראשונה.

הסיפור המשפחתי, ככול הידוע, מספר שכאשר הוריי עמדו לפני החתונה ביוני 1934, שלחו את ז'נק - אחיה של אמי - לקניית דג מלוח, שהיה אמור להיות מוגש ככיבוד לאורחים.

דורותה באמצע וסבינה חובשת כובע עם זוג לא מוכר, לפני המלחמה

המים נשפכו בעת שהתכוון לעלות לרכבת החשמלית, והנער שהיה בן 11 החליק. כתוצאה מכך הוא נפגע מהרכבת והרופאים נאלצו לקטוע את רגלו. גרסה אחרת מספרת שמים מלוחים שנשפכו מהמכולת הסמוכה גרמו לו להחלקה בקרבת הרכבת. כך או כך הנער נותר ללא רגל. החתונה לא הייתה שמחה. אירוע זה עכר את האווירה, אבל כידוע אצל היהודים לא מבטלים חתונה, וכך הם התחתנו באווירת נכאים.

אימא (סבינה) הייתה אישה משכילה, דבר שהיה יוצא דופן באותם ימים. היא למדה באוניברסיטה ראיית חשבון ואפילו לימדה שיעורים פרטיים לפרנסתה.

לסבא אדם וסבתא חווה - מצד ההורים של אימא - היה בית מלאכה בו תפרו וילונות, מפות וכפפות מתחרה.

סבינה ויהודה

סבא (אבא של אבא שלי) איצה-מאיר (איציק) דיקשטיין, ובניו יהודה ופטר, שהיו צבעים מוכשרים וסטודנטים, עבדו יחדיו. הם היו מומחים לצביעת דלתות ומיני צביעה מיוחדים, כמו למשל צביעת תקרה בכול מיני דוגמאות, כמו צביעה במראה של שיש, פסים דקורטיביים, או עיטור התקרה בגבישים קטנים שבלטו ממנה ועליהם צבעו. הם היו יצירתיים ביותר, והיו להם רעיונות

שונים ויפים. הגדיל לעשות איצה-מאיר, הג'ינג', שהיה ממולח וידע לסגור עסקאות. סבי היה נשוי לסבתי דינה-טולה, שהייתה מבוגרת ממנו בעשר שנים. שניהם נולדו וגדלו

במשפחות דתיות מאוד, וכנראה שנשאו בעקבות שידוך. בנוסף לשני הבנים נולדה לזוג גם בת ששמה היה שפרה. אבי יהודה נישא לסבינה אמי.

כאמור המלחמה פרצה בפולין ואווה ופטר החליטו לברוח לרוסיה. הם ישבו בכלא בפולין עקב נטייתם וקרבתם לקומוניסטים, פעילות שהיתה אסורה בפולין שלפני המלחמה. כאשר החלה מלחמת העולם השנייה כולם שוחררו מן הכלא. ראשית חשבו להימלט מהנאצים, ואם כבר אז כמובן לברית המועצות. הם היו, מה שאומרים, קומוניסטים 'שרופים', ואנרכיסטים. אווה בעיקר הייתה אנרכיסטית. דוד פטר שהיה מתון יותר, למד את שפת האספרנטו וגם יצר קשר עם אנשים שדברו בשפה זו בשבדיה. להיות יהודי וגם קומוניסט היה מסוכן מאוד תחת הכיבוש הגרמני, זאת הבינו וידעו היטב, ולכן מיהרו לברוח. הם הגיעו למוגילב שבבלרוס Belarus.

אחרי שהגרמנים נכנסו לפולין, אימא, אבא ואחותי דורותה עזבו יחד עם הדוד ז'נק, חסר הרגל ב-1939. ז'נק שהייתה לו פרוטזה מעץ, התקשה מאוד ללכת, אך הגעגועים גרמו לו לחזור להוריו שנותרו בווארשה. הוא נספה בשואה עם תושבי הגטו. כאשר הגיעו לגבול, אבא ודורותה חצו אותו. אימא לקחה את אחיה וחזרה לווארשה. קבעו שאבא ודורותה יחכו לאימא בצד השני של הגבול. כאשר אימא שבה לגבול כעבור שבוע נאמר לה "שהכניסה היא רק לזוגות נשואים". כך העמידו את אימא בגבול בפני העובדה שלא תוכל להיכנס.

"אני נשואה הנה בעלי", הורתה באצבע על יהודי גיבן שעמד בקרבת מקום. זה מן הסתם לא היה נשוי והסכים שתציג אותו כבעלה. לאיש קראו בקרמן (שם המשפחה). כך עברה גם אימא לרוסיה והתאחדה עם אבא ודורותה. השלושה הגיעו למוגילב. לא ידוע לי כיצד הגיעו לשם, אך כנראה בעקבות פטר ואווה. נראה שבמקום זה הם חיו בצורה סבירה.

כאשר החלה המלחמה בין רוסיה לגרמניה, אבא גויס לצבא האדום ונלחם בנאצים. מהמלחמה הוא לא חזר ואימא נותרה אלמנה, ואנו הילדים - יתומים.

אווה ופטר, בהיותם ברוסיה כבר נתקררה דעתם מהקומוניזם, כשנוכחו לדעת שאין צורת השלטון הזאת, בעיקר זו של סטלין, כה נהדרת כפי שחשבו. חבריהם בשבדיה סידרו להם אשרות כניסה לשם.

"הנער נראה לי מסכן", לחשה אווה לפטר ברכבת כאשר נסעו לעבר הגבול. "בוא נציע לו שניקח אותו אתנו", הציעה אווה שהייתה אז בהיריון מתקדם. כך מצאו השניים את עצמם מנועים מלצאת מרוסיה. הבחור 'המסכן' היה סוכן ק.ג.ב. שתפקידו היה להחזיר לרוסיה את הבורחים ממנה. הם נתפסו בגבול רומניה. פטר הובל לכלא ואווה לא נעצרה, היא הגיעה אלינו.

הזמן חלף ולא ידענו מה אירע לפטר. אף ידיעה לא הגיעה אלינו.

"אוי, זה פטר", זעקה נפלטה מפיה של אימא.

אכן היא זיהתה אותו ברחוב, בעיר, כאשר הובל על ידי שני שוטרים - כול אחד אוחז בו באחת מזרועותיו. היה זה בעת שהעבירו אותו מבית המעצר שהיה עצור בו עד כה, לבית מעצר אחר בעיר.

"פטר, מה קורה אֶתך?" אימא שניגשה לברר, דיברה אליו בפולנית. "דע לך שנולדה לך בת", הספיקה לבשר לו עוד בטרם גערו בה שני השוטרים.

"גברת אם את רוצה לדבר אתו, אז רק ברוסית", גערו בה השוטרים והמשיכו מיד בדרכם מבלי להשתהות.

אחר כך נודע לנו ששלחו אותו לסיביר למחנות עבודה.

באחד הימים אווה נותרה לבד בביתנו. אמי לקחה את דורותיה ואותי לכפר, ונותרנו ללון שם.

לפתע נקישה בדלת ביתנו במוגילוב. אווה פתחה ולא האמינה למראה עיניה. מי עמד בפתח? היה זה אבינו שקיבל חופשה מהצבא ובא לבקר.

"היכן המשפחה שלי?" חקר אותה

"הם נסעו ולא יחזרו הלילה".

"כדאי שאסע אליהם אני מאוד מתגעגע".

"לא כדאי לך לנסוע, אתה צריך להתייצב בחזרה בשעה חמש בבוקר, לא תספיק, השאר כאן, לפחות תישן היטב".

אווה הצליחה לשכנע את אבא. הוא לא הגיע אלינו ולא וראינו אותו יותר.

אימא כעסה על החלטתה של אווה, ונזפה בה שלא אפשרה לאבא להגיע אלינו.

"יכול היה להגיע ולא לחזור לצבא. אילו הייתי בבית לא הייתי נותנת לו לחזור", הביטה באווה במבט זועם.

אכן היו חיילים שלא חזרו לצבא, למרות שנחשבו עריקים והסתכנו. אם היו תופסים אותם מי יודע מה היה עולה בגורלם.

מאז נעכרו היחסים בין אימא לבין דודה אווה, עד שיום אחד לקחה דודתי את בתה והלכה. יתכן שעזבה עקב רגשות אשמה, אותם היה קשה לה להכיל ומצפונה יסר אותה. היא עברה לגור בקולחוז.

דוד איז'ו נסע ללמוד אומנות במוסקווה עוד לפני המלחמה. משם הוא נדד עד לטשקנט.

בסוף המלחמה פתחו את שערי מחנות העבודה בסיביר ועצירים רבים שוחררו. סטלין נתן אפשרות חד-פעמית, "קח אזרחות סובייטית ותישאר, או מיד תחזור לפולין". פטר בחר להישאר פולני ופנה חזרה לפולין.

למחייתה עבדה אימא במאפייה קטנה ועלינו שמרה אישה מבוגרת, 'בבושקה'. התגוררנו

במרתף טחוב וקטן, וכדי להתחמם היינו ישנות על התנור כדרך אותם ימים. היה זה תנור חימר שנקרא פיאטצ'קה. למעלה בחלקו העליון של התנור היה מקום רחב שאיפשר לאדם להשתרע עליו.

אימא רצתה להביא לנו חלק מהבצק אותו הכינה במאפייה, כי המזון היה מועט באותם ימים. היא מוכנה הייתה להסתכן כדי להביא לילדותיה דבר מה לאכול. בזהירות בעת שאיש לא ראה הכניסה בזריזות לחזייתה בצק כדי להבריחו הביתה. מסתבר שעניינים כלשהם כן ראו. "הוציאי את מה שהחבאת בחזייה". כך היא נתפסה, נעצרה ונשלחה לכלא שם ישבה כשלושה-ארבעה שבועות.

אימא נעדרה מהבית והבבושקה המשיכה לטפל בנו. חומי עלה והייתי חולה מאוד. הייתה זאת מחלת ילדים, אבעבועות רוח או חצבת, משהו מעין זה. הבבושקה הביאה אותי עמה אל בית הסוהר וביקשה שישחררו את אימא.

"אתם רואים שהילדה בקושי חיה ונושמת, כולה עור ועצמות, אתם רואים כמה היא חולה. שחררו את האימא כדי שתוכל לקחת אותה לרופא". כך ביקשה הבבושקה ודיברה על לב הסוהרים שיאפשרו לאימא לצאת ליום אחד.

אימא לקחה אותי לבית החולים, שם נתן לה הרופא, שהיה יהודי, אישור לכך שאני חולה. החותמת שלו, אותה הטביע באישור שמסר לאימא, הייתה עשויה מתפוחי אדמה. "גברת אני מציע לך לברוח מכאן כמה שיותר מהר", כך הציע לה בלחישה.

אימא ארזה כמה חפצים ועמדנו לצאת לדרך.

"גברת, לא תוכלי לברוח כשתינוקת החולה אתך. היא בכל מקרה תמות בדרך. השאירי אותה מאחור ותצילי את עצמך ואת הבת הגדולה", כך יעצה לה אותה שמרטפית זקנה.

"לא בא בחשבון, אני לא נוטשת את הילדה", ענתה בקול חד, ללא כול נימת התלבטות. היא זרקה מבט אחרון לעבר הבבושקה ויצאנו לדרך.

סופר לי בהמשך: "קחי את זה אתך לדרך", הושיטה הבבושקה לאימא ג'קט ירוק שראה כבר ימים טובים יותר. היא ריחמה על אימא ורצתה לתת לה משהו שיועיל לה בדרך העומדת לפניה. מסתבר שהג'קט הזה שינה את צורתו. בעבר היה מעיל, אבל מכיוון שהעז של הבבושקה, שגם גרה אתנו בחדר אחד, החליטה שהוא טוב לאכילה, והצליחה ללעוס ולגמור את חלקו התחתון, נאלצה הבבושקה לשנותו, כדי שאפשר יהיה להמשיך וללבוש אותו.

טשקנט

לאחר הרבה תלאות בדרך הגענו לטשקנט.

דוד איז'ו (יצחק) כבר הגיע לשם לפני כן. הוא למד במוסקווה, אבל לא היה אזרח סובייטי, בוודאי ברח כאשר הגרמנים התקרבו. הוא חי שם בתנאים קשים, ויש אומרים שכאשר אימא פגשה אותו הוא נראה כמו אחרון העניים בעיר. לבושו דל ומרושל, מין מסכן שכזה. הוא היה רעב וחולה. הגרסה שמסתובבת במשפחה אומרת, שכאשר אימא הגיעה הוא כבר הכיר את אסתר אשתו, שברחה מקובנו.

היה לה אח או אחות קטן/ה (יש שתי גרסאות). אמם הייתה חולה ומאושפזת בבית חולים פסיכיאטרי ולכן אסתר ואח/אחות גרו בבית יתומים. גרסה אחת אומרת שזה היה אח והם ברחו מקובנה לתוך ברית המועצות, ויום אחד נפרדו ולא מצאו אחד את השני. היא חיפשה את אחיה הקטן עד סוף ימיה. גרסה אחרת אומרת שהייתה זאת אחות קטנה שהייתה מאוד חולה ומתה בידיה עוד בבית היתומים ולכן אסתר עזבה את המקום.

אני הייתי ילדה מאוד חולנית. מחלת הרככת פגעה בעצמותיי ולא אפשרה לי לעמוד על רגליי וללכת, גם כשהגיעה הזמן לכך, מה עוד שהייתי במצב של תת-תזונה. היו ילדים שחלו במחלה, אבל הם יכלו ללכת, אך רגליהם התעקמו. אני לא יכולתי לעמוד, ולכן צמחו לי רגליים ישירות.

אחותי דורותה שמרה עלי בזמן המלחמה. היא למדה בבית הספר, שם קיבלה לחמניות וסוכר, כשם שכול הילדים קיבלו. אחותי היקרה הייתה שומרת למעני את האוכל ונמנעת מאכילה. היא דאגה להביא לי, הילדה החלשה והחולנית. הייתי מאוד רזה שקלתי כמה קילו בלבד. פעם דורותה העזה לטעום מהלחמנייה שהועידה לי ואני כילדה קטנה ואגואיסטית כעסתי עליה. בהיותה בת עשר ואני כבת ארבע היא רצתה לחמם אותי בעת שהיה קר מאוד, הושיבה אותי על הכיריים וקבלתי כווייה. כדי לפצות על המעשה שעשיתה, אמנם מכוונה טובה, החליטה ללמד אותי ללכת. היא התחילה ללמד אותי ללכת עוד לפני שאימא הגיעה הביתה, כדי שהיא לא תכעס.

"בואי אלי", קראה לי והושיטה לי סרגל. ואני נעניתי לקריאה והלכתי אליה. אמי חזרה הביתה ושמחה מאוד והייתה מאושרת. "כמה טוב שלא הקשבתי לאף אחד ולקחתי איתי את הילדה הזאת, ולא השארתי אותה מאחור כפי שיעצו לי", אמרה אימא בליבה. ומאז ועד היום אני הולכת ללא הפסקה.

9

סיום המלחמה - חזרה לפולין

סבינה ושתי בנותיה

1945. לאחר סיום המלחמה החלה תנועה של שיבה מרוסיה לפולין. גם אנו היינו בין החוזרים. את הילדים ריכזו בקרון רכבת נפרד מהמבוגרים. הילדים ברובם היו חולים וחלשים ונציגי הג'וינט של יהודי ארה"ב חילקו לנו שוקולד. דורותה ביקשה להישאר איתי כדי שתוכל להשגיח עלי. אני, להזכירכם, הייתי חלשה, רזה ונמוכה מאוד. למרות הכול עדיין לא עמדתי היטב על שתי רגלי ולא הלכתי בצורה יציבה. נענו לבקשתה, ולא ידעה אחותי שבכך היא מצילה את חיינו.

לפתע נשמע קול פיצוץ חזק, כולנו קפאנו על מקומנו. לאחר כמה שניות הדרדר קרון אחר שעלה על מוקש אל התהום. החלה בהלה, צעקות וזעקות אימה ורעש איום. התברר שרבים נהרגו. אימא הייתה מבוהלת וחששה מאוד. היא חשבה שקרון הילדים היה הקרון שנפגע. למרבה המזל דורותה הייתה איתי וידעה את

השמות שלנו ולכן היה קל למצוא את אימא. ילדים קטנים אחרים שלא ידעו לומר את שם הוריהם שנהרגו בפיצוץ, נלקחו לבית יתומים בלודז'.

הגענו למקום שנקרא ז'ארי. זאת הייתה התחנה הראשונה מעבר לגבול (רוסיה-פולין). היה שם מעין מקום ריכוז לכול הבאים. בעיירה הוקם משרד של ג'וינט/סוכנות. מדי פעם תלו רשימות של ניצולים ששרדו את השואה. באותו מקום עמדו רבים וחיפשו בעיניהם ברשימות האלה שמות של קרובי משפחה שאולי ניצלו. מדי פעם נשמעה קריאת שמחה "אברהם/רבקה/רחל וכו' ניצלו, הם חיים ברוך השם". נשמעו גם קריאות צער ואכזבה, "חיפשנו בכל הרשימות לא מצאנו את שמותיהם של... פירושו של דבר שכנראה אינם

בחיים". מול קולות השמחה היו גם קולות בכי. גם אנחנו עמדנו עם כולם וחיפשנו את קרובינו.

איז'ו ואסתרקה

האח איז'ו, ואסתרקה אשתו, חיים בלודז'. כך נודע לאימא.

דוד איז'ו ואסתרקה נישאו. הם, כאמור, נפגשו בטשקנט (או בדרך לשם). אחרי המלחמה חזרו לפולין והגיעו לעיר לודז'. הם החלו בחיפושים אחר בני משפחה ופרסמו את השמות ברשימות של חיפושי קרובים.

הוחלט על ידי אימא שנוסעים ללודז', אבל איז'ו ואסתרקה החליטו לעבור לפאריס.

אנחנו קיבלנו את דירתם. הדירה הייתה בשותפות עם משפחות נוספות. שם התגוררנו עד עלייתנו ארצה. הדירה שכנה בבניין ישן שהיה בעבר מאוד מפואר ובעליו היו יהודים.

כול לילה האירו להבות את העיירה ז'רי, אליה הגענו קודם המעבר ללודג', וריח שרפה התפשט באוויר ונכנס לריאות. לפעמים קשה היה לנשום. היו אלה שריפות בבניינים שהגרמנים השאירו בהם מוקשים כדי לגרום נזק. הגרמנים ברחו בלי לקחת איתם את כול חפציהם. פליטים שחזרו (כמונו) התגוררו בבתיים העזובים.

לפתע לשונות אש אדומות שרפו את הבית. פרצה שרפה צעקנו ורצנו החוצה כדי להציל את עצמנו. הבית בו התגוררנו עלה באש.

"אני רוצה את המעיל שלי", בכיתי.

היה לי מעיל אדום עם כפתורים לבנים, ומאוד אהבתי אותו.

יונק (יהודה) קפץ אל תוך הלהבות באומץ לב מרשים. הוא חזר משם כשהוא מנופף מולי במעיל, ואני דמעות של שמחה ירדו על לחיי, הן החליפו את דמעות העצב שהיו קודם.

אימא הכירה את יונק (יהודה) ברכבת. הוא איבד את אשתו ושני בניו. הייתה לו חוות סוסים בזבורב ליד טרנופול, ובזמן המלחמה הגרמנים כבשו את האזור, בו היו הרציחות הנודעות של היהודים בגיא ההרגה. משפחתו נרצחה. הוא עצמו גויס קודם לכן, למזלו, לצבא האדום. אחד מבניו נפטר עקב תאונה במטבח - נשפכו עליו מים רותחים והוא מת בדרך לבית חולים. והבן השני נהרג בהפצצות אוויר של הגרמנים לפני כניסתם. זה קרה כאשר הוא היה בבית, במדים, בעת הפרידה מהמשפחה. היה עליו להתגייס לצבא הרוסי.

החיים בלודז'

אמי ויונק (יהודה) אבי החדש החליטו לנסוע ללודז'. גרנו בדירה שאיז'ו ואסתר עזבו.

כתוצאה מהנישואים השניים של אימא, נולדה לי אחות נוספת, אווה, במאי 1948.

עומדים: יונק (יהודה) עם אווה בידי, דורותה, אסתר (אסתרקה) ואיז'ו
יושבים: דודה מירלה, אני וסבינה

בלודז' אימא עבדה בבית יתומים של ילדים יהודים ניצולי שואה, באחד מבתי הילדים שהוקמו לאחר המלחמה, אליהם נשלחו ילדים שנאספו מכול המקומות שהיו כבושים על ידי גרמניה. אימא טיפלה בהם במסירות. לעיתים, הייתה לוקחת אותי אֶתה לעבודה. אני שראיתי כיצד היא מנקה את אוזניהם של הילדים (הייתה לוקחת סיכת

ראש ומלפפת אותה במעט צמר גפן), החלטתי לעזור. לקחתי סיכת ראש אך לא ידעתי שעלי להוסיף גם את צמר הגפן. הכנסתי לאוזנו של אחד הילדים. לא חלפה שניה, וזרם דם פרץ מתוך אוזנו של הילד המסכן.

בחגיגה כלשהי, אולי מסיבת חנוכה, הביא אותי אבי למקום בתוך קופסה והציג אותי כבובה, כדי לשמח ולשעשע את הנוכחים. תארו לכם כמה הייתי קטנה, לבושה בשמלה בצבע בגוון אפור, בעלת צווארון ורוד כהה, שאימא תפרה לי (היא למדה לתפור בזמן המלחמה). השמלה שמורה אֶתִי עד היום.

סגרו את בית הילדים, ואימא כמובן הפסיקה לעבוד. הסוכנות היהודית בשיתוף עם הג'וינט שלחה את הילדים היתומים, שנותרו ללא כול קרובים לקיבוצים בארץ ישראל.

על גבו של הפיל

יום אחד, בהיותנו רק אחותי ואני בבית, בעיר ז'רי, נשמעה דפיקה בדלת, דוד פטר עמד על הסף. "נא למסור ד"ש להורים, אגיע שוב כשאוכל", אמר והלך. בפעם השנייה שהגיע, היה זה בהיותנו בלודז'. "בואו, אקח אתכן לגן החיות", הציע לאחותי ולי. בשמחה ובהתלהבות קיבלנו את הצעתו. ראינו שם את החיות השונות, ואני אפילו רכבתי על פיל.

לאחר מכן נסע או הסתתר. הוא אמר שהוא צריך 'להיעלם לזמן מה'. הוא היה מבוקש כנראה בגלל פעילות פוליטית ונסע לשבדיה.

ליקריס לי סבינה והלדיק (1947-48)

הצלחתי להתגנב לאנייה שהובילה כחם והפליטה לשבדיה. שבועה יאין הייתי באנייה. קניתי

האז של יאמי עץ צווארון כחול כאן של אלמו וכובע אלמית וכך הצעתי לשטוקהולם. ריאותי נפצעו אהפחם אליו הייתי צמוד כולו הימים. חליתי בדרכי הנשיאה. בהיעי נתנו לי לשתות חלב כדי לנקות מעט את ריאותי ודרכי הנשיאה שנפצעו. אני כבר זמן לא אועס כאן בשבדיה, קבלתי אקלט אדיני, ואני אתפרנס אעבודה כזבה. נסעתי לאוסטריה למפס את אווה, נודע לי שהיעה לפס. נסיקות וחיבוקים לכולם. אווה ואתלעלע, פטר

הדוד פטר, 1949

פטר, הלנה ואני בדירה של פטר בסטובסטה

את אווה הוא לא מצא לעולם. עקבותיה אבדו. אף באוסטריה, שלפי שמועה היא הגיעה לשם, הוא חיפש במשך כשנתיים. אחיה שרד את המלחמה, עלה ארצה והשתלב בקיבוץ שמיר. רק לאחר 17 שנה התחתן פטר עם הלנה. הדוד לא שכח אותנו. מדי חודש שלח לנו חבילת צמר במשקל של ק"ג אחד. זה היה שווה משכורת חודשית בפולין. בחבילה היו גם מתנות קטנות כמו שפתון, גרביני ניילון ועוד. הוא אף שלח לי מנדולינה בה למדתי לנגן.

בית ספר ולימודים בלודז'

את לימודי בכיתה א' התחלתי בלודז'. הייתי כבר בת שבע. אהבתי ללמוד ואף הייתי תלמידה טובה. בעיקר הצטיינתי בדקלום שירים וכו'. היה לי זיכרון טוב וחוש תיאטרלי. הייתי עומדת מול הכיתה, ובעת אירוע זה או אחר, מול קהל, מדקלמת מבלי לשכוח אף מילה, מלווה את דבריי בתנועות מתאימות בידיים, בראש ובכול איבר אחר בגוף לפי הצורך. גם נימת קולי וטון הדיבור היו בהתאם לתוכן הנאמר. ידעתי שירים של סופרים ומשוררים פולנים בעל פה. הצטיינתי גם בספורט - התעמלות קרקע, שהייתה חביבה עלי מאוד. מבנה גופי הרזה והנמוך אפשר לי לנוע בקלות ובזריזות.

משחקת עם אווה

בית הספר היה שייך ותחת הפיקוח של הממשלה הפולנית. באחד במאי חייבו אותנו לצעוד במצעד של בית הספר, היה זה יום חגם של הפועלים. יום מותו של סטלין, מנהיג ברית המועצות הקומוניסטית, היה יום אבל. היו אנשים שבאמת חשו אבל וצער. מינו אותנו, תלמידי בית הספר, לעמוד ליד תמונה ענקית כשדמותו מתנוססת לאורכה ולרוחבה. סטלין, 'שמש העמים' כפי שנקרא, נעץ בנו את עיניו במבט חודר, ושפמו מסודר כראוי מתחת לאפו. לפתע ללא כול אזהרה פרצנו, חברתי ואני, בצחוק רם ומצלצל. מיהרו לנזוף בנו ולסלק אותנו מהמקום. למזלנו לא נענשנו.

בהיותי בת 14 לערך - בשנים 1955-1956 - התחלתי ללמוד בבית ספר שהיו בו מגמות לאומנות, ריקוד ודרמה. רציתי להיות רקדנית או לולינית (אקרובטית). כזכור הייתי טובה בספורט וגופי הגמיש אפשר לי להגשים את רצוני. הצלחתי מאוד גם בזה.

אימא, אווה ואני

אימא התייעצה עם המנהלת שהייתה יהודייה וגם אישה חמה וטובת לב, האם כדאי לעלות לארץ. "הילדה מצליחה כאן וטוב לה, האם כדאי לנתק אותה מזה?"

"כן, למרות הכול כדאי לעזוב את פולין. תיסעו לישראל". כמובן שתשובתה עזרה לאימא להחליט. למרות שיתכן שגם אילו הייתה אומרת שלא כדאי לנסוע, לא היינו נשארים בפולין. המנהלת, גברת חיקובה, אמצה תינוק יהודי בזמן המלחמה. בעלה לא היה יהודי, ובזמן המלחמה היא העמידה פנים שאינה יהודייה.

אחרי המלחמה התברר שאבי התינוק נמצא בארה"ב, והוא ביקש לקבל את הילד חזרה, אבל הילד סרב להיפרד ממנה. אני לא יודעת מה קרה בסוף. המנהלת מאוד מאוד אהבה את הילד הזה.

הגיע היום האחרון ללימודי שם. למחרת היה עלינו לעזוב. אותה מנהלת נפרדה ממני בצער רב, אבל בידיעה שאין ברירה. היא העניקה לי חיבוק מכול הלב. אני הרזה והקטנה בזרועותיה הגדולות. היא אמצה אותי אל ליבה הרחב, ואל גופה הגדול ואני כמעט הלכתי שם לאיבוד.

הסנטורים

הייתי בת 12 - 13 כאשר נשלחתי לסנטורים (מקום רפוי), עקב הצורך בטיפולים בעקמת בגב, שממנה סבלתי. המכשיר שהותקן לי למתיחת השלד, כדי שחלילה לא תיווצר בגבי גיבנת, והטיפול בפזיותרפיה, לא היו נעימים בלשון המעטה, ולעיתים - כרוכים בסבל. שהיתי שם שלושה שבועות. לאחר מכן הגעתי לעוד סט של טיפולים בני שלושה שבועות. הסנטורים שכן ליד מנזר, בו הנזירות טיפלו בילדים - חלקם יתומים וחלקם ממשפחות רגילות, שהיו נשלחים גם הם למקום כדי להירפא.

הייתה זאת תקופה שלפני חג הפסחא - תקופת האביב, שהכול בה לבלב ופרח. באחד הימים התרחשה סופת רעמים. בום ועוד בום התגלגלו בשמים וכולנו נרעדנו. "זה הכעס של אלוהים", נשמע קולה של אחת הילדות הבוגרות. היא התנדבה להסביר בהבעת פנים מאוד רצינית מדוע אלוהים כועס. "זה בגלל שהיהודים שוחטים בנים נוצרים, כדי לאפות את המצות לחג שלהם". כך הביאה הילדה את הסיפורים האנטישמיים למקום. אני נותרתי המומה ותוהה מה אני בכלל עושה שם. זו הייתה הפעם הראשונה בחיי שנתקלתי באנטישמיות. לא הבנתי למה לא אוהבים אותנו, היהודים.

תנאי החיים תחת המשטר הקומוניסטי

החיים בעיר לודז' לא היו קלים. היה מחסור במזון ובמוצרים בסיסיים שונים, וכדי להגיע לדברי מזון היה על האנשים לעמוד בתורים ארוכים במשך שעות עד שכבר לא הרגישו את רגליהם וכול גופם כאב. לעיתים היה צורך להגיע למקום בשעות הקטנות של הלילה, כדי להיות בין הראשונים שיקבלו את דברי האוכל או ההלבשה בטרם יגמר המצרך. היו מקרים שאנשים היו חוזרים לבתיהם בידיים ריקות ובלב מלא צער. אימא לא יכלה לעבוד מחוץ לבית בתנאים שכאלה. המשטר היה דיקטטורי ואסור היה להשמיע ביקורת או התנגדות כלשהי נגד ההנהגה. אנשים שעשו כך מצאו את עצמם בבית הסוהר ואפילו הוצאו להורג.

חופשות

על אף תנאי החיים הקשים, היו גם תופעות חיוביות כדוגמת חופשות הקיץ בהן נהגנו לצאת מחוץ לעיר (לודז') ולבלות בכפר, בחוות איכרים, שהשכירו חדרים לנופשים. בילינו במשחקי שח-מט, רכבנו על אופניים, אלתרנו מחזות והצגנו אותן. אני מאוד אהבתי לשחק בתיאטרון. היה זה בערך בשנים 1955-1957.

חברות

באחד מימי ראשון מצאתי את עצמי יושבת בכנסייה. לצדי חברתי הטובה ביותר ידוויגה. אכן הייתה לי חברה לא יהודייה. היא הייתה קתולית. לא ראיתי בזה כול רע, וכנראה שגם הוריי חשבו כך. הם לא מנעו ממני מלהתחבר אליה.

לעיתים קרובות היינו מגיעות שתינו לתפילה בכנסייה. אני ראיתי בזה בלוי נחמד, מהנה ומעניין עם חברתי. לא הפריע לי כלל שהייתה זאת דת שונה.

ידוויגה ואני נפרדנו בצער ובדמעות כאשר עזבתי לארץ ישראל. החלטנו שנמשיך לשמור על קשר. המרחק הגיאוגרפי לא יגרום לנו להינתק זו מזו, הבטחנו. אלא שהמציאות שונה מההבטחות. המרחק כן עשה את שלו, הקשר כבר לא היה יום-יומי, אי אפשר היה לשוחח בטלפון ולא בשום מכשיר אחר. חליפת המכתבים בינינו שהייתה בהתחלה מאוד אינטנסיבית, הלכה ופחתה עד שחדלה לגמרי. אני תוהה אם אביה שהיה פקיד גבוה במפלגה הקומוניסטית לא הורה לה להפסיק את הקשר איתי. מי יודע?

חברתי ואני

10

עוזבים את פולין

"יהודי מלוכלך לך לפלסטינה". אבי החדש הרגיש משהו ננעץ בגבו. הוא חש בקילוח של נוזל חם על גבו. היה זה דם שפרץ מהפצע, בשעה שערך קניות בשוק המקומי. תחבושת גדולה כסתה את מקום הפציעה. כך ראיתי כאשר שמעתי את הסיפור בשובי מבית הספר. לא יאומן, בפולין, זמן לא רב אחרי המלחמה והשוואה, עדיין הייתה אנטישמיות במלוא עוצמתה.

עמדנו - אווה, אני ווהורים - לעזוב את פולין. דורותה לא הצטרפה אלינו. היא כבר היתה 'גדולה' והחליטה לנסוע לדוד פטר בשבדיה. היה ברור שאנו עומדים לעזוב את ארץ הולדתנו ולנסוע לארץ ישראל. התקופה הייתה תקופת שלטונו גומולקה שרצה להיפטר מהיהודים ועודד אותנו ללכת. לא היינו זקוקים לעידוד רב. כאמור, היינו כבר מוכנים לכך. עברנו את השלבים השונים - הגשת בקשה לעלייה, אריזת החפצים הכבדים באריזות גדולות ובארגזים, פרידה מהשכנים והחברים, מבט אחרון למקום בו חיינו, מאז שובנו לאחר המלחמה.

כולנו, עם תקווה וחשש מפני הבאות, נסענו לכיוון הגבול. תעודת הזהות הפולנית נלקחה מאתנו כשעמדנו לעזוב את פולין. במקומה קבלנו 'אישור יציאה'. יותר איננו אזרחי הארץ הזאת. לא הרגשנו צער רב, רק קיווינו שהעתיד הנכון לנו יהיה טוב.

הגענו לצ'כוסלובקיה ולאחר מכן לאוסטריה. נכנסנו לאיטליה. בגנואה התמקמנו בבית מלון שהוזמן על ידי הסוכנות היהודית. בערך כשבוע עד לבואה של האנייה, בה היה עלינו להפליג לארץ, בילינו בשוטטות בעיר ובנמל. לראשונה נגלה לעינינו המערב. עד כה, בארץ קומוניסטית שלנו, חשבנו שכך חיים בכול העולם וזה מה שיש. לפתע נפקחו עינינו. המולת הרחובות, החנויות המלאות בכול טוב, ללא תורים, השפע, כול אלה הפתיעו. בהתחלה היה קשה להאמין למראה העיניים. הדברים הפעוטים שכה היו חסרים לנו, הפגישו אותנו לראשונה עם מנעמי המערב. גלידת שוקולד על מקל אותה לקקנו בהנאה והערכנו כול 'לק' וגם הארכנו כדי 'שלא יגמר לעולם'. שתיית משקה קל, למשל אורנג'דה, שהייתה גם בפולין, אך בטעם תפל שלא הזמין כול כך לשתות מהמשקה, לעומת המשקה הטעים

שערב לחכנו שם בגנואה.

"לי יש יותר כפיות משלך", אמרתי בגאווה לאחותי. היו אלה כפיות הגלידה שהצלחתי לאסוף, ואשר באמצעותן אכלו האנשים גלידה ואחר-כך הן נזרקו לאשפה. "לי יש כפיות אדומות רבות יותר ממך", אחותי אווה לא שתקה והחזירה לי. הכפיות הצבעוניות, מדיקט עץ, נראו בעינינו דבר הראוי לאסוף ולשמור. את ארוחותינו הגישו לנו בבית המלון שהיה ברמה בינונית ומטה. האוכל שכלל בעיקר ספגטי ומאכלי אטריות נוספים, לא תמיד היה משובח וגם חסר כול גיוון. "אם אתם רוצים אוכל אחר עליכם לשלם, זה האוכל שהוזמן בשבילכם". כך נאמר לאנשי הקבוצה שהייתה אמורה להפליג לארץ. המגורים כללו חדר אחד בו הצטופפנו כולנו.

בזה אחר זה עלינו לסיפון האנייה שעגנה בנמל. האנייה "ארצה" הייתה סבירה, לא מפוארת, אבל גם לא רעועה מאוד. למעשה שמשה כאניית משא, והייתה בנויה לנשיאת כ-200 איש בתוספת אנשי צוות. אנחנו היינו כ-600 איש בתוספת אנשי הצוות. חדר האוכל היה צר מלהכיל את כולם. היה עלינו לאכול בשלוש משמרות. לא תמיד ההחלטה מי יאכל באיזו משמרת עברה בשלום. היו לעיתים מריבות על רקע זה. חלק מהאנשים רצה לאכול במשמרת הראשונה ולא לחכות, או לפחות בשנייה. השלישית כבר הייתה מאוחרת. לא לכולם הייתה סבלנות לחכות. ההפלגה שלנו הייתה האחרונה של אנייה זו. לאחר שהגענו לחיפה היא הוצאה מכלל שימוש.

אמנם קיבלנו תאים, אבל השהות בהם לא הייתה נעימה. הם היו בירכתי האנייה קרובים למנועים ואנו שמענו את רעשם יום ולילה.

זמן מה כבר היינו בלב ים והרגישים בינינו, בעיקר אנשים מבוגרים, לא יכלו לשאת את הטלטלות והקיאאו ללא הרף. אלה ואחרים היו כאמור בבטן האנייה. אנחנו הצעירים התמקמנו על הסיפון ולא עזבנו את המקום עד הגיענו ליעדנו - לנמל חיפה. לפחות שם למעלה נשמנו את אוויר הים הטוב, הבטנו אל הגלים העולים ויורדים, אל הים הכחול. היה זה נסבל יותר מהאוויר הדחוס למטה.

"הסתכלו קדימה רואים משהו באופק", אמר מישהו וכבר ידענו שאנו מתקרבים אל החוף. לאט נתגלה הר הכרמל העטור צמחייה ובתים בשכונות המטפסות על ההר, ולאחר מכן בתיה של העיר התחתית. עמדנו והתבוננו בסקרנות. איני יכולה לציין איזו התרגשות מיוחדת. בכול אופן, לא אצלי. החשש מפני הבאות הפך להיות מוחשי יותר ככול שהנוף והנמל נגלו לעיניי.